

TUDÁS MENEDZSMENT

A Pécsi Tudományegyetem

Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Karának periodikája

XIV. évfolyam 2. szám

2013. október

Oroszi Sándor Képzelt riport egy magyarországi populációról	3
Arató Gergely A magyar felsőoktatás minőségfejlesztési rendszere és az Európai Felsőoktatási Térség ajánlásai (2005–2011)	11
Semeginé dr. Tariszka Éva Informális szervezetek.....	24
Pósfayné Bakota Éva A tudásinnováció hálózata.....	32
Matthias Munkwitz Mut zur Verschwendung.....	45
Langerné Buchwald Judit Nyelvtanári kompetenciák vizsgálata andragógiai megközelítésben	57
Vámosiné Rovó Gyöngyvér Az egészségfejlesztés és rekreáció helye a turizmus rendszerében	62
Mihálylovics Béla Paradigmaváltások a roma kultúrában	73
Koller Inez Zsófia A csoportos tudományos kutatás eredményei	84
Bauer Kitty –Földesi Mihály Tamás –Varró Zsanett A Facebook-hatás.....	86
Belina Tamás Az Emmausz-járás.....	98
Kalmár Andrea A magyar hanghasználati karakter	106
Krisztián Béla Könyvrecenzió	120
Abstract.....	122
Szerzőink	124

TUDÁS I MENEDZSMENT

Szerkesztő bizottság: elnök: Krisztián Béla, PTE FEEK címzetes egyetemi tanár; felelős szerkesztő: Bodó László (bodo.laszlo@feek.pte.hu). Tagok: Agárdi Péter egyetemi tanár, Kleisz Teréz egyetemi docens, Koltai Zsuzsa egyetemi adjunktus, Oroszi Sándor egyetemi tanár, Vámosi Tamás egyetemi adjunktus, János Réka és Szamosközi István Babeş-Bolyai Egyetem.

Kiadja a PTE FEEK

Felelős kiadó: Nemeskéri Zsolt dékán, hab. egyetemi docens

Szerkesztőség: 7633 Pécs, Szántó Kovács János u. 1/b.

Korábbi számaink elérhetők:

<http://www.feek.pte.hu/tudasmenedzsment/index.php>

ISSN 1586-0698

OROSZI SÁNDOR

Képzelt riport egy magyarországi populációról

(Ha senki sincs, ki megnyugtasson, hergeld csak magad...)

**Hatvanöt éves lettem, hú
Ajándék tán ez interjú,
Manna-dara,
Mellyel tengetem,
Megfeneklett életem,
Tovább, tovább.**

A beszélgetés résztvevői: magam, magam. (65 éves egyetemi tanár, habilitált kandidátus. Az utóbbi tíz évben 40 komolyabb tanulmányt és harmincegy újságcikket írtam. Ebben az évtizedben az egyetemünk által alapított „Az év kiemelkedő szellemi alkotása” díjjal kétszer tüntetettek ki, 2009-ben pedig az Oktatási és Kulturális Miniszter a Magyar Felsőoktatásért Emlékplakettel ismerte el munkámat.) Kérdező (K) és válaszoló (V) énem megegyezett abban, hogy magázódnak.¹

– **K:** Mint József Attila csodálatos költeményének ferdítményéből kitűnik, meglehetősen lehangolt.

V: Nem téved a lényegre illetően. Nem szívesen „választottam” a nyugdíjas életmódot, a számomra kedvezőtlenül alakult-alakított feltételek viszont erre kényszerítettek.

– *Megértem elkeseredettségét. Túl kellene azonban emelkednie egyéni szempontjain, s megértenie: épp itt az ideje, hogy ön és korosztálya átadja a helyét a fiataloknak.*

Kérdéséből a történelmünkben többször is érvényesített, rossz emlékü numerus clausus beidegződése köszön vissza. A társadalom és a gazdaság nem egy középkori céh, amelyben a túlkínálat elkerülése érdekében korlátozni kell a mesterek számát. Nem is egy kézilabdacsapat, melynek mérkőzésein szabályok határolják be, hány játékos lehet egyszerre a pályán. A társadalomban és a gazdaságban – az általános közgazdasági vélekedés szerint – előny, ha növekszik a lakosság. A fiatalok nem a munkaképes, a remény szerint a továbbiakban is hatékonyan tevékenykedő „öregek” helyére kell, hogy lépjenek, hanem melléjük. A kedvezőtlen népesedési tendencia, az ország népességének fogyása sorstragédia.

¹ A szerkesztő nem állja meg, hogy ne idézze Karinthy Frigyes: „Továbbá azt álmodtam, hogy két macska voltam, és játszottam egymással.”

Még nyilvánvalóbb: legalább azokat kellene az idősök közül bevonni az alkotó tevékenységbe, akik képesek és akarnak is dolgozni.

– *A statisztikai kimutatások szerint viszont elsősorban a „fiatalok”, a nyugdíjkorhatár alattiak hozzák létre a GDP-t.*

Ez következik a népesség korösszetételéből, a nyugdíjkorhatárt elérték egészségi állapotából, további aktív munkavégzésre irányuló szándékából, illetve e szándék megvalósításának feltételeiből.

Tény, hogy a gazdaság kibocsátása, a társadalom jóléte alapvetően a 15-64-es éveikben² járó produktív munkavállalók és az őket is magukban foglaló aktív korúak arányától, a foglalkoztatási rátától függ. Minél magasabb ez az arány, a társadalom annál nagyobb része tevékenykedhet önmaga és egy – éppen ennek komplementereként - csökkenő hányad, az inaktívak életfeltételei(nek javítása) érdekében.

Magyarországon 2012 III. negyedévében a 15-64 éves korosztály foglalkoztatási rátája 58,2 százalékos értéket vett fel, mindössze a görög és a spanyol mutató kedvezőtlenebb. Az uniós átlag 64,6 százalék, Svédország foglalkoztatási aránya 75,6 százalék, Németországé 73,2 százalék.

Ezekből az adatokból kiszámítható, hogy egy magyar dolgozó saját magán kívül korcsoportjából még 0,72 fő ellátását biztosítja. A 15 év alattiakat, valamint a 64 évnél idősebbeket is figyelembe véve egy magyar foglalkoztatott – őt magát is belefoglalva – három személy szükségleteinek kielégítéséről gondoskodik. Még borúsabbá teszi a képet, hogy a foglalkoztatottak egy része – bár szükséges, de – termelőnek csak maximális jóindulattal nevezhető tevékenységet folytat. (Magyarország GDP-jének két százalékát emészti fel például az uniós átlagnál magasabb bürokrácia. Valószínűleg alig torzít a Kupa Mihály által 2007-ben élénk tartott tükör, miszerint 2,1 millió fő tart el 10 milliót.

– *Noha kevésbé súlyosak az Európai Unió gondjai, mégis az aktivitási ráta növelésének igénye határozottan megjelenik a szervezet alapvető célkitűzései között.*

Valóban, az Európa 2020. gazdaságpolitikai stratégia – amelyet Magyarország is aláírt 2010-ben – a 20-64 évesek foglalkoztatási rátáját a 69 százalékos bázisról 75 százalékra kívánja emelni. (Ez az arány azért ilyen magas, mert nem „húzza le” a 15-19 évesek 20 százalék alatti rátája.)

– *Ennek az elvárásnak való megfelelés Magyarországon több mint egy millió új munkahely létrejöttét feltételezné.*

² Magyarországon még 62 éves életkorban vonulhatnak nyugdíjba – adott kritériumok teljesülése esetén – a munkavállalók. Ez az elfogadott jogszabályok szerint az 1952-ben született korosztálytól fokozatosan emelkedik fél-fél évvel, egészen 65 éves életkorig. Ennek értelmében először az 1957-ben születettek maradnak aktívak 65. életévük betöltéséig. Meglehetősen árnyalt kép rajzolódik ki – akárcsak az Európai Unió tagországai tekintetében is – az érvényes nyugdíjkorhatár tekintetében. Az Eurostat jelentései azonban többnyire a 15-64 éves életkort veszik alapul, adatai ritkábban a 15-74 éves korosztályokra vonatkoznak.

A kormány sokszor hangsúlyozott ambiciózus célkitűzése az uniós szerződésekből is levezethető.

– *A súlyos, szinte megoldhatatlan gondot viszont az jelenti, hogy félmillió körül mozog a regisztrált munkanélküliek száma, nem beszélve a rejtett munkanélküliek ugyancsak tekintélyes, több százezres csoportjáról. Először a 15-64 évesek foglalkoztatási gondjait kellene megoldani, majd csak ezt követően emelhető be a gazdaságpolitika célrendszerébe a nyugdíjkorhatár feletti foglalkoztatása. Az elégtelen munka iránti kereslet miatt ugyanis Magyarországon minden 62 év feletti foglalkoztatása egy annál fiatalabb munkavállalását akadályozza meg. A kényszerű munkanélküliség (involuntary unemployment) annál magasabb, minél többen pályáznak a betöltendő munkahelyekre.*

A munka iránti kereslet nagysága nem külső adottság, hanem alapvetően az érvényesített gazdaságpolitika következménye. Erre még – ha ön is úgy kívánja alakítani a beszélgetés menetét – visszatérhetünk. A példaként felhozott foglalkoztatási ráták is jelzik: az unió átlagában relatíve lényegesen nagyobb munka iránti kereslet jött létre, nagyrészt a hatékonyabb gazdaságpolitikáknak köszönhetően.

Az aktív korosztály foglalkoztatásával kapcsolatban felettébb elgondolkodtató, sőt, sokkoló az a jelenség, amelyet talán Bogár László fogalmazott meg legélesebben egy interjúban. Úgy látja, hogy a magyar „társadalomnak legalább harmada végképp elveszett, nem lehet visszahozni a nyomorúságból. „Nem tudnak, de nem is akarnak dolgozni, és a munkaerőpiac sem kér belőlük...” A munkagazdaságtan rongyosra használt kategóriájával élve azt mondhatjuk: nincsenek foglalkoztatható állapotban. „... hacsak valami csoda nem történik, a még eséllyel rendelkezők megmaradása érdekében kegyetlen jövő vár rájuk.” – vonta le a következtetést a neves közgazdász.

E hatalmas lélekszámú csoport majdnem kilátástalan helyzete a társadalom egészében lejátszódott folyamatok következménye. A változtatás, a probléma kezelése ezért nemcsak szolidaritás, hanem társadalmi felelősség kérdése is! Ebből a helyzetből való kimozdításuk az egész társadalom kötelessége! A problémára nem található rövidtávon megoldás!

A gazdaságpolitika ezért először a foglalkoztatható állapotban levő, elegendő energiával bíró nyugdíj-korhatár felettiiek számára kell, hogy munkalehetőséget biztosítson, státuszukat eltartottból eltartóvá változtatva. GDP-hez való hozzájárulásuk forrásokat hozhat létre az esélytelen személyek szakképzéséhez, értékrendjük és hagyományos közösségeik modernizálásához, új munkahelyek létesítésének támogatásához. Tudom, ez nagyon kis lépés ezeknek a csoportoknak az integrálása irányába, de hiba lenne ezt elmulasztani.

– *Térjünk vissza az Európa 2020. gazdaságpolitikai stratégia foglalkoztatáspolitikai programjához! A társadalom előregedése, az idősek eltartása mindenképpen megköveteli a fiatalabbak nagyobb arányú foglalkoztatását. Felmerül a kérdés, vajon nem ez szülte-e a foglalkoztatási ráta emelésére vonatkozó célkitűzést?*

A nemzetközi kimutatások szerint minden fejlett országban – különösen Európában – süllyed a ma aktív korúak tekintettek társadalmon belüli részaránya, emelkedik az öregkori függőség (65 év felettiek/15-64 évesek) mutatójának értéke. A most többnyire 15-30 százalék között alakuló viszonyszám 2050-re meghaladja az ötven százalékot. Az időskorúak nyugellátása, gyógyítása progresszíven növekvő terheket ró a társadalomra. Ez elodázhatalanná teszi a társadalombiztosítás reformját. Az Európai Unió „Fehér Könyv a nyugdíjról” címen megfogalmazott koncepciója a probléma kezelése érdekében a nyugdíjba lépés időpontját automatikusan az emelkedő várható élettartamhoz kapcsolja. Ennek megfelelően még a Németországban nemrég 67 évre emelt korhatár is tovább növekszik. Becslések szerint így a felére csökkenhetnének a nyugdíjpénztárak kiadásai, amelyek a lakosság öregedése következtében egyébként folyamatosan emelkednének.

– *Ez a demográfiai jelenség mindenütt a társadalombiztosítás súlyos, nehezen kezelhető problémája. A nyugdíjkorhatár szükségszerű emelését viszont az érintettek többnyire a megérdemelt és „megvásárolt” pihenőévek megkurtításaként, élik meg.*

A média egyoldalúan aggasztó problémaként találja a lakosság öregedését. Szerencsésebb talán az átlagos életkor növekedéséről beszélni. A fiziológiai értelemben vett „öregedés” egyre magasabb életkorban jelentkezik. Az emberek nyilván örülnek élettartamuk emelkedésének – különösen a „minőségi életevek” gyarapodásának. Ez a jelenség a társadalom, a gazdaság és az egészségügy fontos vívmánya. Természetesen kihívás is. A minőségi évekért a korosabbaknak is többet kell vállalniuk. Ebből a szempontból is teljesen természetes és szükségszerű a „Fehér Könyvben” felvázolt nyugdíjkorhatár-emelés.

– *A szépen megfogalmazott elvek ellenére az adatok azt mutatják, hogy a magyar társadalom fenntartásának, működtetésének terhei szinte kizárólag a 15-62 éves korosztályra hárulnak. A közfoglalkoztatottak szegmensében bevezetett szigorítás előtt a 65-74 éveseknek csak mintegy két százaléka dolgozott. Ez jelentős részben magyarázza a jóléti kiadások hazánkban tapasztalható magas arányát. Ezen a helyzeten a rendszerváltást követően egyetlen kör-mány sem tudott érdemben változtatni.*

Kétségtelen, egyik adminisztrációnak sem sikerült kitörni az ördögi körből, gyakorlatilag egy különleges népesedési csapdában vagyunk. A relatíve kevés foglalkoztatott által alkotott – emiatt a potenciálistól lényegesen elmaradó – GDP nagy hányadát emésztik fel a jóléti kiadások, az inaktívak eltartása. Viszonylag kevés forrás marad emiatt akkumulációra, új munkahelyek létesítésére. (A versenyszférában foglalkoztatottak számának stagnálásában sok más, alapvető fontosságú tényező is szerepet kap, amelyek elemzése kívül esik beszélgetésünk keretein.)

Megint visszajutottunk a foglalkoztatási ráta kérdéséhez. A megoldás itt keresendő: adott népességen belül a foglalkoztatottak számának emelése adna lehetőséget a GDP növelésére, az így keletkező többlet emelkedő életszínvonalat és magasabb felhalmozást biztosíthatna. Ezt segíti elő hazánkban is a nyugdíjkorha-

tár már említett növelése. A GDP előállításában résztvevők számának és arányának emelkedése új munkahelyek létrehozását fedezhetné, tovább javulna a foglalkoztatás, ezzel még több finanszírozási forrás képződne újabb munkahelyek kialakítására. Beindulhatna végre a gazdaságban egy táguló spirál.

A nyugdíjkorhatár 65 évre való emelésének hosszú távú koncepciójával elmenthető a mai munkaképes idősök tevékenységéről való lemondás. Ez a foglalkoztatáspolitikai egyik feszültsége.

– *A nyugdíjkorhatár emelése tehát megoldandó gondjaink nagy részét?*

Korántsem. Egyrészt olyanok is a munkapiacra maradnak, akik – mint már kitértünk rá – nincsenek foglalkoztatható állapotban. Esetükben arról van szó, hogy a társadalom nyugdíjas-folyósítással biztosítja-e alapvető létfeltételeiket, vagy munkanélküliként, segélyekből, támogatásokból finanszírozza-e ellátásukat. A nyugdíjkorhatár emelésének kétségtelen pozitívuma ugyanakkor, hogy olyanok is vállalhatnak munkát, akik kurrens képzettséggel rendelkeznek. Velük emelkedne a GDP növekedéséhez szükséges és hatékonyan felhasználható munkakínálat.

Másrészt nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem – amelyet a világhírű magyar közgazdász, Káldor Miklós egy szólással érzékeltetett –, hogy hiába vezetik a lovat a patakhöz, ha az nem akar inni. Hiába növekszik a munkapiacra a kínálat, ha a vállalkozók nem kívánnak több munkavállalót foglalkoztatni.

– *A felelősség tehát a gazdaságpolitikát kidolgozó, megvalósít(ani próbál)ó kormányoké?*

Bizonyos mértékig igen. Ez a sikertelenség azonban jórészt a politika természetében gyökerezik, illetve a választási kampányokban szinte szükségszerűen megjelenő ígéretspirálból ered. Plasztikusan fogalmazta meg Jean Claude Juncker, az Ecofin korábbi elnöke: „a kormányok vezetői mindannyian tudják, hogy mit kell tenniük, csak azt nem tudják, hogyan választassák magukat újra, ha megteszik, amit meg kell tenniük.”

– *A kitörést tehát a politikai elit szinte áthidalhatatlan törésvonalai, a párbeszéd, a megegyezés kilátástalansága, tágabban: a társadalmi konszenzus hiánya akadályozza?*

A 2010-es választásokat megelőző bő egy évtizedben ez tekinthető a sikertelenség egyik alapvető okának. Nem volt politikai erő a reformok elindításához és megvalósításához. Igazából meg sem fogalmazódott a reformkoncepció. A gazdaságpolitika nem azt tűzte ki célul, ami az adott helyzetben hatékony, szükségesnek látszott, hanem azt, amire a parlamenti erőviszonyok alapján lehetőség mutatkozott.

– *Mennyire tudták kihasználni a kormányok a politikai erőviszonyok által szűkre szabott cselekvési erőteret? Milyen mértékben sikerült kialakítaniuk a sokszor hangsúlyozott vállalkozásbarát gazdasági környezetet, a növekedést inspiráló kedvező pénzügyi- és adófeltételeket?*

Mint a növekedés ténytáblái mutatják, nem érték el sikereket. 2010-ben a reál GDP mindössze 21,7 százalékkal haladta meg a 2000. év kibocsátását, ez

nem egészen két százalékos évi növekedési ütemet jelent. Az adatok kedvezőtlen alakulását természetesen befolyásolta a világgazdaságot megrázó pénzügyi és gazdasági válság, de komoly szerepet játszott benne a néha erősen vitatható gazdaságpolitikai koncepció, más esetekben a stratégia hiánya is.

Hazánkban is, mint szinte minden fejlett országban, a pénzügyi és költségvetési egyensúly megteremtésének, az adósság csökkentésének igénye dominált a gazdaságpolitika célrendszerében. Mindenütt jelentős megszorításokat vezettek be. A keynesi elméleti alapokra építkező közgazdák a szükséges intézkedések között a keresleti korlát tágításának adnak primátust. „Szenvedéseink alapja – szögezi le a 2008-ban Nobel-díjjal kitüntetett Paul Krugman – a súlyos és általános kereslethiány.”

Olivier Blanchard és Daniel Leigh, az IMF vezető közgazdászai szerint a stagnálás egyik oka a megszorítások várt és tényleges multiplikátora közötti több mint háromszoros eltérés (0,5 helyett 1,6). Ezek szerint százmilliárdos megtakarítás nem ötven, hanem százhatvan milliárddal csökkenti a GDP-t. Blanchard és munkatársai egy másik, a 2010 februárjában készített tanulmányukban „újragondolták” a gazdaságpolitikát, megkérdőjelezve a korábban vitathatatlanak vélt feltevéseket.

Ezt a felfogást erősítették meg a massachusettsi Ash, Hendon és Pollin számításai is. Az IMF már „váltott”, az Európai Unió és mi még nem. Timothy Ash a nemrég Budapesten rendezett konferencián értékelte, hogy a magyar kormány felismerte a változtatások szükségességét, ugyanakkor hozzátette, hogy „a magyar megoldás sem működik”.

– *Egyéni problémáitól eljutottunk az IMF koncepció-váltásáig. Térjünk vissza az Ön sorsának alakulásához! Hogyan tovább?*

Kissé cinikusan azt is mondhatnám, hogy nem lehetek csalódott, mert nincs miben. 1971-ben, amikor oktatni kezdtem egyetemünkön, Magyarországon még nem használták az életpálya-modell kifejezést. Esetemben tehát nincs, ami megrepedezzen és elemeire hulljon. Maximum saját elképzeléseim nem valósulhatnak meg.

– *Választhatná a nyugdíj helyett a további munkavégzést is. Egyébként is: nem tartja etikátlannak a nyugdíj és a bér egyidejű felvételét?*

Kérdése második részére egyértelmű nemmel válaszolok. A nyugdíj egy, a társadalombiztosítással kötött szerződés alapján illet meg, miután teljesítettem a folyósításához szükséges feltételeket. A munkabér a munkáltatóval köthető, mindkét fél számára előnyös feltételeket tartalmazó munkaszerződés értelmében, a végzett munkám arányában „kialkudott” díjazás.

A versenyszférában fel sem vetődött, hogy egy nyugdíjas az ellátása mellett ne kaphasson egyidejűleg munkabért is. A kialakult helyzet egyértelműen diszkriminatív a közalkalmazottakkal szemben. Nem tartjuk erkölcstelennek egyébként azt a személyt sem, aki a munkavállalói részvényesi program alapján – teljesítve a feltételeket –, osztalékhoz jut és egyidejűleg „vállalatától”, munkavállalóként bért is vesz fel.

- *A hatályos szabályok értelmében most önnek – úgy érzi, kényszerűségből – választania kell. Melyik alternatíva mellett dönt?*

Pillanatnyilag a nettó bérem hatvanegyezer forinttal magasabb a nyugdíjamból. (Ez a differencia – az utóbbi hat év trendjeit alapul véve – öt év alatt teljesen eltűnik.) Ha a további munkavégzés mellett döntenék, akkor – a kötelező heti tizenkét óra tartása mellett, egyéb kötelezettségekkel nem számolva – óránként nem egészen ezerháromszáz forinttal emelkedne javadalmazásom a nyugdíjhoz képest. Nem túl rózsás alternatíva. A minap kihívott szerelő kiszállási díja hétezer-ötszáz forint... Az árkülönbségeket, akciókat figyelve és a már (még?!) ingyenes helyi járással utazva nagyobb megtakarítást érnek el azzal, ha mindent ott vásárolnék, ahol a legolcsóbb.

De tegyük félre ezt a háziasszony-logikát! Elképzelhető, hogy közgazdász énemmel súlyos belső konfliktusba kerülve a további munkavégzés mellett döntenék. Az oktatás már olyan számomra, mint a drog. Félek az elvonási tünetektől. Állítólag a Kar is szívesen foglalkoztatna tovább. De:

- Az állam döntéseiből következő, a felsőoktatást sújtó támogatás-elvonás nehezen áthidalható(!) feszültségeket idéz elő az egyetemek költségvetésében. Miként az az idén januárban tartott „Magyar Felsőoktatás 2012” műhelykonferencián elhangzott, az állami támogatás várhatóan az idén valamivel több, mint 25 százalékkal marad el a 2010-es szint mögött „és a más jogcímenek (szakképzési hozzájárulás, innovációs járulék) a felsőoktatásba bevonható források is megszűntek.” Magyarország 2013-ban a tervek szerint a GDP 0,5 százalékat fordítja a felsőoktatásra, ezzel sereghajtó az unióban.
- A reáljövedelmek a 2006-os szinthez képest 27,3 százalékkal csökkentek, a képzési költségek viszont dinamikusán növekedtek. Egyre kevesebb család képes fedezni lányai, fiai felsőfokú képzését. A tehetősebbek egy része viszont külföldön biztosítja gyermekei számára a továbbtanulást. Tény: a jelentkezők száma országos szinten több mint harminc százalékkal csökkent 2011-hez képest.

Az előzőekből következően a felsőoktatási intézmények számára minden, a hallgatók által fizetett forint fontos. Emiatt a korábbinál is kevésbé figyelnek a munkapiac igényeire. Nem a munka iránti keresletet tartják szem előtt, hanem a hallgatók egyetemi szakok iránti – gyakran illúziókra épülő – keresletét! A felvett hallgatókat pedig meg kell tartani. Az oktatók többsége – az intézmény egzisztenciális érdekeit átérezve – feltehetően lazít a követelményeken, ezért színvonal-csökkenés prognosztizálható.

Nyilvánvaló, hogy kisebb létszámú hallgatóság (karunkon a hallgatók száma 2012-ben 43 százalékkal maradt el a 2010-ben beiratkozottakétól) képzéséhez kevesebb oktató szükséges, a létszám-leépítések szükségszerűek. Ez az állami felsőoktatásban a nyugdíj-jogosultságot elért kollégákat érinti elsősorban. Az intézmények vezetői – érthető szolidaritásból – tőlük válnak meg legelőször. Számukra munkaviszonyuk megszűnése után végső menedékként ott a nyugdíj, míg a fiatalok elhelyezkedési esélyei meglehetősen rosszak. Természetesen a

költségmegtakarítás is kiemelkedően fontos, az intézmények (gazdasági) vezetésének nem mindegy, hogy mekkora tétellel csökkennek a bérköltségek.

Az adjunktusok szűk, kétszázhuszezer forintos bére mintegy fele a professzorokénak. Ha utóbbiak hagyják el a katedrát, a bérrel kapcsolatos költségekben évi 3,6 millió forint differencia mutatkozik. Ez hetven éves korukig 16,2 millió forintra rúg. Az érintettek nyugdíjazásából származó ez évi „megtakarítás” majdnem elegendő lenne karunk várható idei hiányának fedezetére.

Az egyetemi oktatók helyzetét jól jellemzi, hogy 2006. 04. 01-én volt utoljára béremelés, viszont a kötelező heti óraszám jelentősen növekedett. A hétéves periódusban a fogyasztói árindex 37,6 százalékkal küszött feljebb, tehát a reálbérek – mint már említettem – 27,3 százalékkal süllyedtek. Az óraszám-emelkedés következtében a reálórabérek nem egészen negyedükre zuhantak! Nagyrészt ezen, valamint a létszámleépítéseken alapult az egyetemek és főiskolák „működőképességének” megőrzése.

– *Mindezek ellenére azért nem kívánja azt állítani, hogy egzisztenciális gondjai lehetnek önnek és társadalmi csoportjának?*

A nemzetgazdasági átlaghoz viszonyítva még kedvező a jövedelmünk. A relatív jövedelem hipotézis értelmében, tehát a korábban elért, megszokott életnivó relációjában viszont elképesztően sokat romlott a helyzetünk. Az előzőleg szóba került reálórabér-zuhanásnál lényegesen nagyobb mértékben csökkent javadalmazásunk. A kötelező óraszám emelkedése azt jelentette, hogy azokat az előadásokat, amelyekért korábban külön illetményt kaptunk, most az alapbér ellenében kell megtartanunk. A kötelező óraszám fölötti – elvileg továbbra is külön díjazásért végezhető munka lehetősége – gyakorlatilag megszűnt. Egy évtizede még jövedelmünk jelentős részét tudtuk megtakarítani, most egy jóval alacsonyabb életszínvonal biztosítása érdekében is folyamatosan fel kell élnünk felhalmozott tartalékainkból. Néhány éven belül ezek akkor is elolvadnak, ha esetleges megszorítások keretében nem csökken nyugdíjunk nominális nagysága.

– *Újólág felteszem a kérdést: választási lehetőségeiből melyik mellett dönt?*

A további munkavégzés vagy nyugdíj alternatíva lényegében az önkéntesen választott, illetve az intézmény gazdasági helyzetéből következő „kényszer-nyugdíj” közötti választásra egyszerűsödött. A válasz tehát: nyugdíj.

Egész életemben a piac működéséről tartottam előadásokat. Most a – hibásan szabályozott – piac hullámai átsaptak a fejemen. Smith hírhedt láthatatlan keze is görcsbe rándult, nem segít partra evickélnem.

– *Köszönöm a beszélgetést.*

Köszönöm a beszélgetést.

ARATÓ GERGELY

A magyar felsőoktatás minőségfejlesztési rendszere és az Európai Felsőoktatási Térség ajánlásai (2005–2011)

2013 júniusában nyolc éven belül negyedik alkalommal változott meg a felsőoktatás minőségbiztosítására vonatkozó jogi szabályozás. A most hatályba lépő módosítás a nemzeti felsőoktatásról szóló törvény 69.§ pontjának 4.a pontját a következőképpen állapítja meg: „(4a) A MAB a szakértői véleményét a (3) bekezdés a) pontjában és a 8.§ (2) bekezdésében szabályozott eljárásokban a felsőoktatási minőségbiztosítás európai sztenderdjeinek (Standards and Guidelines in the European Higher Education Area, a továbbiakban: ESG) figyelembe vételével hozza meg.” (2013. évi CXXIX. törvény, 60.§ (2)).

Mivel az európai felsőoktatási térség minőségpolitikája ezen a módon a magyar jog része lett, különösen fontos, hogy megvizsgáljuk a korábbi tapasztalatokat és összehasonlítsuk a magyar felsőoktatás vonatkozó szabályozását és az Európai Felsőoktatási Térség formálódó közös minőségbiztosítási rendszerét.

Négy területet választottam ki a vizsgálatra, amelyek különösen fontosak a felsőoktatás szempontjából, illetve, ahol a magyar gyakorlat és a közösségi alapelvek között eltérés látszik. Ezek a belső minőségbiztosítás szerepe, a külső minőségbiztosítás és a belső minőségbiztosítás összefüggése, a minősítés szempontjai és résztvevői, végül a hallgatói értékelés szerepe a minőségfejlesztési rendszerben.

Azért a 2011. előtti időszakot választottam, mivel, mint ezt később majd bemutatom, a 2011-es felsőoktatási törvény (Nftv) lényegében megszüntette a minőségbiztosítási rendszer korábbi törvényi szabályozását. Remélhető, hogy ennek pótlása kezdődik meg a mostani a módosítással. Ha valóban így van, ezt a rekonstrukciós munkát könnyítheti meg a korábban működő rendszer tapasztalatainak levonása.

1. Az európai felsőoktatási térség minőségbiztosítási ajánlásai és a 2005-ös felsőoktatási törvény

A bolognai folyamatban a minőségügy már kezdettől jelentős szerepet játszik. A Bolognai Nyilatkozatban megfogalmazott közös célok egyike: „A minőségbiztosítás területén az összehasonlítható kritériumokon és módszereken alapuló európai együttműködés kialakításának támogatása.” (A Bolognai Nyilatkozat 2.o.). A miniszterek a 2003-as berlini találkozójukon felkérték a Európai Felsőoktatási Minőségbiztosítási Szövetséget (ENQA), hogy készítse el Az Európai Felsőokta-

tási Térség minőségbiztosítási alapelveit és irányelveit (ESG), az intézmények és a hallgatók képviselőivel közösen (ennek kerete az E4-nek nevezett csoport). A javaslatot a 2005-ös bergeni miniszteri konferencián mutatták be. (FELVI) A MAB alkalmazza és ESG-t és az intézményektől is elvárja alkalmazását. (Bazsa-Szántó 9. o.)

Az ENQA folyamatosan minősíti tagjait, a MAB 2008-ban esett át ilyen külső értékelésen. 2008-ban az E4 csoport javaslatára létrejött az Európai Felsőoktatási Minőségbiztosítási Regiszter (EQAR) is. Az EQAR célja, hogy világos és megbízható információt adjon az Európában működő felsőoktatási minőségbiztosítási ügynökségekről. Úgy tűnik a MAB csak a rendszer beindulása után akar csatlakozni (Bazsa-Szántó 11 o.), bár Nemzetközi Tanácsadó Testülete javasolta a minősítés megszerzését. (NTT).

A 2005-ben elfogadott felsőoktatási törvény (Ftv.) már preambulumban is kétszer szerepeltette a minőséget: egyrészt a törvénytől általában is várta a minőség javulását, másrészt pedig a minőségre való törekvéstről beszélt, lényében, mint az oktatás és kutatás szabadságának kiegészítőjéről (Ftv., preambulum).

A törvény 108.§-a összefoglalta a minőségfejlesztési rendszer elemeit: „Az ágazati minőségpolitika végrehajtása érdekében az ágazati minőségfejlesztési rendszer magában foglalja a) az ágazati minőségpolitika elveit, b) a felsőoktatási intézmények képzési, tudományos kutatási, művészeti alkotótevékenységének külső - a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság által folytatott - értékelését, minőségének hitelesítését, c) az intézményi minőségfejlesztési programokat.” (Ftv. 108.§)

A törvény 2009-es módosításának (2009: CXXXVIII. tv.) vállalt célja volt a minőségbiztosítás rendszerének fejlesztése. Indoklása (Törvényjavaslat) hivatkozik a MAB külső minőségbiztosításának tapasztalataira (HAC Final report), és ennek ajánlásainak figyelembe vételére valóban törekedett is, bár a benyújtott javaslat számos ponton nem esett egybe a MAB intézkedési tervében foglaltakkal (Progress Report). Éppen ezért az elemzésnél több alkalommal is kitérek majd arra, hogy a 2009-es módosítás milyen változást hozott.

2. A belső minőségbiztosítás

Az Európai Felsőoktatási Térség minőségbiztosítási alapelvei és irányelvei (ESG) két típusát különbözteti meg a minőségbiztosításnak. A belső minőségbiztosítás az intézmények szintjén zajlik. Az intézmények nyilvános minőségpolitikát fogalmaznak meg és folyamatosan minősítik a programokat, a hallgatókat, az oktatókat, az erőforrásokat, az információs rendszert és a nyilvánosságot (ESG 6. o.).

Az magyar gyakorlatban a törvény kötelezővé tette a minőségbiztosítási rendszer működtetését (Ftv. 20.§ (2)). A 2005-ös törvény ezt viszonylag szűk körben szabályozta csak, amikor minőségbiztosítási program írását írta elő. Ennek tartalma elsősorban a hagyományos minőségbiztosításra terjed ki: az intézmény működésének folyamatát, ennek keretei között a vezetési, tervezési, ellenőrzési, mérési, értékelési, fogyasztóvédelmi feladatok végrehajtását kell szabályozni.

A 2009-es módosítás jelentősen megváltoztatta az intézmények számára kötelező minőségbiztosítási rendszert. Kétfajta dokumentumot vezetett be. A minőségbiztosítási szabályzatban kellett meghatározni a felsőoktatási intézmény működésének folyamatain túl a képzések indításának, követésének, rendszeres belső értékelésének mechanizmusát, a képzés során megszerezhető végzettségi szint és szakképzettség minőségének belső értékeléséhez kapcsolódó eljárásokat. Ez utóbbi rendkívül fontos: lehetővé teszi, hogy az ESG-vel összhangban az intézmények vegyék a képzések akkreditálásának és minőségbiztosításának szerepét.

Az intézményi minőségfejlesztési program tartalma lényegében az ESG meghatározásával volt azonos tartalmú: „a képzési program, a tudományos kutatás, művészeti alkotótevékenység, a hallgatók értékelésének, az oktatás személyi és infrastrukturális feltételei, a tanulástámogatás eszközei, a hallgatói szolgáltatások, a belső információs rendszer és a nyilvánosság fejlesztésére irányuló célokat” kellett benne meghatározni (Ftv., 20.§ (6)).

Az oktatók értékelésére vonatkozó szabályokat azonban a foglalkoztatási szabályzat tartalmazta, ebben kellett meghatározni az oktatók értékelésének módjait, a velük szemben támasztott követelményeket. Hasonlóképpen a hallgatói értékelés rendszere is külön szabályzatokban rögzített. Ez a szabályzat azonban nem kötődik a minőségbiztosítás általános rendszeréhez.

Az ESG szerint a felsőoktatás minőségért az elsődleges felelősség a szolgáltatót (ESG (angol) 14.o) terheli³. A MAB is úgy fogalmaz, hogy „a felsőoktatási képzések megfelelő minőségének biztosítása elsősorban a felsőoktatási intézmények feladata”. (Bazsa-Szántó 4.o.). Ahhoz azonban, hogy ez valóban így legyen, az intézményi minőségbiztosítási rendszerek fejlesztésére és belső függetlenségének növelésére lenne szükség. Ehhez nem elég a jogi szabályozás, szükséges az intézményi minőségfejlesztési rendszerek kiépítésének egyértelmű szakmai támogatása is.

3. A külső minőségbiztosítás

3.1 A Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság szerepe

Az ESG alapján a külső minőségbiztosítással szemben az az elvárás, hogy az elfogadott belső minőségbiztosítási eljárásokra épüljön. A külső minőségbiztosítást végző ügynökségnek törvényes alapon működő, független, az európai szervezetek által elismert ügynökségeknek kell lennie. (ESG 7.o) Az ügynökségeknek rendelkezniük kell a saját elszámoltathatóságukra vonatkozó eljárásokkal.

Az ESG jelzi azt, hogy az ügynökségek között is vitatott kérdés, hogy a külső minőségbiztosítás egyfajta fogyasztóvédelem és az ügynökségeknek távolságot kell tartania az intézményektől, vagy segítő szerepben vannak és szoros kapcsolatot kell tartaniuk az intézményekkel, esetleg valamilyen köztes megoldás a kívánatos.

³ A magyar fordítás fenntartót említ, de az ebben az összefüggésben pontatlan (ESG 13. o)

Hasonló ellentmondás érzékelnek a felsőoktatási intézmények és a diákszervezetek érdekei között is. Míg az előbbiek az felsőoktatási autonómiára hivatkoznak, az utóbbiak az intézmények rendszeres, nyilvános átvilágítása mellett érvelnek. A feloldás egyik kísérlete szerint az alapelvek célja az, hogy segítséget nyújtsanak az intézményi minőségbiztosítás fejlesztésében, és ilyen módon segítse autonómiájuk igazolását. (ESG 14 o.)

A Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság a törvény alapján a külső értékelésre és nyomon követésre létrehozott független, országos szakértői testület volt. Feladata „az intézmény és program akkreditáció keretében a felsőoktatásban folyó képzés, tudományos kutatás, művészeti alkotótevékenység minőségének értékelésére, valamint az intézményi minőségfejlesztési program fejlesztése érdekében tett intézkedések megvalósulásának külső értékelése”. (Ftv. 109.§.)

Ötvenként, munkaterve szerint „értékeli a képzési, tudományos kutatási, művészeti alkotótevékenység fejlesztésére a minőségfejlesztési programban meghatározott intézkedések megvalósulását”. Ezt a szöveget a 2009-es törvény állapította meg, a 2005 törvényben az szerepelt az is, hogy „szakmai támogatást nyújt a felsőoktatási intézmények minőségfejlesztési programjának kidolgozásához és működtetéséhez,” (Ftv. 2005, 109.§). A változás azt mutatja, hogy MAB összhangban a szabályozás további elemeivel, az első típusú, tehát fogyasztóvédelmi ügynökség irányába mozdult el, amely a külső értékeléssel az intézményektől távolságot tartva működik.

Ez a szabályozás megnyitotta a lehetőséget arra, hogy is a későbbiekben erősödjön az intézményi minőségirányítási programok szerepe, és ezek működésének értékelése legyen a külső értékelés fő szabályozó funkciója. Érdemes megemlíteni, hogy a törvény sem volt következetes ebben a kérdésben: hiszen az ötéves értékelésnél a MAB maga is értékelt a „felsőoktatási intézményben folyó képzési, tudományos kutatási, művészeti alkotótevékenységet” (Ftv. 109.§). Ezt azt is jelenti, hogy egyszerre végzett közvetett, az intézmény minőségbiztosítási tervére támaszkodó, és közvetlen értékelést. Elég nyilvánvaló, hogy az ESG logikájának csak első felel meg igazán. Ez a kérdés a 2009-es törvényalkotásnál felmerült, de végül a MAB álláspontja győzött és maradt a kettősség.(Bazsa (2009), 16.o.)

A MAB feladatai közül nem az utólagos (ex post) értékelés volt a legjelentősebb (és legvitatottabb), hanem az előzetes (ex ante) értékelés (Bazsa – Szántó 3. o.) Intézményalapításnál, szakindításnál, doktori iskola indításánál és egyetemi tanár kinevezésénél kötelezően be kellett szerezni a MAB szakvéleményét és ez az intézményekre kötelező volt. Lényegében a MAB határozta meg, hogy az mely intézmények és milyen képzéseket végezhetnek. A felsőoktatási intézmények számának növekedése és képzési profiljának bővülése a 90-es években majd az új bolognai típusú szakok indítása 2005-től szükségessé tette a MAB tömeges és intenzív központi akkreditációs tevékenységét.

3.2 A miniszter szerepe az akkreditációban

Az oktatásért felelős miniszter is szerepet kapott a folyamatban. Ha a felsőoktatási intézmény nem ért egyet a szakvéleménnyel, akkor a miniszter újabb szakvéleményt kért a MAB-tól. (Ftv. 106.§) Ha nem volt egyetértés az intézmény és a MAB között akkor a miniszter önálló jogkörében dönthetett, itt azonban szerteágazóvá vált a szabályozás. Doktori iskola esetében a miniszter kötve volt a második MAB szakvéleményhez (tehát a MAB vélemény volt a döntő). Az egyetemi tanári kinevezésnél és a szakindításnál a minisztert nem kötelezte a második MAB vélemény, szabadon dönthetett. Az intézményalapítás esetén akkor kötelezte a minisztert a szakértői vélemény, ha első és a második vélemény megegyezett egymással.

Bár a MAB külső értékelés nehezítette azt, hogy a miniszter felülbírálja a MAB véleményét (HAC Final Report 22. o.), nem feltétlenül kifogásolható: ugyanis arról van szó, hogy a belső értékelés (intézményi döntés) és a külső minősítés eredménye eltér egymástól. Az eltérések arra mutatnak, hogy a szabályozás részleteit sokkal inkább a miniszter és a MAB közötti, területenként változó egyensúly határozta meg, mint valamilyen elvi megfontolás.

Amennyiben az intézménynek a MAB által is jóváhagyott minőségbiztosítási rendszere van, és a kinevezés ennek megfelel, akkor nem indokolt, hogy a MAB döntése a konkrét esetekben jogorvoslat nélküli legyen. Ugyanakkor, mivel a magyar jogrendben az egyetemi tanár kinevezése és az intézményalapítás állami aktus is, lehet a végső szó érvényesen a miniszteré is. Ezzel érvelt maga a MAB is az Akciótervben, „A MAB nem akar oktatáspolitikát alkotó vagy állami/kormányzati adminisztratív döntéseket hozó testület lenni”. (Akcióterv 2.o.). Mindenképpen indokolt az írásos indoklási kötelezettség, amely a MAB egyetértése ellenére sem került be a 2009-es törvénybe.

3.3 A külső és a belső minőségbiztosítás viszonya

A MAB európai külső értékelése ezen a ponton jelentős szemléletváltást javasolt a MAB munkájában: az input típusú megközelítéstől az output típusú, az ex ante típusú az ex post típusú akkreditációra való áttérést, illetve a program típusú az intézményi központú minőségirányításra való áttérést. (HAC Final Report 21. o.). Ez a korábbtól eltérő szerepű és működésű MAB-ot feltételez.

A MAB akciótervében a felvetések jogosságát részben elismerte, de lényegét tekintve megvalósíthatatlannak ítélte belátható idő alatt. Különösen az előzetes értékelés fenntartását tartja indokoltnak, tekintettel arra, hogy megítélése szerint „a felsőoktatási intézmények belső minőségkultúrája még nem elég fejlett egy ilyen változtatásra a közeljövőben.” (Akcióterv 1.o).

Hasonlóan szükségesnek ítélte meg az utólagos program akkreditáció fenntartását is, szemben az intézmény központú megközelítéssel. Tulajdonképpen nem csodálható, hogy a testület nem fogadta örömmel a jelentőségét csökkentő (és az intézményi szakmai autonómiát felértékelő) javaslatokat. Álláspontját a MAB hatékonyan képviselte a 2009-es Ftv. módosítás során is, így a törvény a

MAB jogköreinek csorbítása nélkül növelte meg jelentősen az intézményi minőségirányítás szerepét.

3.4. A MAB függetlensége

Az ügynökségnek megfelelő forrásokkal kell rendelkezniük és függetlennek kell lenniük: „döntésüket nem befolyásolhatja harmadik fél, legyen az felsőoktatási intézmény, minisztérium vagy más érdekelt fél”. Hivatalos dokumentációval kell tudni értékelni a felsőoktatási intézményektől való működési függetlenséget. (ESG 12 o.)

Ezeknek a szabályoknak a 2009-es törvényi szabályozás megfelelt. A MAB önálló jogi személy volt, költségvetését önállóan kellett tervezni, annak felhasználásáról az elnök döntött, ő volt a munkáltató is. A MAB „feladatainak ellátásában, gazdálkodásában nem utasítható!” (Ftv. 111.§ (5) Ugyanakkor a MAB külső értékelése javasolta azt, hogy legyen kiszámíthatóbb az éves költségvetés nagysága, illetve növekedjen az intézmények saját pénzügyi hozzájárulása a MAB működéséhez (HAC Final report 22. o.). Arra, hogy a költségvetésen keresztül a minisztérium befolyásolhatta az akkreditációt a MAB elnöke is utal (Bazsa-Szántó 4.o.)

4. Mik az értékelés szempontjai?

4.1 A felsőoktatás „fogyasztói”

A minőségbiztosítás esetében alapvetően a „vevői” vagy más megfogalmazásban partner elégedettsége szempontjából vizsgálják a folyamatokat. Ez az a szempont, amelyen növelése a minőségpolitika középpontjában áll. De ebben az esetben ki is a vevő?

Erre egyáltalán nem olyan könnyű válaszolni. Hiszen a vevő lehet a hallgató, mint a szolgáltatás igénybe vevője, aki tudást képzettséget, esetleg munkaerőpiaci esélyt kap, a munkaadó, ebben az esetben a friss diplomás a „termék”, vagy éppen az állam, aki képzettség növelésével jut valamilyen közjóhoz (nagyobb gazdasági hatékonyság, magasabb kulturális színvonal stb.), és aki mellesleg általában a számlát nagyját állja.

Ez a probléma az ESG-ben is visszaköszön: egyszerre tekinti célnak az intézményi autonómia tiszteletét, a diákok és más szereplők kiemelten a munkaadók érdekeinek képviselését (ESG 14. o). Másutt kiemeli azt is, hogy a társadalom érdekeit kell védeni a minősítés folyamán. (ESG 7.o)

Az akkreditációs ügynökségek alapvető funkciói ebből a szempontból: a nemzeti oktatás alapelveinek megőrzése (a nemzeti oktatáspolitikai képvisellete), a felhasználók védelme. Itt is lényegében két alapvető érdek szerepel, akiket az ügynökség képvisel: a felhasználó, tehát a hallgató, esetleg a munkaadó és a kormányzat és mögötte a teljes társadalom.

A 2005-ös törvény szerint az intézményi minőségbiztosítási rendszer fejlesztésének célja: „a felsőoktatási intézmények a hazai és a nemzetközi munkaerőpiacon hasznosítható, magas színvonalú és továbbfejleszthető ismereteket közve-

títségnek hallgatóik részére.” Ennek alapján a tehát a hallgatóközpontú értékelés került a középpontba (Ftv. 2005, 2.§).

Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy az intézményi minőségfejlesztési program az intézményfejlesztési terv, kutatási- fejlesztési-innovációs stratégia, állami felsőoktatási intézményekben a fenntartói megállapodásban vállalt teljesítménykövetelmények alapján készült (Ftv. 20.§ (6)). Ez a fajta származtatott megközelítés azt is jelenti, hogy azok a szereplők képesek befolyásolni a minőségpolitikát, akik ezekbe a dokumentumokba beleszólhatnak. A intézményfejlesztési terv az intézmény belső terve, lényegében tisztán intézményi hatáskör. A kutatás-fejlesztési-innovációs stratégiát a regionális fejlesztési tanács utólag kapja meg, hogy figyelembe vegye a fejlesztési tervek kialakításának – tehát a környezet alkalmazkodik az intézményhez. Végül a fenntartói megállapodás (ideális esetben) az állam megrendelése az intézmény felé, tehát kormányzati és jó tárgyaló pozíció esetén intézményi érdekeket tükröz. Ez azt jelenti, hogy az intézményi program számára csak belülről és az állami oldalról érkezik közvetlen megrendelés. Ugyanakkor széles körű egyetértés van abban, hogy a például a munkaadókat be kell vonni programok értékelésébe, az azonban kérdés, hogy kellően felkészültek-e erre. (Bazsa (2009) 11.o.)

4.2 A nemzeti oktatáspolitikai szerepe: az ágazati minőségpolitika

Az Ftv. szerint a miniszter határozta meg az ágazati minőségpolitikát. (Ftv. 106.§.) A minőségpolitika „ajánlást tartalmaz a felsőoktatás várható fejlesztési irányaira, céljaira, az azok megvalósításához szükséges eszközökre, az intézményi minőségfejlesztési programok elkészítésére”. (Ftv. 108.§) Ez nem könnyen értelmezhető az ESG alapján, talán leginkább a „nemzeti oktatási alapelvek” egy változatának tekinthető. Az elérhető ágazati minőségpolitikai azonban meglehetősen szűkszavú. Konkrét ágazati minőségpolitikai lépésként csak a (minőségbiztosítási rendszert vizsgáló, ezért némiképp félreérthető nevű) Felsőoktatási Minőségi Díj és két UMFT program szerepel benne. (Ágazati minőségpolitika) A publikált dokumentum számos olyan kérdéssel nem foglalkozik, amelyet a törvény megnevez.

A 2009-es törvénymódosítás a MAB-nak is szerepet adott az ágazati minőségpolitika kialakításában illetve végrehajtásában. Úgy tűnik, hogy a korábban (az ESG-től eltérő módon) megálmodott háromszintű (miniszter - MAB - Intézmény) minőségpolitika fokozatosan kétszintűvé alakult át.

Az oktatásirányítás és a minőségbiztosítás másutt is keveredett. Sajátos, és egy ügynökségtől idegen, hogy a MAB-nak volt jogszabályalkotással kapcsolatos feladata is, több rendeletet és a magát a törvényt is kötelezően véleményezi, sőt egyetértési jogot gyakorol a doktori képzéssel kapcsolatos jogalkotásban (Ftv. 153.§). A 2009-es módosítás ezt azzal indokolta, hogy ezek az alkotmányban a felsőoktatás autonómiájához kötött kérdések. (Törvényjavaslat 37.o) Ez az érvelés, azonban nehezen fér össze a MAB-nak az ESG-ből is következő és a törvényben is szereplő függetlenségével. Az autonómia „gazdája” ugyanis a

felsőoktatás, tehát egy felsőoktatástól független szerv ezt nehezen gyakorolhatja. Ez rávilágít arra problémára, hogy a MAB egyszerre minőségbiztosítási ügynökség és egyben delegált testület is.

4.3 Képviselő a MAB-ban, a minősítés szempontjai

A 2009-es módosítás jelentősen megváltoztatta a MAB összetételét. (Ftv. 111.§) A törvény arra törekedett, hogy a testület összetételében megjelenjenek a felhasználói igények. A kamarák és szakmai szervezeteken túl, az OKNT (pedagógusképzés) és részben az Akadémia és a kutatóintézetek (kutatók képzése) is a felhasználók képviselőjének tekinthetők. Az azonban látni kell, hogy a felhasználó érdekek képviselete elég gyenge a MAB-on belül, és a 2009-es módosításkor csökkent is. Ugyanakkor bekerült a testületben a hallgatók érdekek képviselete is. Ezt a MAB külső értékelése is kezdeményezte. (Progress Report 3.o.) A Doktoranduszok Szövetsége a MAB kérése ellenére sem kapott szavazati jogot. Az Országos Kisebbségi Bizottság részvétele nehezen magyarázható a testületben.

1. táblázat A MAB összetétele (2005 és 2009)

	Rektori konferencia	MTA	Kutatóintézetek	kamarák, szakmai szervezetek	Országos Köznevelési Tanács	Országos Kisebbségi Bizottság	HÖÖK	Összesen
2005-ös törvény	15	3	5	4	1	1	-	29
2009-es törvény	11 ¹	3 ²		2	1	1	1 ³	19

1. Ebből egy külföldi; 2. Kutatóintézetekkel együtt; 3. +1 DOSZ tanácskozási joggal

A MAB külső értékelése változást javasolt a minősítés szempontjaiban, a minőség szélesebb felfogását sürgette, valamint az akadémikus és más kritériumok egyesítését. (HAC Final report 21) A MAB az akciótervben (korábbi gyakorlatában összhangban) kiállt amellett, hogy a minőség messze legfontosabb szempontja a tudományos kiválóság, bár arra nyitottnak mutatkozott, hogy a meglévő kritériumok mellett újabbakat is bevezessen. (Akcióterv 2.o)

Ez több szempontból is tanulságos. Egyrészt rámutat arra, hogy a testület összetétele nem garantálta felhasználói igények markáns megjelenését. Megerősíti azt a MAB-bal szemben többször is megfogalmazott kritikát is, amely szerint az akkreditáció folyamata érzéketlen a képzés társadalmi és munkaerőpiaci hasznosságára.

Erős érvek szólnak a mellett, hogy itt ne fogadjuk el a MAB elutasító véleményét. Egyrészt a felsőoktatásért vagy az állam vagy a hallgató fizet, sőt hosszabb távon esetleg a munkáltató, márpedig számukra a tudományos minőség csak egyik tényezője annak, hogy a képzés a társadalom, illetve a hallgató számára megtérül-e. Ráadásul a képzések jellege eltérő, vélhetően a gyakorlathoz közeli képzési területeken a képzés más jellemzői (például a munkaerőpiaci elvárásokhoz való illeszkedése) nagy súllyal esik latba. Éppen ezért előbb-utóbb

elengedhetetlen lesz a minősítés szemléletének fejlesztése, amit a MAB belső struktúrájának átalakításával is követni kell (például a felhasználói szemléletű értékelés elkülönítésével, a társadalmi partnerek intenzívebb bevonásával az akkreditációs követelmények kidolgozásába).

4.4 Ki minősítsen?

A törvény összeférhetlenségi szabályokat is megállapított. Nem lehetett MAB tag rektor, gazdasági tanács tagja vagy köztisztviselő. Ennek ellenére természetesen a testület tagjainak, valamint előkészítő munkát végző szakbizottságok tagjai, és az eljárásban részt vevő szakértők maguk is a felsőoktatás szereplői – ami megkérdőjelezheti az eljárások függetlenségét. A MAB saját felfogása ezzel ellentétes volt: „a MAB elsősorban a magyar felsőoktatás egésze minőségének, és nem az egyes intézményeknek az érdekeit képviseli. Tagjai és szakértői sem intézményi érdekeket, hanem közös akkreditációs értékeket képviselnek.” Ugyanakkor azt elismerték, igaz csak lábjegyzetben, hogy „a MAB és egyes FOIk érdekei alkalmasint ütköznek”. (Bazsa-Szántó 7. o.)⁴

Mindenesetre folyamatosan felmerült az a kérdés, hogy az eljárások valóban függetlenek-e az egyes intézményi érdekektől. Ebben a kérdésben időnként radikális vélemények is megfogalmazódtak, amelyek lehetővé tették volna kizárólag a külföldi akkreditációs ügynökség eljárásának kérését, vagy előírták volna külföldi szakértők kötelező bevonását. Végül a 2009-ben elfogadott javaslat csak viszonylag kevés teret engedett a külföldi szakértőknek. Új szakok indítása esetén kérheti az intézmény, hogy az eljárásban résztvevő szakértők egy része az ENQA keretében működő külföldi szervezet szakértője legyen. Maguk az intézmények és kérhetnek külföldi akkreditációt (Bazsa-Szántó 6.o.), de ez nem váltja ki a MAB eljárását.

Szintén a minősítés objektivitásának erősítése érdekében garantálta a törvény a MAB eljárásainak nyilvánosságát. Nyilvánosságra kellett hozni a szakmai bírálat szempontrendszerét és lehetővé kellett tenni, hogy az érintettek megismerjék a szakértői véleményeket. (Ftv. 110.§) A MAB külső értékelése is javasolta a nyilvánosság növelését. (HAC Final report 22.o.) Ehhez azonban a törvényi szabályozás nem elég, hosszabb idő kell a gyakorlat megváltozásához.

5. A hallgatók értékelése

Az ESG egyértelműen meghatározza, hogy mire kell kiterjednie az intézményi belső értékelésnek: értékelni kell a programokat, a hallgatókat, az oktatókat, az erőforrásokat, az információs rendszert és a nyilvánosságot. (ESG 6.o) Ebből magyar szempontból különösen érdekes, hogy a hallgatói értékelés rendszerét is a minőségbiztosítás részének tekinti.

Az ESG szerint a hallgatók minősítési rendszerének szakszerűnek kell lennie. Megemlíti, hogy a hallgatói értékelés eredménye az intézmény minőségéhez

⁴ FOI felsőoktatási intézmény

hozzájárul, információt ad „az oktatáshoz és tanuláshoz nyújtott támogatás hatékonyságáról”. A hallgatói minősítési rendszernek mérnie kell a programok teljesítését, és a minősítés céljaihoz kell igazodniuk, hozzáértőknek kell végezniük, lehetőség szerint nem egyetlen oktatónak. A vizsgaszabályzatokban figyelembe kell venni minden lehetséges következményt, a hallgatók esetleges betegségét, vagy más körülményeit. A minősítés elveinek, követelményeinek, és szempontrendszerének világosnak kell lennie és megfelelő jogorvoslatot kell biztosítani. (ESG 16 o.)

Az elérhető (meglepően kevés) intézményi minőségbiztosítási dokumentum szerint az intézmények ezt korábban nem tekintették a minőségpolitika részének. A régebbi dokumentumokban (ZNME, ELTE, PPKE) a hallgatók csak az oktatók értékelése, illetve az utólagos hallgatói elégedettségvizsgálatok szempontjából kapnak szerepet. A 2009-es törvény már kötelezően előírta a minőségbiztosítási programban a hallgatói értékelési rendszer szerepeltetését. Ezt az intézmények közvetítették, bár kétséges, hogy mennyiben tekinthető az integrált minőségbiztosítás részének a megoldás: a Nyugat-Magyarországi Egyetem programja például a törvényei kötelezettségek mellett csak annyit tartalmaz: „tantárgyi programokban szabályozza a hallgatói értékelés mutatóit” (NYME 3.o). Az értékelés mikéntjéről vagy éppen a követelmények nyilvánosságáról nem rendelkezik.

A MAB által a szakindításhoz kibocsátott követelményrendszer ugyanakkor rendelkezik a hallgatói értékelésről is, bár elég szűkszavúan: „A számonkérési módszerek és a záróvizsga legyenek alkalmasak a valós hallgatói tudás és teljesítmény mérésére.” (SZBSZ 3.o.)

Az Felsőoktatási törvény előírja hallgatói követelményrendszer elkészítését és ezen belül „hallgatói tanulmányi rendet és az ismeretek, készségek és képességek elsajátításának, megszerzésének, ellenőrzésének” szabályozását (tanulmányi és vizsgaszabályzat). Az ellenőrzés azonban nem azonos az értékeléssel, és az egész rendszer nem kapcsolódik össze a minőségbiztosítási eljárással.

6. A minőségfejlesztés (hiánya) a nemzeti felsőoktatásról szóló törvényben

A 2011. elfogadott felsőoktatási törvény (Nftv.) gyakorlatilag megszüntette az addigi szabályozást a minőségügy területén. A törvényből eltűnt az ágazati minőségpolitika és kimaradtak az intézményi minőségfejlesztési programok, illetve általában a minőségbiztosítás fogalma. Jelentősen átalakult a MAB szerepe is, innen kezdve nem a minőség értékelése és az intézményi minőségfejlesztési rendszer vizsgálata, hanem kizárólag az értékelés elősegítése lett a feladata (Ftv. 109.§ (1), Nftv. 70.§ (1)), a szabályozás terjedelme is jóval kisebb.

Az érdemi döntési jogkörök az akkreditáció során az Oktatási hivatalhoz kerültek, a MAB csak szakértőként működik közre, véleménye csak a doktori iskola alapítása esetében köti a hivatalt. (Nftv. 67.§ (3-4)) A döntések ellen a miniszterhez lehet fellebbezni. Az egyetemi tanárok kinevezésénél szintén véleményezési szerepe van csak a MAB-nak, ha vita van az intézmény és a testület között, a miniszter szabadon dönthet. (Nftv. 69.§)

A MAB-nak nemcsak a feladata változott meg, hanem az összetétele is. A testület felét immár a miniszter delegáltja, tagot küldhetnek az egyházak vagy éppen az MMA is, a felsőoktatás képviselői a testület kevesebb, mint negyedét teszik ki. A testület függetlenségét tovább csorbítja, hogy elnökére a miniszter és az MTA elnöke tesz javaslatot. (Nftv. 71.§)

2. táblázat: a MAB összetétele 2011 után

Delegáló	
Miniszter	9
Magyar Tudományos Akadémia	2
Magyar Művészeti Akadémia	1
Magyar Rektori Konferencia	3
Egyházak	2
Doktoranduszok	1

A minőségértékeléssel és -fejlesztéssel foglalkozó kormányrendelet (19/2012.) töltötte ki a törvény kereteit. Bár hivatkozik az ESG-re, de a MAB működésével és jogállásával kapcsolatos alapvető kérdéseken nem változtatott, és nem is változtathatott.

Összességében megalapozottnak tűnik Bazsa György korábbi MAB-elnök megállapítását, aki szerint az új törvény „elengedi” az ESG-t, a külső és belső minőségfejlesztést, az intézményi autonómiát és független MAB-ot. „Az új MAB nem a magyar felsőoktatásé, hanem az Oktatási Hivatalé”. (Bazsa 2012, 3., 10. o.) Az ilyen módon kialakított bürokratikus rendszer teljesen eltérő logikája miatt nem lehet érdemben összehasonlítani az Európai Felsőoktatási Térségre jellemző megoldásokkal.

Az 2013-as módosítással úgy tűnik, lassú változás indult meg. A MAB munkájába követelményként beemeli az ESG-hez való igazodást. A törvény bővíti a MAB feladatait is, ismét értékelő szervezetként határozza meg, és visszahozza az intézményi belső minőségbiztosítással kapcsolatos teendőit. (2013. évi CXXIX. törvény 61.§) Ez azonban, mivel a MAB összetétele, jogi státusza, érdemi jogköre nem változik, csak felszínes módosítás. Az ESG nem alkalmas arra, hogy a MAB szakmai döntésein keresztül érvényesüljön, mivel, mint látható volt, a felsőoktatási rendszer minden elemére, az intézményekre és az oktatás-irányításra is meghatároz feladatokat, és többek között a külső minőségbiztosítást végző ügynökség függetlenségét írja elő, aminek a jelenlegi szabályozás egyáltalán nem felel meg.

Összefoglalás

A magyar felsőoktatás ESG-nek megfelelő kiépítése hosszú távon érdekében áll a mind a felsőoktatás szereplőinek, mind az oktatás irányítóinak. Az felsőoktatás minőségének javulása csak egy olyan rendszertől várható, ahol megfelelő a belső

és külső értékelés aránya, amelyben felsőoktatás minden szereplője által ismert és elfogadott követelmények és eljárásrendek érvényesülnek.

A minőségfejlesztési rendszer szabályozásának újjáépítése során támaszkodni lehet a 2012-t megelőző időszak tapasztalataira. Ugyanakkor a korábban működő rendszernek számos olyan eleme van, amelynek fejlesztése nemcsak az európai követelményeknek való megfelelést erősítené, de ahhoz is hozzájárulna, hogy a felsőoktatási minőségbiztosítás kevésbé tűnjön bürokratikus folyamatnak és jobban szolgálja az intézményi minőség javítását.

Ezen belül különösen fontos a minőségbiztosítás szemléletváltása, az intézmények belső minőségbiztosítási rendszerének fejlesztése, és a hallgatói értékelésre való kiterjesztése, illetve a külső minősítésben az utólagos, kimeneti típusú és intézményközpontú rendszer kiépítése.

Irodalomjegyzék

- 19/2012. (II. 22.) kormányrendelet a felsőoktatási minőségértékelés és -fejlesztés egyes kérdéseiről
 2013. évi CXXIX. törvény az oktatás szabályozására vonatkozó egyes törvények módosításáról
 A felsőoktatás ágazati minőségpolitikája 2007. december 4, OKM,
<http://www.nefmi.gov.hu/felsooktatasi/2007/felsooktatasi-agazati>
 Akcióterv: A MAB 2008-as külső értékelést követő intézkedések, 2009, MAB,
<http://www.mab.hu/doc/90227AkcioTervH.doc>
 Bazsa György (2009): A magyar felsőoktatási akkreditáció helyzete, tervek, előadás, FTT, Mezőkövesd, 2009. június 16., http://www.mab.hu/doc/BGY90616_FTT+Mezokovesd.ppt
 Bazsa György (2012): Korszakváltás a Magyar Felsőoktatás minőségügyében, előadás, MRK plénum, Budapest, 2012. február 2.,
http://www.mab.hu/web/doc/eloadasok/BGY120202_MRK.ppt
 Bazsa György & Szántó Tibor: Felsőoktatási akkreditáció Magyarországon – tegnap, ma, holnap, *Educatio* 17, 2008, 36–50 o.
 Bolognai nyilatkozat Az európai felsőoktatási térség Európa oktatási minisztereinek közös nyilatkozata Bologna, 1999. június 19.
http://www.edupress.hu/dokumentumok/Bolognai_nyilatkozat.doc
 ELTE Minőségfejlesztési szabályzata, 2007, Budapest
http://minoseg.elte.hu/file/ELTE_MF_szabalyzat_2009_06_29.pdf
 ESG: Az Európai Felsőoktatási Térség minőségbiztosítási alapelvei és irányelvei, Felsőoktatási Minőségbiztosítás Európai Szövetsége, 2005, Helsinki,
http://www.tpf.hu/document.php?doc_name=Bologna/ENQA_report_HU.pdf
 ESG (angol) Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area, European Association for Quality Assurance in Higher Education, 2009, Helsinki, 3rd edition [http://www.enqa.eu/files/ESG_3edition%20\(2\).pdf](http://www.enqa.eu/files/ESG_3edition%20(2).pdf)
 FELVI Minőségügy a bolognai folyamatban: az EQAR
http://www.felvi.hu/felsooktatasi/muhely/nemzetkozi_korkep/bologna/minosegugy_EQAR?itemNo=3
 Ftv. 2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról (2010. január 01-én hatályos állapot)
 HAC Final Report External Evaluation of the Hungarian Accreditation Committee, 2008.,
<http://docs.google.com/viewer?url=http://www.mab.hu/doc/mabmin/hacrepfinal.pdf>
 Nftv. 2011. évi CCIV. Törvény a nemzeti felsőoktatásról (2013. január 1-én hatályos állapot)
 NTT A MAB Nemzetközi Tanácsadó Testület ajánlásai 2009. október 9-10.
www.mab.hu/doc/NTTajanlasok09_magyar.doc
 NYME Minőségfejlesztési programja, Sopron, 2010,
http://www.nyme.hu/fileadmin/dokumentumok/rektori/minoseg/minosegfejlesztési_program_20100324.pdf
 PPKE: Minőségbiztosítás a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, 2009,

Progress Report on Follow-up measures on the 2008 External Evaluation of the HAC, 2010,
MAB, <http://www.mab.hu/doc/101001ProgressReportH.doc>
SZBSZ: A MAB akkreditációs elvárásai, szakmai bírálati szempontjai I (SzBSz) alapképzési
szakok indításának véleményezésében, 2010, <http://www.mab.hu/doc/Bs-SzBSz2010m.doc>
Törvényjavaslat a felsőoktatásról szóló 2005. évi CXXXIX. törvény módosításáról (T/10877)
<http://www.parlament.hu/irom38/10877/10877.pdf&pli=1>
ZMNE minőségfejlesztési programja, 2009, Budapest, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem

SEMEGINÉ DR. TARISZKA ÉVA

Informális szervezetek

A munkahelyeken azért alakulnak ki az informális szervezetek, mert az emberek társadalmi lények, magatartásukat, viselkedésüket szokásaik, erkölcsük, hagyományaik, igényeik, elvárásaik határozzák meg a csoportban, a munkahelyen is. Ettől függetlenül alig változott az ismerethalmaz, amely az informális szervezetek működési sajátosságaival foglalkozna.

Az informális szervezeteket öt csoportba sorolhatjuk:

1. a rendszer teljes informális szervezete,
2. nagy csoportok,
3. elsődleges munkacsoportok,
4. néhány főből álló baráti társaságok,
5. izolált egyének, akik a szervezet különböző területéről szerveződnek.

Az informális szervezet magját az elsődleges munkacsoportok alkotják. Itt jellemző a belső hierarchia és a státusok különbözősége. A tapasztalatok szerint azok a munkahelyi csoportok kreatívak, amelyekben versengés mutatható ki a státusok, és a pozíciók közötti eltérés miatt. A hivatalos, formális státus természetes módon befolyásolja a csoportban betöltött szerepeket, ugyanakkor az informalitásból eredően ezek módosulnak is.

Ebből következően 2 fajta státuszt különböztetünk meg:

1. funkcionális → informális jellegű,
2. derivált → formális jellegű státuszt.

White (1956) modellje szerint a formális és informális szervezetek közötti különbségeket a formális, és az informális struktúra céljaiban, illetve az egyének biztonsági szükségleteit meghatározó információk egyenetlen szervezeti eloszlásában kell keresnünk.

Az eltérések, belső konfliktusok oksági összességeinek feltárása illetve gyakoriságának és nagyságuk csökkentése a szervezeti hatékonyság növelésének egyik eszköze. Az informális szervezet tagjai közötti kommunikációs rendszer eltér a formális szervezet szabályozott csatornáitól. Az esetek többségében az informális kommunikációs csatorna hatékonyabb, gyorsabb belső eszköznek bizonyul, mint a szakmailag megtervezett üzenet.

Formális	Informális
- szervezet céljait kell megvalósítani - vezető az, aki a szervezet szerint a legalkalmasabb - a tagok viselkedésének indítéka a jutalom vagy büntetés rendszerének elfogadása - vezetőtől való függést a szankciók miatt fogadják el	- egyéni szükségletek kielégítése - vezető az, aki a tagok szerint alkalmas szükségleteik kielégítésére - viselkedésüket egyéni szükségleteik kielégítése határozza meg - elfogadják a vezetőt, mert ez (ő) biztosítja a szükségleteik kielégítését

Chikán (2004) szerint a vállalati információs rendszer három elkülöníthető alrendszere:

- számviteli információs rendszer,
- vezetői információs rendszer,
- informális információs rendszer.

Az informális információs rendszer főleg a vállalati kultúrából a vállalat szociológiai jellemzőiből levezethető struktúra, amely nem a formális forrásból szerzett és/vagy nem a formális csatornákon átáramló információkat kezeli. Az informális információs rendszer általában hozzájárul a vállalati rugalmassághoz, alkalmazkodóképességhez. Ha azonban túl nagy a meg nem felelés a formális és informális struktúrák között, akkor az kommunikációs és működési zavarok forrása is lehet (Torgersen-Weinstock, 1983)

Az informális kommunikáció különböző formái természetes módon alakulnak ki a szervezetben. A jó vezető megtalálja annak módját, hogy hogyan használhatja fel a szervezeti célok érdekében. Az informális kommunikáció legnagyobb része hasznos, sőt szükséges egy vállalkozás hatékony működéséhez. Segítségével a vezető olyan információkhoz juthat, amelyekhez egyébként nem nagyon vannak hozzáférési lehetőségei, illetve a vezető is eljuttathat olyan üzeneteket, amelyeket egyébként csak körülményesen tudna átadni. A szervezetekben hétköznapi jelenség az informális kommunikáció. A pletykák, történetek gyorsan elterjednek az egész szervezetben. Minden dolgozót érdekel az, ami közvetlenül érinti (vagy nem érinti). Mindig továbbadják azt is, amit a vezetőség mond, és amit tesz. Sok esetben káros hatásai is lehetnek, amennyiben téves információról van szó, hiszen a vezetőséget, szervezetet negatívan feltüntető információ felnagytartása a természetes munkafolyamatoknak nem kedvező, így ellenséges hangulatot válthat ki. Kelly és Grimes, (1993) szerint ezek jórészt olyan információkból állnak, amelyek nem kapcsolódnak közvetlen módon az egyén munkájához, így káros hatással is lehetnek a szervezetekre. Éppen ezért fontos, hogy a vezetők ismerjék el ezeket az informális kommunikációs csatornákat és biztosítsák ezek helyét a vezetésben.

A kommunikáció négy funkcióját (érzelmi, motivációs, információs, ellenőrzési) tekintve az információs funkció kiemelkedő szerepet játszik a szervezeti kommunikációban. Az információ biztosítja a vezetők és a beosztottak tájékozódását. Az elsődleges szempont ennél a funkciónál az adatok teljessége és pontossága, valamint a közvetítő csatornák fenntartása.

Az információ értékét hasznossága, alkalmazhatósága adja. Az információval szemben alapkövetelmény, hogy a folyamatokat objektíven, a valóságnak megfelelően tükrözze, azaz

- legyen reális, hiteles, megbízható, igazodjon a döntési szintekhez;
- időben álljon rendelkezésre, nyújtson gyors, friss adatokat;
- a legjellemzőbb, általánosítható tényeket tartalmazza;
- mutassa be a változások irányát, tendenciáit;
- szerzése folyamatos, rendszeres, sokoldalú legyen.

Az információk torzulása

Az információs-kommunikációs rendszerekben az információk torzulása is megtörténik. Ez a rendszer felépítéséből, az átviteli csatornák, tárolási lehetőségek kapacitásából, lehetőségeiből, a vezetési szintek számából, a szervezet túl- vagy alulszabályozottságából fakadhat. Az információgyűjtéskor felmerülhet, hogy szűk a merítés bázisa, de problémát jelenthet az információk nagy száma is. Az egyes csomópontokon szubjektív okok miatt is torzulhat az információ. A szociálpszichológiai hatásokat is lehetetlen kiszűrni. A maga munkáját mindenki szeretné jobb színben feltüntetni, az előljárójáról nem jelenthet rosszat, mert az visszaüthet és általában nem is engedi tovább a rá vonatkozó negatívumokat, azt igyekszik eltitkolni. Az információ „hatalmi” szerepével nemcsak élni, hanem visszaélni is lehet.

A formális/informális kommunikáció kölcsönhatása

A szervezetek vezetői számára fontos kérdés, hogy miként lehet befolyásolni az informális információk terjedését, egyáltalán tudomást kell-e venni róluk, miért kiirthatatlan és hogyan lehet vagy lehet-e hasznosítani, életté venni.

Kulturális hálózat: a kulturális elemek hordozója és terjedésének közege a hálózat, ami leginkább az informális kommunikációs csatornákat jelenti. Ezen keresztül tudhatók meg, hogy mi is zajlik valójában a szervezetben, mi foglalkoztatja a munkavállalókat, milyen változások várhatók. A szervezetek fejlesztésében, újraszervezésében célszerű megvizsgálni e két kommunikációs hálózat összekapcsolásának lehetőségét.

A *nem hivatalos beszélgetések* alatt olyan egy vagy több szervezeti tag, vezető között nem mindig tudatosan és inkább rendszertelenül zajló kommunikációt értünk, ahol kötetlen, és veszélytelen az információcsere. Általában a magasabb beosztású vezető kezdeményezi, de nem kizárt a beosztotti kezdeményezés sem. Látszólag nincs programja, de a kezdeményezőnek mindig van valamilyen kommunikációs szándéka információszerzésre vagy adásra. Előnye, hogy az ilyen beszélgetésen résztvevő beosztottakban a beavatottság érzését váltja ki, ami javítja az illetők szervezeti elkötelezettségét. Mindez csak akkor működik, ha szervezeti kultúra ezt biztosítja. Feltétele a kölcsönös bizalom és őszinteség.

Az *informális kommunikáció formálissá* tétele azt jelenti, hogy a bejáratott és bizonyítottan hatékonyan működő informális csatornák és funkciók beépülnek a szervezeti szabályozásba, illetve a nem hivatalos funkciók formalizálttá válnak.

A *Kétirányú” csatornák használata* a vezető és a szervezet számára biztosítja a hivatalos információk kiegészítésének, ellenőrzésének lehetőségét.

A formális szervezeti struktúra erőteljesen befolyásolja a kommunikációt: az alkalmazottak számának növekedésével általában nő a kommunikáció mennyisége és csökken a kommunikáció személyes jellege; a hierarchia alsóbb szintjein általában hiányolják a döntések miérettjeiről szóló információkat.

Az informális kommunikáció a szervezetekben

Kutatásom egy 1200 fős mintán azt eredményezte, hogy a megkérdezettek a munkájukhoz szükséges információk ötven százalékát informális csatornákon

szerzik be. Ez az arány nagyon magas, ezért vizsgáltam ennek az információ-szerzési módnak az okait és feltárni azokat a lehetőségeket, amikor az informális csatornák bevonhatók a hivatalos információtovábbítás útjába a szervezeti kommunikáció céltudatos tervezése révén. Kutatásom első részében vizsgáltam az informális csatornák használatának okait, ahol a válaszadók kíváncsiságból és ellenőrzésként is használták ezt az információszerzési módot. Tizenöt kérdésben a szervezeti információ áramlás megítélését tekintetem át főkomponens analízissel. A vizsgálat során négy főkomponens volt azonosítható úgy, hogy közben az adatok több mint 50%-át megőrizte. Az 1. komponenst a jól működő információs rendszer jellemzői teszik ki, ezért a „hatékony kommunikáció” elnevezést adtam. A 2. komponens a szervezeti kommunikáció gátló tényezőit foglalja magába, így a „kommunikációs gátak” címet kapta, a 3. komponens „üzleti kommunikáció”, a 4. komponens „informális kommunikáció” elnevezéssel szerepel.

A szervezeti információ-áramlást klaszterelemzéssel dolgoztam fel. Négy klaszter alakult ki, minden változó és komponens alapján különböztek a csoportok. A csoportok az alapján jöttek létre, hogy a válaszadók hogyan ítélték meg a szervezeti információáramlást. Az első klaszterbe a válaszadók 15,6%-a tartozik. Ők azok, akik az első faktort, vagyis a hatékony kommunikációt jónak ítélték, és jelentősnek tartják az informális kommunikációt, viszont az üzleti kommunikáció nem játszik fontos szerepet a szervezeti információáramlásban. A 2. klaszterben a válaszadók 35,5%-a került, náluk a szervezeti kommunikáció gátló tényezői kaptak magas értéket, az üzleti kommunikáció és az informális kommunikációt nem tartják fontos a szervezeti információáramlás megítélése szempontjából. A 3. klaszterben azok a válaszadó szerepelnek 31,4%, akiknél az informális kommunikáció a legmeghatározóbb a szervezeti kommunikáció esetén. Az utolsó klaszterbe a válaszadók 17,4%-a tartozik. Ők egyik komponenst sem értékelték fontosnak, valamennyi komponens esetében negatív átlagérték mutatható ki.

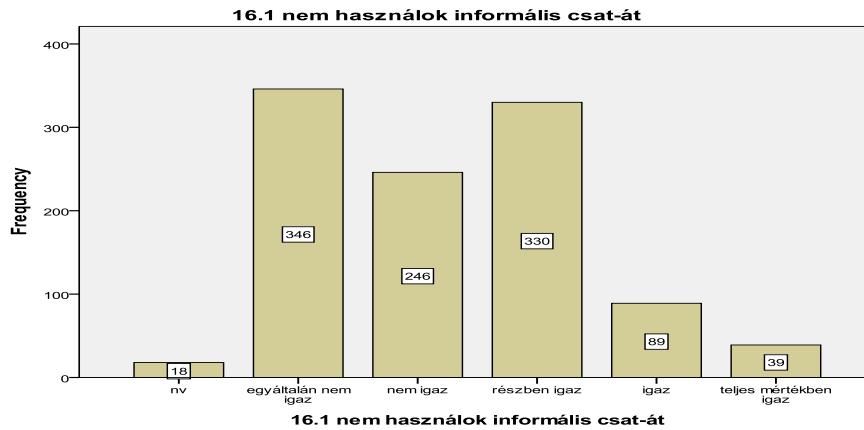
Ha a 3. klasztert vizsgáljuk, akkor a nők, a 20-29 éves korosztály, a 10 évnél kevesebb munkatapasztalattal rendelkezők, a nagyméretű szervezetek munkatársai, az értékesítés vagy pénzügy területén dolgozók, ill. a megyeszékhelyen működő szervezeteknél domináns az informális kommunikáció.

1. tábla

	N	Mean	Std. Deviation	Variance	Skewness	
	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic	Std. Error
1. nem használok informális csatornát	1068	2,23	1,145	1,312	,398	,075
2. formális rendszer nehézségeinek megkerülése	1068	2,76	1,186	1,406	-,228	,075
3. feladatok egy része így megoldható	1068	3,10	1,173	1,376	-,425	,075
4. ha kíváncsi vagyok egy információra	1068	3,41	1,163	1,354	-,729	,075
5. információ torzulás ellenőrzése	1068	3,27	1,207	1,456	-,644	,075
6. baráti besz. alkalmával	1068	3,21	1,312	1,722	-,478	,075
Valid N (listwise)	1068					

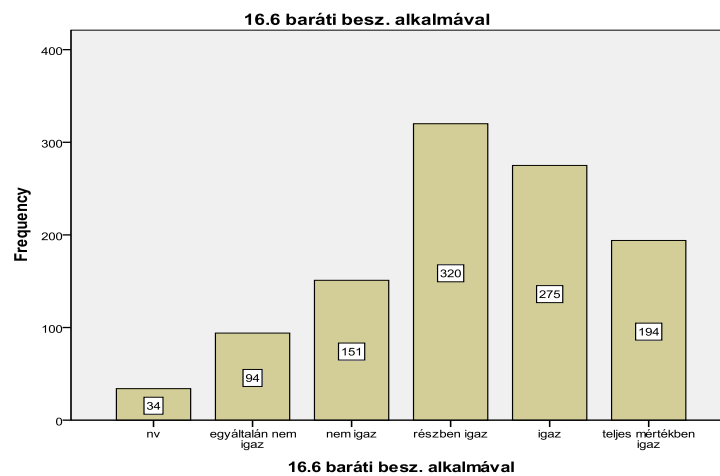
Az informális csatorna használatának okai alapján megállapíthatjuk, hogy a kíváncsiság még mindig az első helyen áll. A nem használók informális csatornát alacsony átlaga, pontosan ennek ellenkezőjét mutatja, vagyis a válaszadók többsége igénybe veszi az információ-szerzésnek ezt a módját.

1. ábra A válaszadók megoszlása az informális csatorna használat alapján

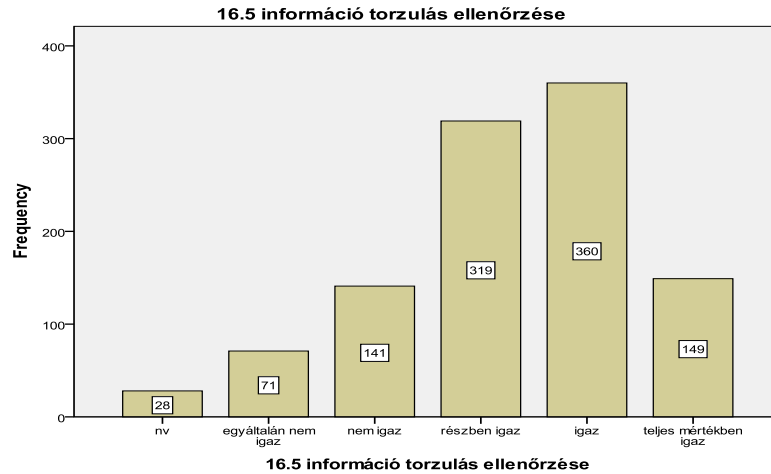

Az 1. ábrán látható, hogy a dolgozók 55,4% használ informális csatornát, és 30,8%-uk néha-néha igénybe veszi és összesen 12% állítja, hogy soha nem használja.

2. ábra A válaszadók megoszlása a baráti beszélgetés, mint informális csatorna használat oka

3. ábra A válaszok megoszlása az információ ellenőrzés, mint informális csatorna használat oka

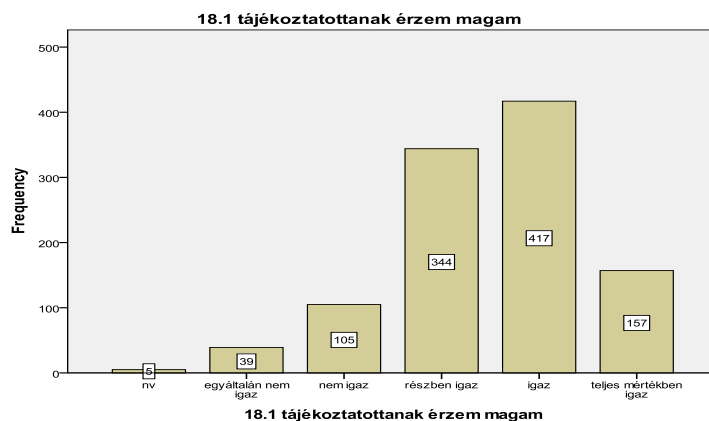
A baráti beszélgetést 43,8%, az információ torzulás ellenőrzését 47,5%-ban jelölték igaznak vagy teljes mértékben igaznak. A baráti beszélgetés a személyes igények kielégítését jelenti, az ellenőrzés viszont a szervezeti igényeknek való megfelelést szolgálja. Ez jól mutatja az informális kommunikáció kettős jellegét.

A következőben vizsgáltam, hogy van-e eltérés annak megítélésében, hogy a vezető kezdeményezi az informális kapcsolatot, vagy a dolgozó. A két átlag 3,23 és 3,25 közepes elfogadottságot tükröz, az ilyen jellegű kapcsolatot mindössze 7% ítéli el. Vizsgáltam, hogy van-e kapcsolat a válaszok és a válaszadó beosztása között. Az asszociációs vizsgálat eredményeként nem mutatható ki még közepes kapcsolat sem. A Cramer-féle asszociációs együttható értéke 0,113 és 0,195.

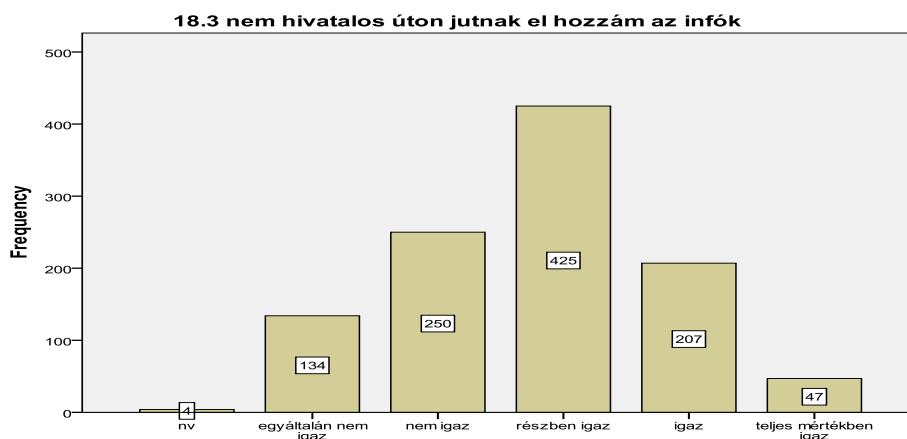
Átlag- és szórás-mutatók a tájékozottság szerint

Statistics						
		1 tájékozottnak érzem magam	2 időben jutnak el hozzám az infók	3 nem hivatalos úton jutnak el hozzám az infók	4 túl sok tájékoztatást kapok	.5 egyéb
N	Valid	1067	1067	1067	1067	1063
	Missing	0	0	0	0	4
Mean		3,50	3,38	2,79	2,20	,11
Mode		4	3	3	2	0
Std. Deviation		1,009	,936	1,047	1,048	,585
Variance		1,018	,875	1,096	1,098	,343
Skewness		-,584	-,351	-,069	,580	5,647
Std. Error of Skewness		,075	,075	,075	,075	,075

4.ábra: A válaszok megoszlása tájékozottság szerint

A válaszadók 53,8%-a tájékozottnak érzi magát, és csak 13,5% gondolja úgy, hogy nem jutnak el hozzá a szükséges információk. A nem hivatalos úton kapott információkat már csak 23,8% említi, szemben az előző kérdéseknél mutatott 50%-os aránnyal. Kérdés az, hogy mit értenek a válaszadók a hivatalos úton és mit az informális csatornán? Mely információkat sorolják ide és mely információk jutnak hozzájuk az informális csatornákon keresztül?

Összefoglalva: megállapítható, hogy a dolgozók 50%-a használja az informális csatornákat. A csatornahasználat okaként elsősorban a kíváncsiságot jelölték meg, második helyen az ellenőrzési funkció, harmadik helyen az egyéni igények kielégítését szolgáló baráti beszélgetés áll. Beigazolódott az a hipotézis is, amely szerint az informális csatornákat a szervezetben dolgozók a formális rendszer hiányosságainak kiküszöbölésére használják.

Fenti kutatás célja volt, hogy feltárjam az okokat és ez alapján javasoljak megoldási módszereket arra, hogyan tudják a szervezetek a *kommunikációs stratégiájukban hivatalossá tenni ezeket a csatornákat*.

Az első indíték, a kíváncsiság a hivatalos utakba nem építhető be egyetlen szervezet esetében sem. Az emberek alapvetően kíváncsiak, érdeklőnek, hogy mi történik körülöttük. A kérdőív elemzése során kiderült, hogy a szervezetről, annak céljairól, működéséről szintén nem rendelkeznek elegendő információval. Az e-kommunikáció rengeteg megoldást nyújt a szervezetek számára, hogy gyorsan tájékoztassák a vállalat valamennyi dolgozóját a szervezeti eseményekről.

Az ellenőrzési funkció informális csatornákon történő ellátása szinte teljes mértékben kiküszöbölhető, a formális kommunikáció megfelelő szervezésével feleslegessé válhat annak használata. Az információk torzulása természetes velejárója a kommunikációnak. Hatását csökkenteni vagy megszüntetni a kommunikációs csatornák egyidejű igénybevételével lehet. Mivel a dolgozók a személyes beszélgetést helyezik előtérbe, így elsődlegesen a szóbeli utasításokat, tájékoztatást kell a vezetőknek alkalmazni. A beszámolók, jelentések esetében időt kell szakítani a munkatársak meghallgatására és ezzel együtt mindezt írásban is továbbítani, ill. kérni a munkatársaktól. A redundancia segíti a torzulások csökkentését. A szándékos torzítás vagy elhallgatás esetében más a motiváció.

A baráti beszélgetést, mint információs csatornát támogatni kell. A munkahelyi jó közérzet egyik kulcsa, hogy a munkatársak találjanak olyan kollégákat, akikkel szívesen vannak együtt, osztják meg magánéleti problémájukat. A baráti beszélgetések alapvető célja nem a munkahelyi információk beszerzése, hanem az emberi kapcsolati szükséglet kielégítése.

Felhasznált irodalom

- Chikán A. (2004): Vállalatgazdaságtan Aula Kiadó, Budapest.
 Handy, C. B. (1986.): Szervezetek irányítása a változó világban. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
 Klein S.(2001): Vezetés- és szervezetsz pszichológia, SHL Hungary Kft. Budapest.
 Leavitt H.J.(1969): Kommunikációs sémák hatása a csoport teljesítményére Gondolat.
 Torgersen, P. E.-Weinstock, I. T. (1983): A vezetés integrált felfogásban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 239-377.
 White, K.W., and E.N. Chapman. (1996): Organizational Communication – An Introduction to Communication and Human Relations Strategies. Needham Heights, MA. Simon and Schuster Custom Publishing.

PÓSFAYNÉ BAKOTA ÉVA

A tudásinnováció hálózata

Bevezetés

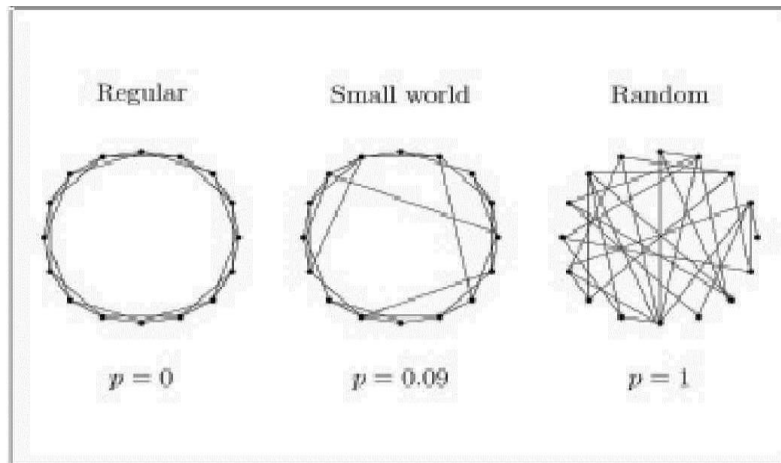
A tudás diffúziós transzferében lényegesek a folyamatot reprezentáló hálózatok. Különös hangsúllyal jelenik meg a hálózat mint tényező a tudást mint innovációt hordozó információk áramlásának vizsgálatánál az oktatásban. Kutatásunkban a Gábor Dénes Műszaki Főiskola tudáshálózatán áramló tudástranszferre koncentrálna a tudásinnováció hálózatosodásának néhány elméleti elemét dolgoztuk fel. Szükséges ismerni azon szervezeti tényezőket, melyek segítik, vagy késleltetik, vagy éppen meg is akadályozzák az „új tudás” áramlását az oktatási szférán belül és a hozzá kapcsolódó gazdaságban. Mindkét területen az innovációk sikere elválaszthatatlan a gazdasági, társadalmi szereplők együttműködésének, különböző szintű, formájú és tartalmú összekapcsolódásától. Az együttműködés teremti meg az innovációs diffúzió sikerét. Éppen ezért az oktatási innovációs folyamat feltárása, vizsgálata során szükséges megismerni a kapcsolati erőforrásokat, a hálózati kompetenciákat. Az „új tudás”, „új ismeret” mint innovációs termék és annak diffúziós folyamata erősíti a hálózatok vizsgálatának jelentőségét.

A tudásáramlás hálózati struktúrái

Az invenció és az innováció struktúrában áramlik. A hálózat kutatások igazolták, hogy a hálózatok milyensége az elemei közötti viszonyok alapján értelmezhetőek. Ezek kapcsolatok határozzák meg az információáramlás milyenségét, mintázatát a hálózat jellemzőit. A gazdaság fejlődésében kiemelt szerepet játszó ipar, közte az informatikai és kommunikációs „ipar” hazai terjedése egyszerre igényel földrajzi, tudáshálózati és intézményrendszerbeli megközelítést.

Vizsgálataink fókuszába azon hálózati tulajdonságok, szerkezeti jellemzők kerültek, amelyek a felsőoktatási informatikai tudástermelés és terjedés innovációs folyamatában a leginkább meghatározóak.

Watts, D. J., Strogatz, S. H. (1998) munkáiban az invenció megvalósulását a véletlen gráf modellek paraméter „p” csoportja, két kategóriáját a szabályos gráfban („p” értéke nulla), és a véletlen gráfban („p” értéke egységnyi), értelmezi. Empirikusan igazolják, hogy a hálózatok „kisvilág” típusa olyan random hálózat, melynek rácsszerkezete szabályos, és azonos fokszámmal jellemezhető az elemek gráfja. A kapcsolatfelvétel esetében az egyes elemek között mért átlagos út hossz rövid, amely egyben azt is jelenti, hogy az elemek között a kohézió erős, magas a csoportképződések száma, és gyengék a hálózaton kívül kapcsolatok. Ezen logika mentén a tudás létrehozását és terjedését ábrázolják a „p” három értékét alapul véve.

1.ábra: A szabályos, az átmeneti és a random gráf modell

A tudástermelésben a hálózaton belüli információáramlást biztosítják az átlagosnál frekvenciátobb csomópontok, melyek a véletlen gráfok skálafüggetlen fokszámoszlásával értelmezhetők.

A hálózatok szerkezeti felépítésének egyik eleme a moduláris kapcsolatok. Ebben az esetben a hálózat eltérő méretű modulok (egységek) hierarchikus rendszere, ahol az eltérést az egymásba ágyazottság kialakulásának módja szerint határozhatjuk meg. A moduláris felépítés elemi modulok kapcsolataként értelmezhető, amelyek szerveződésük szempontjából létrejöhetnek integrációval (alulról építkező) vagy parcellációval (egyedi modulok). A hálózaton belüli kapcsolatok fokát vizsgálva, arra a megállapításra jutunk, hogy az erős kapcsolatok egy hálózaton belül gátolják a fejlődést, míg a gyengék a fejlődés lehetőségét teremtik meg. A gyenge kapcsolatok az egymásba ágyazottság tekintetében a rendszerelemek további alrendszerekbe történő formálódásának lehetőségét is hordozza.

Az információáramlásban meghatározóak a hálózaton belüli kapcsolatok (a kohézió és a strukturális ekvivalencia). Itt a kohézió a tudás diffúziója, a szereplők egymás közti kommunikációja által determinált és szorosan összefügg a hálózaton belüli sűrűség- mutatóval. Míg a sűrűség a hálózat összetartásának egy általános szintjét, addig a centralizáció annak mértékét mutatja, hogy a kapcsolódások mennyire csoportosulnak csomópontok köré. A strukturális ekvivalencia esete az, amikor a hálózati kapcsolatokban ugyanazon elemekkel való kapcsolatok a meghatározóak.

Az információáramlás szempontjából a hálózaton belül a kapcsolat hiányára az úgynevezett „strukturális lyuk” hívja fel a figyelmet. Ennek felismerése versenyelőnyhöz jutathatja a hálózaton belüli szereplőt. Az átlagosnál preferáltabb szereplőkön keresztül igazolódik a hálózatok centralizáltsága és a skálafüggetlenség közötti kapcsolat. A hálózatot alkotó elemek kapcsolataiban különbségek vannak a kapcsolati irányok szempontjából. E tekintetben „mérőszám” a hálózat

egy pontjához való kapcsolatok (fok) száma, melyek iránya lehet a pontból kifelé (outdegree) és a pont felé (indegree) irányuló.

A hálózaton belüli folyamatok meghatározó tényezője a hálózat mérete, ez a hálózat hatékonyságát jellemzi. Ebben a tényezőben jelenik meg az információ-szerzés és annak birtoka, amely személyfüggő. Hatékony szervezetek azok, ahol a központi személy kapcsolódik a modulok kontaktszemélyeihez. Ez az információ szűrését jelenti, ami az információ útját kedvezően befolyásolja. A tudás-áramlás akadálytalanná tétele eredményes, ha a strukturális lyukak csökkentését, megszüntetését meghatározó feltételrendszer javul.

Az innováció főbb jegyei

Az innováció leírása SCHUMPETER, J. A. (1939) nevéhez kapcsolódik, mára az innovációt gyakran tudományáganként értelmezik. Gyakran eltérés tapasztalható a fogalom-meghatározás és a fogalom-tartalom tekintetében, de a kifejezés alapvető jelentése visszavezethető az „elsőként bevezetni, alkalmazni valami újdonság erejű dolgot, terméket, folyamatot” alapkritériumokra. Az innováció értelmezésének általános forrása az OECD Frascati Kéziköny (1993) és az OSLO KÉZIKÖNYV (1994). Ennek második kiadásában az információforrások láncolatainak bizonyos kiterjedését hangsúlyozták, a harmadik kiadás a tudás transzfer és a láncolatok közvetítő szerepét emeli ki. Az innováció folyamatszemléletű, a láncolatok a nyitott információforrások, a tudás és a technológia megszerzése, az innovációs kooperáció területeit határozzák meg. Az innováció főbb típusai megkülönböztetése, PAKUCS J. – PAPANÉK G. (2006):

- a termékinnováció és folyamata, mint az új vagy jelentősen megújított termék ötletének születése, áru vagy szolgáltatássá fejlesztése és bevezetése,
- az eljárás innováció, mely új vagy jelentősen megújított termelési vagy szállítási megvalósulása,
- a marketing innováció, ami olyan új marketing módszerek alkalmazása, amely változást eredményez a terméktervezésben, a csomagolásban, reklámozásban, az árképzésben,
- a szervezeti innováció, ami új szervezeti módszerek megvalósulását eredményezi a szervezet üzleti gyakorlatában, a munkaszervezésben, a külső kapcsolattartásban.

Többen az innováció és a tanulás folyamatának összefüggéseivel foglalkoznak Freeman, C. (1988) és HRONSKY I. (2005), az innovációk geográfiai értelmezésénél HÄGERSTAND, T. (1967) a térbeliség természetének sajátosságaira épít. Központi jelentőségűnek tartja az innovációdifúzió szempontjából a téregységek meghatározását, mely két elemről függ: egyrészt az innováció terjedési sebességéről, másrészt pedig az adaptáció irányáról. Az innováció diffúziós folyamatának szétterjedését úgy tekinthetjük, mint a piaci és nem piaci csatornákon keresztül a különböző fogyasztók (államok, régiók, szektorok, piacok és vállalatok) felé áramlást.

Az innováció szétterjedését jellemző folyamatokat négy csoportba sorolhatjuk:

- a.) *Expanziós diffúzió*, mely akkor valósul meg, ha az innováció térbeli terjedése során az információ, az „új termék” egyik helyről a másikra áramlik. Lényeges, hogy ebben a folyamatban az „új termék” a kiindulási régióban marad, de azon belül újabb területek kapcsolódhatnak az eredetihez.
- b.) Az információ hordozói nem mozognak, az innováció terjedését az információt használók számának a növekedése eredményezi. Ezen egyedi sajátosságból eredően ez a diffúzió az interregionális kölcsönhatások meghatározó típusa.
- c.) Amikor az expanziós diffúzió folyamata a populáció hierarchia szintjeihez kapcsoltan jelenik meg, akkor *hierarchikus diffúzió*ként különítjük el.
- d.) *Relokációs diffúziós* folyamat valósul meg, amikor az elemek (új termék) az új területekre oly módon jutnak el, hogy maguk az elemek (új termék) hagyják el az eredeti területet.

Az innovációban az egyes diffúzió típusok keverten fordulnak elő.

A diffúziós modellek és a hálózatok kapcsolata

Az innovációs hálózatok elemzésénél, a vállalatok *közötti*, illetve azokon *belüli* hálózatokat vizsgáljuk. A vállalatok *közötti* kapcsolatokban a társadalmi hálózat-elemzés módszerének alkalmazása a legjellemzőbb. A kutatások szerint „az innovációk terjedése mindig egy társadalom tagjai között állapítható meg, ezen egyének közötti érintkezés pedig maga a társadalmi kapcsolatháló. Az érintkezések hálózata határozza meg, hogy milyen gyorsan terjednek az innovációk, és milyen gyorsan fogadják be őket” fogalmaz (idézi Láng 2003).

Az innovációk terjedési folyamatát modellezve született meg a strukturális és kapcsolati diffúziós hálózati modell, a küszöb modell, a kritikus tömeg modell.

- A strukturális diffúzió-alapja, hogy olyan személyekre épít, akik a társadalomba gyengén beágyazottak, de kiterjedt kapcsolatokkal rendelkeznek és alkalmasak az egyes társadalmi csoportok között az innovációk átvételére és továbbadására.
- A kapcsolati diffúziós modell az eltérő viszonyrendszer alapján tipizálja a társadalom tagjait és viszonyukat, majd ezekhez társítja az innovációk terjedésének sebességét. Ez alapján létezik a 1/ A véleményirányítói modell: az információ két egymással hierarchikus viszonyban lévő szinten át áramlik, előbb a véleményformáló személyekhez jut el, majd innen a társadalom többi tagjához, 2/ A csoporttagsági modell: a csoportokon belüli kapcsolatokra alapoz, ahol az információ könnyen, konstans sebességgel terjed, 3/ A személyes modell: Az újítást még el nem fogadó személyekre fókuszál, az innovációt már használó személynek a csoportban lévő kapcsolattrendszerét tekinti meghatározónak, 4/ A személyes hálózati sűrűségeen alapuló modell: a nagyobb hálózati sűrűségű személyeknek van nagyobb esélye egy innováció átvételére.
- A küszöb-modell: az újítást használók azon aránya, amely mellett az egyén már hajlandó maga is átvenni az innovációt.
- A kritikus tömeg modell: azt vizsgálja, hogy legalább hány újítást elfogadó tagra van szükség egy hálózatban ahhoz, hogy az innováció terjedésének folyamata ne szakadjon meg (VALENTE, T.W. 1995).

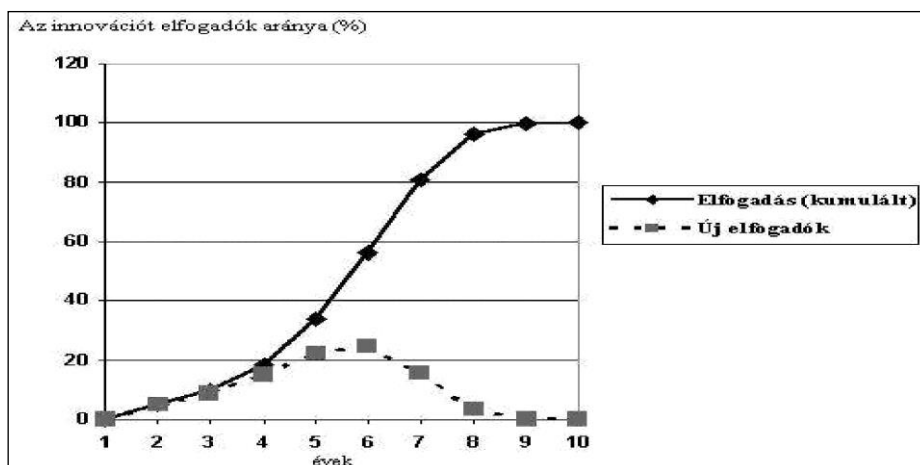
A kapcsolati diffúziós modell a közösségekbe gyengén kapcsolódó személyek elsődleges szerepét emeli ki az információ térbeli és társadalmi szintű áramlásában. Ez az elmélet egyben azt is feltételezi, hogy a terjedés független a népességszámtól, illetve a személyes kapcsolatokra épülő hálózati úton történő terjedés lehetőségétől. A kapcsolati diffúzió ezen logikája az innováció áramlásának folyamatában ugyanakkor nem számol azzal, hogy a különböző innovációk terjedése függ a település igazgatási hierarchiában betöltött szerepétől.

Az információs technológia diffúziójának vizsgálatában az emberek döntéseire elsősorban mikrokörnyezetüknek van véleményformáló ereje. Ebből adódóan a modell akkor működőképes, ha az információk először a véleményformálókhoz jutnak el, és csak ez után a társadalom többi tagjához. Ezt az érvelést erősítik a szociológiai jellegű feldolgozások, az elitek interakciójához kötik az innovációt. A szociológiai szempontú értékelés alapja a rogers-i diffúziós elmélet, Rogers az individuum („amit az egyén újnak fogad el”) szemszögéből fogalmazza meg és terjeszti ki a diffúziós elméletet. Az innováció hatékony elfogadtatásához ismerni kell a befogadó célterület és célcsoport igényeit, a kommunikációs csatornák és az innováció terjedésében a tömegmédia szerepét, melyet meghatározó ereje a korai adaptációs szakaszban érzékelhető, míg a lokális hálózatok szerepét a terjedés későbbi szakaszaiba teszik. Az innovációk terjedésével úgynevezett véleménycsoportok jönnek létre, melyben a véleményt kifelé a csoport egy domináns egyede képviseli, ez a híd, a véleményvezető. Ahol a csoportok között gyenge kapcsolatok jönnek létre, ott a hídszerepben lévő személyek jelentősége nagy az innováció hálózatban való tovaterjedésében.

Geográfiai szempontból kiemelten fontos a lokális kapcsolati háló, mivel az innováció terjedésében nem hagyható figyelmen kívül a települések közötti interakciók természetföldrajzi lehetősége – természeti akadályok, települések népsűrűsége, közlekedési infrastruktúra.

A rogers-i elmélet definíciója szerint: a diffúzió „az a folyamat, amelynek során az innovációra vonatkozó információk elterjednek bizonyos csatornákon keresztül egy bizonyos idő alatt, egy meghatározott társadalmi rendszer tagjai között”. Az elmélet a már korábban megfigyelt, az újítások terjedésének logisztikus növekedését mutató, úgynevezett „S-görbe” útját követhető (2. ábra) diffúziójának koncepciójára épít.

Az innováció diffúziós folyamatát leíró függvényben a végfelhasználók szerinti csoportosításnál – az adaptálók kategóriába sorolhatók – a különböző befogadói csoportok között úgynevezett szakadékok vannak, melyeket „át kell lépni” ahhoz, hogy a következő csoport is adaptálja az innovációt. Az innovációhoz csatlakozókat ennek megfelelően innovátorok (2,5%), korai elfogadók (13,5%), korai többség (34%), késői többség (34%) és lemaradók (16%) kategóriákba rendezhetjük. Ábrázolva az adaptálódás egyes csoportjaihoz tartozó értékeket, az innovációk diffúziós modelljét reprezentáló „S-alakú” görbét kapunk.

2. ábra: Az innovációk terjedését leíró empirikus görbe¹

A terjedési modellek különböző matematikai módszerekkel elemezhetők. A szomszedság hatást tesztelő modellekben a térbeli pontok közötti távolság, a hierarchikus folyamatok esetében pedig a település nagysága a jellegzetes változója a modellnek. A modell folyamatában mutatja be az innováció diffúziójának eredményeként megvalósuló adaptáció vertikális és horizontális alakulását.

Az innováció makroszintű folyamatai, hálózati összefüggései

A makroszintű innovációs folyamat értelmezésének első eredménye a lineáris innovációs modell megalkotása. A modell arra épít, hogy az innováció megvalósulása az egymásra épülő tevékenységek logikai folyamatainak eredménye. Az innováció kialakulása folyamatának természetéből adódóan a megvalósulás feltétele az események szigorúan meghatározott logikai sorrend szerinti egymásutánisága. A lineáris modell továbbgondolása, a folyamatokat jellemző tényezők logikai kapcsolódása, a közöttük kialakuló viszonyrendszer természetének vizsgálata egy új modell megszületését eredményezi.

Ez a láncszem-modell, amely a láncszem-kapcsolódás elvén keresztül egy időben reprezentálja a tényezők közötti logikai kapcsolódást meg a lehetséges folyamatokat. A láncszem-modell túlmutat az innovációt jelentő elemek kapcsolódásának lineáris folyamat-jellegén, lehetőséget biztosít a láncszemek belüli és azok közötti visszacsatolások sorozatára. Empirikus kutatási eredmények arra a következtetésre vezettek, hogy a szervezetek nem elkülönülten végzik innovációs tevékenységüket, hanem egymással együttműködve. Például társadalmi csoportok, kutatóhelyek, oktatási intézmények mint a láncszemek, egymással összefüggésben és kölcsönhatásban működnek.

Az innovációs folyamatot térszemléletű makrogazdasági – endogén növekedésméleti – szempontok szerint elemezve többen arra a megállapításra jutottak,

¹ Forrás: Valente, T.W. (1995) alapján szerk.: Letenyei L. 2000

hogy a gazdasági növekedés eleme a technológia fejlődése, ami a tudás-felhalmozódás eredményeként jön létre. A felhalmozott új tudás és annak szétterjedésére az innovációs rendszerek vizsgálati szintjén több elmélet született. Az evolucionista közgazdászok (LUNWALL, B. – A. 2002) a tudás értelmezésére alapoznak. COWAN, R. – JONARD, N. – ZIMMERMANN, J. – B. (2006) a rendszerek mint tudásbázisok közötti kapcsolatot modellszerűen dolgozzák fel. Az intézményi közgazdaságtan (ACS Z. – VARGA A. 2000) a nemzetközi és regionális innovációs rendszereket vizsgálja. CARAYOL, N. – ROUX, P. (2009) a gazdasági, költség-haszon megfontolásokon alapuló modellje a hálózat dinamikus formálódására ad magyarázatot, miközben térbeli vonásokat is figyelembe vesz.

A diffúzió folyamatát, az innovációs rendszer fő alkotóelemeit és azok kölcsönhatásait a 3. ábrán követhetjük.

3. ábra: Az innovációs rendszer modellje²

A modell bemutatja az innováció folyamatát leíró lineáris modell elemeit, mint a láncszem-modell egymásba kapcsolódó elemeinek dinamikus rendszerét, a folyamatos visszacsatolásokat, mely egy nyitott, a kölcsönhatással állandóan változó hálórendszer.

Az oktatási innovációk a National Innovation System (NIS) az innovációs tudás létrehozásához, alkalmazásához és terjedéséhez járulnak hozzá (INZELT. A. 2001). A modell reprezentálja az innováció interaktív természetét, a tudás központi szerepét, mely a tudásalapú gazdaságban a tudás létrehozásához szükséges ismeretet és a megvalósítás képességét jelenti. Az innováció diffúziós folyamata feltárásánál és értékelésénél meghatározó tényezőként kell számba venni a Regionális Innovációs Rendszereket (RIS) (Krugman, P. 1991; Enyedi Gy. 2000).

² Forrás: DSTI/EAS/STP/NESTI 2005. No. 2. In: Innováció menedzsment, 2006, 8. o.

Az innovációs rendszerek és a tudásáramlás

Kutatásunkban, melyet a Gábor Dénes Főiskola tudásmegosztásán követtük, kiemelten szerepelt az innováció és a tudás kapcsolata. Itt az „új tudás” a termék, és mint képzési tényező (műszaki informatikus szak) áramlik az innovációs rendszeren a felhasználóig. A tudás meghatározása megkerülhetetlen, ezt mint egyfajta hierarchikus struktúrát értelmezzük, ami a speciális kapcsolati hálózat eredménye. A tudás meghatározása Polányi Mihály munkásságához kapcsolódik, aki a tudást két részre bontja. Egyik eleme (explicit), ami artikulálható, transzferálható, a másik rejtett (tacit) személyes kontextustól függő, nehezen formalizálható és kommunikálható – csak lokálisan transzferálható – „többet tudunk, mint amit el tudunk mondani” (POLÁNYI, M. 1994). A tudásáramlás térdimenzióit vizsgálók szerint a tudás áramlása és a felhasználók közötti távolság egyenes arányosságot mutat. A térben egymáshoz közelebb eső felhasználók esetében a tudás hatása nagyobb, mint a térben távolabbi felhasználók esetében. Az idő dimenziók tekintetében a hatás az idő növekedésével gyengülhet.

A tudás is a termelési tényezők sorába tartozik, mint a föld, a tőke és a munka SZELECZKI ZS. (1999). A tanulás által előállított tudás –mint termelési tényező – egyedi jellemzői a klasszikus erőforrásokhoz viszonyítva a következők:

- diffúz, terjedésre hajlamos, de sűrítendő is,
- nem helyettesíthető más erőforrásokkal, továbbítható (a technológia függvényében hatékonyan),
- megosztható és megosztásával nem csökken, hanem nő,
- dinamikus, nem lehet raktározni, csak ha közben használják, ellenkező esetben elfelejtődik,
- használata során felértékelődik,
- értéke relatív; egyrészt társadalmi beágyazottsága révén környezettől függő, másrészt időfüggő, hiszen elavulhat, az új tudás lerontja a régi értékét,
- végtelen, kimeríthetetlen, nem szűkös erőforrás,
- nem jelenik meg koncentráltan sem szervezet, sem személy szintjén, a tudás teljességét nem birtokolhatják.

Jelentős érték a szervezeti szintű tudás, a kollektív tudás, mely az egyénekhez kötődő elemi tudás szinergiájának következménye. Olyan szervezeti tanulás eredménye, ahol akár több szereplő is rendelkezik ugyanazzal az ismerettel. Megjegyezzük, hogy a tudás áramlásának („spill-overek”) a térbeliséggel való összefüggésére a közgazdasági mainstream irodalomban hosszú ideig nem tulajdonítottak különösebb figyelmet, lokális agglomerációs externáliának tekintették.

Az egyetemek, mint a tudáselőállítás műhelyei és mint termelési tényezők regionális hatása és ezek vizsgálata két területen jelentős: egyrészt a telephelyválasztási szempontok, másrészt a tudástranszfer kutatások esetében.

A telephely választási szempontok vizsgálata összefügg egy térség komplex társadalomföldrajzi elemzésével. A tudástranszfer kutatások azon mechanizmusokat tárják fel, amelyek a tudás térbeli terjedését jellemzik. Megjelenési módjaik széleskörűek: kutatási eredmények, dokumentumok, az egyetemi és vállalati szakemberek formális és informális kapcsolatainak hálózata (egyetem-ipar kuta-

tási együttműködések, a diplomások helyi munkaerőpiaca, szaktanácsadás, egyetemi előadások, konferenciák, hallgatói gyakorlatok), formalizált üzleti kapcsolatok (egyetemi spin off cégek, technológiai licence megállapodások), vagy az egyetem infrastruktúrájának (könyvtárak, kutató laboratóriumok) használata (VARGA A. (2002). A tudás tovagyrúzó hatásának meghatározó szerepét emeli ki az egyes országok és régiók gazdasági növekedésében (KRUGMAN, P. 1991). A „tudásterjedés” térbeni viselkedésének sajátosságaival kapcsolatosan arra a megállapításra jutnak, hogy ez esetben terjedése korlátos. A vizsgálatok megerősítik, hogy a hallgatólagos tudás („tacit”) térbeli terjedésének földrajzi határai vannak (ANSELIN L. – VARGA A. – ACS Z. 1997.), vagyis a tudáshoz való hozzáférés lehetősége sem korlátlan.

Az intézményekhez, szervezetekhez kapcsolható tudásáramlás feltételezi a rendszerek közötti folyamatos és interaktív tanulást. A trade-off kapcsolat modell mutat rá az innováció termelés és a tudásterjedés közötti viszonyra, ahol előnyösebbek a rövid utak, a magas klaszterezettségű hálózatok tudásterjedésével szemben. Ezen logika teremti meg a tudás áramlásának a tudásközvetítő hálózatok működésén keresztül az innovációs folyamat rendszerszemléletű értelmezését, a tapasztalati tanulás teóriáját ARROW, K. J. (1962). Az Innovációs Rendszer Irányzatnak (IR) tudományos alapjait megteremtő LUNDVALL, B. A. (1988) elismeri az innováció központi szerepét és annak evolucionista értelmezését (EDQUIST, C. 1997). Az Innovációs Rendszer Irányzat az innováció folyamatát úgy tekinti, mint a rendszer elemei közötti tanulást és a különböző tényezők egymásra gyakorolt hatásainak az eredményét. Az innováció folyamatos és interaktív tanulás eredménye a különböző elemek (vállalatok, termelési tapasztalatok, kutatóintézetek, egyetemek) között. Az egyén és a tanulás kapcsolatának vizsgálatában a tanulás interaktív voltát és kontextus függő jellegét véve alapul a tudás kevésbé tartozik az egyénhez, inkább köthető a közösséghez. Az egyén hasznosságát a szervezet számára a „kollektív tudás” birtoklása jelenti, ebben a viszonyban az egyén a populáció individuumaként van jelen. Az új tudást létrehozó közösség tevékenysége a tanulás, a munka és az innováció közötti kapcsolatban testesül meg. A közös szokások, rutinok, bevett gyakorlatok és törvények meghatározzák az egyének, csoportok és szervezetek kapcsolatát.

Az innovációhoz kapcsolható tanulás egyéni vagy intézményi szintű folyamatainak összefüggés rendszerét több kutató eltérő megközelítésben értelmezi. A „Learning by interacting” – elmélet az interaktív és participatív tanulás folyamatát hangsúlyozza (LUNDWALL, B. – A. 1988). A gazdasági fejlődés meghatározó elemei között a tudás, az intézmények szerepe kerül fókuszba. A „Learning by doing, learning by using” megfogalmazás arra hívja fel a figyelmet, hogy a kívánt fejlődés a technika optimalizálása során érhető el. Mások tudományos munkájukban, mely a tudományterületek és a technológiák viszonyrendszer közötti összefüggéseket vizsgálják, arra a megállapításra jutnak, hogy a két tényező kapcsolata nem tekinthető lineárisnak (KODAMA, F. (1992). MOKYR, J. 1999).

A tudásközvetítő hálózatokban a tudás terjedésének a hálózat szerkezetével való összefüggés rendszerében meghatározó tényezőként kell kezelni – nemzet vagy a régió szintjén a sűrűség relatív mértékét, a centralizáció fokát.

Az innovációs hálózatok és az emberi erőforrás

A globalizáció az információ és tudás piacán olyan feltételeket teremt, melynek hatására az eddig megfelelőnek mutatkozó „tudássziget-rendszer” termelékenysége, eredményessége megkérdőjeleződik. A vizsgálatok során megfogalmazódik a tudástevékenység átjárhatóságának a szükségessége. A tudásforrások feltérképezése mellett szerepe van ezek minél szélesebb körű bevonásának, a felhasználó bevonását segítő „hídszervezetek” működtetése. LEYDES DORFF, L. és ETZKOVITZ, H. (1997) megalkották a „három spirál” elméletét, mely a három szféra (kormányzati, egyetemi és vállalati) folyamatos, együttműködő tevékenységeinek az eredménye. A modell megalkotásában empirikus vizsgálati eredményekre támaszkodtak, úgy, hogy a három tevékenységi terület összehangolt működésére való törekvés eredménye az oktatás-tanulás paradigmaváltása, amely további megerősítése a tudás közgazdasági értelemben vett gyakorlati adaptációjának. Mivel a tudás is akumulálható, hasonlóan mint a tőke (termelési tényező), egyedi tulajdonsága, hogy tudati képződmény, amit ha nem használnak, akkor elvész. A tudást egyedi tulajdonságából eredően térbeli és időbeli dimenzió jellemzi, terjedése során egyes részei elveszhetnek, vagy új tartalommal gazdagodhatnak.

A regionális kutatások a tudás tárgya szerint négyfajta kategóriát különböztetnek meg: know-what, know-how, know-why, know who. A tudásösszetevők viselkedése eltérő a tudás áramlása, a tudásátadás folyamatában. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a térbeli közelség nem játszik különösebb szerepet „know what” és a „know why”, mivel standardizálhatók, és nagyobb távolságokba is transzferálhatók. A „know who” („care-why”) és a „know how” tekintetében, mivel ezek a tudás tacit komponensei, függenek a kompetenciáktól, nehezen transzferálhatók (DÖRY T 2001).

A regionális fejlődést a „növekedésemelvények” aspektusából vizsgáló kutatások, a tőke és munka hatásait az exportbázis elmélet gazdasági szerkezetet alakító szektorai szerepén keresztül, a gazdasági szerkezetben rejlő adottságokra, a regionális politika intézményrendszerének változásaira (STÖHR, W. B. 1987) fókuszálva vizsgálták.

A növekedésemelvények egyik iránya a belső endogén tényezőkre épít LUCAS, R. L. (1993). Eszerint az endogén növekedési modellek a tudás és a tudás felhalmozódás folyamatát tekintik meghatározó erejűnek. A növekedési modellekben közös, hogy az emberi tőkére és annak felhasználására épülnek; eltérés a gazdasági növekedés és a tudás kapcsolatának értelmezésében van. Erre példa a „learning-by-doing” modell, melyben a tudás-termelési függvény egytényezős. Az endogén növekedésemelvény arra alapoz, hogy a tudás mindkét típusa szabadon elérhető (kodifikált, tacit) az új technikai tudás létrehozásához. A két tudástípus mozgása azonban eltérő, hiszen a hallgatólágos tudás terjedésének földrajzi

határai vannak. Vállalati szinten a technológiai fejlesztési tevékenységek célja a profit maximalizálása, az extraprofit elérése. Ezzel ellentétben a (schumpeter-i) endogén növekedési modell a technológiai fejlesztés tekintetében a kutatás megteremtésére, az innovációra fordított források nagyságára, a piac méretére, a kutatás-fejlesztésre, a tevékenység hatásfokára, az innovátorok piaci erejére épít.

A regionális kutatások eredményei szolgálnak alapul a tudás/tanuló régiók elméletéhez, melynek megvalósulását az ismeretek felhalmozásában, a közvetítő intézményekben és szereplőikben határozzák meg. A regionális innováció rendszereinek alakulását Varga A. (2002) vizsgálta, az innováció sikerében a hálózat szerepét hangsúlyozza Giuliani, E. (2007).

A műszaki informatikus tudás innovációjának diffúziója tekintetében szoros összefüggést tapasztaltunk az informatikai technológia fejlettsége és a hozzá kapcsolódó ipari háttér között, mely elválaszthatatlan a humán erőforrás foglalkoztatása területi lehetőségeivel (Csizmadia Z. – Grosz A. 2002).

Az „új” gazdaságföldrajzi elmélet Zalai E. (1998) egyensúlyi modellje rámutat, hogy a gazdasági tevékenységek földrajzi koncentrációja mellett az interregionális munkamegosztás megváltozását befolyásoló tényezők is meghatározóak, ez a termelés térbeli áthelyeződésére is magyarázatul szolgál (ld. ipari parkok, zöldmezős beruházások). A műszaki informatikus képzés innovációs folyamatának vizsgálata során előfordult, hogy a korábban gazdasági tevékenység tekintetében meghatározó területen az innovációs csomósodás a vártnál később jelent meg. Más. korábban kevésbé kiemelkedő gazdasági potenciállal rendelkezők esetében viszont az adaptáció viszonylag korán megtörtént. Mindezek azt igazolják, hogy az innováció magasabb fokával rendelkező és betelepülő vagy fejlődő vállalkozások meghatározói egy térség fejlődésének. A szervezeti innovációs hálózatok mellett megjelenik az innovációt, támogató intézményi rendszer, mely a gazdaság szereplői közötti kapcsolatok koordinálásával közvetve-közvetlenül befolyásolja az innováció megvalósulási folyamatait – (ezt tükrözik a kormánynak a stratégiai vállalatokkal kötött szerződésai).

Összegzés

A tudástermelés korábbi rendszere átalakul, ezt a tudás megváltozott létezésére, átalakulására és felhasználásának kiszélesedésére vezeti vissza Convert, B. (2005). Ez a felsőoktatásra is befolyásoló folyamat egésze és intézményrendszereinek problémája szervezeti hálózati kérdés, melyben a tudásáramoltatás ebben a vonatkozásban értékelendő. A felsőoktatás szerepének változását kiváltó okok között van a felsőoktatáson kívüli tudásrendszerhez kapcsolódó üzleti alapú tudásgazdaság kibontakozása. A felsőoktatási intézmények viszonyrendszerére kétféle modellt kapunk: a diffúz modellt (intézmények-egyetemek regionális gazdaságra gyakorolt direkt és indirekt számszerűsíthető hatásai), valamint az innovatív modellt (egyetemi tudástranszfer regionális gazdasági hatásai). A felsőoktatási tudásáramlásánál a diffúzió erőssége a távolsággal fordított arányban áll, bár a vizsgálatok során a felhasználók, az egyes iparágak tekintetében eltérések tapasztalhatóak.

Innovációkutatásunkban a tudástermelés folyamatának egy egyedi esetére, a műszaki informatika tudás keletkezésére, majd szétterjedésére fókuszálva vizsgáltuk a felsőoktatás néhány kölcsönhatását. Az innováció mellett figyelmünket azon hálózati jellegzetességek feltárására irányítottuk, melyben a „új” tudás/„új” ismeret diffúziója megvalósulhatott. A szétterjedés összekapcsolódott az országot behálózó majd a határon túli területekre is áttérjedő tudáshálózat kialakulásával.

Irodalom

- ÁCS Z. – VARGA A. (2000) Térbeliség, endogén növekedés és innováció. *Tér és Társadalom* 14. 4. 23–38.
- ANSELIN L. – VARGA A. – ÁCS Z. (1997). Local geographic spillovers between university research and high technology innovations. *Journal of Urban Economics* 42, 3. 422–448.
- CARAYOL, N. – ROUX, P. (2009) Knowledge flows and the geography of networks: A strategic model of small world formation. *Journal of Economic Behavior & Organization* 71.2. 414–427.
- CONVERT, B. (2005). Europe and the Crisis in Scientific Vocations. *Journal of Education* 40, 4. 361–366.
- Cowan, R. (2004) Network models of innovation and knowledge diffusion. MERIT- Infonomics research. Memorandum series.
- CSIZMADIA Z. – GROSZ A. 2002. Szervezet-központú hálózatok: az ipari parkok térségi-intézményi kapcsolatrendszerének és együttműködési aktivitásának szerkezeti jellemzői. *Tér és Társadalom* 16. 2. 53–80.
- DÖRY T. (2001). Az innovációs kutatások megjelenítése a regionális elemzésekben: Az innováció regionális perspektívában. – *Tér és Társadalom* 15, 2. pp. 87–106.
- EDQUIST, C. (1997). Introduction. In: EDQUIST, C. (szerk.) *Systems of innovation : technologies, institutions and organizations*. Pinter, London. 15–34.
- ENYEDI GY. (2000). Globalizáció és a magyar területi fejlődés. *Tér és Társadalom* 14, 1. 1–10.
- FREEMAN, C. (1988). Introduction. – In: DOSI G. és társai (szerk.) *Technical change and economic theory*. Pinter, London. 1–8.
- Guiliani, E. (2007) The selective nature of knowledge networks in clusters: Evidence from the wine industry. *Journal of Economic Geography* 7. 139–168
- HÄGERSTRAND, T. (1967). *Innovation diffusion as a spatial process*. University of Chicago Press, Chicago..
- HRONSZKY I. 2005. Az innováció politika megalapozása evolúcionista megközelítéssel. – In: Buzás N. (szerk.) *Tudásmenedzsment és tudásalapú gazdaságfejlesztés*. JATEPress, Szeged. 13–33.
- INZELT A. (2001). Nemzeti innovációs rendszerek. – In: INZELT A. (szerk.) *Bevezetés az innováció menedzsmentbe*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 58–73.
- KODAMA, F. (1992). Technology fusion and the new R&D. – *Harvard Business Review*, 4. 70–80.
- KRUGMAN, P. (1991). Increasing returns and economic geography. *Journal of Political Economy*. 99, 3. 483–499.
- LÁNG S. – LETENYEI L. – SIKLÓS V. (2003). Információs technológiai diffúzió. Információs technológia és szakismeretek terjedése a kaposvári kistérségben. – In: LENGYEL GY. (szerk.) *Információs technológia és helyi társadalom*. II. kötet. BKAE, Budapest. 5–28.
- LEYDERSDORFF, L. – ETZKOWITZ, H. (1997) . Introduction to special issue on science policy dimensions of the Triple Helix of university–industry–government relations. *Science & Public Policy*, 24. 109–123.
- LUCAS, R. E. (1993). Making a Miracle. *Econometrica* 61. 251–272.
- LUNDVALL, B.A. (2003). The economics of knowledge end learning. – www.globelicsacademy.net/programme.asp (2005. augusztus 06.)

- MOKYR, J. (1999). Editor's Introduction: The New Economic History and the Industrial Revolution. – In: MOKYR, J. (szerk.) *The British Industrial Revolution: An Economic Perspective*. Westview Press, Oxford. 1–127.
- NELSON, R. R. (1988). Institutions Supporting Technical Changes in The United States. – In: DOSI G. és társai. (szerk.) *Technical Change and Economic Theory*. Pinter, London. 312–329.
- OECD irányelvei a technológiai innovációs adatok gyűjtésére és értelmezésére: Oslo kézikönyv. – Miniszterelnöki Hivatal Tudománypolitikai Titkárság, Budapest. 1994. *The Knowledge-Based Economy*. – OECD, PARIS. 1996.
www.OECD.org/sti/scienceandtechnologypolicy/1913021.pdf (2012. november 21).
- PAKUCS J. – PAPANÉK G. (szerk.) 2006. *Innovációs menedzsment kézikönyv*. Magyar Innovációs Szövetség, Budapest. 231.
- POLÁNYI, M. (1994). *Személyes tudás: Úton egy posztkritikai filozófiához*. Atlantisz, Budapest. 1. és 2. kötet.
- STÖHR, W. B. 1987. A területfejlesztési stratégiák változó külső feltételei és az új koncepciói. – *Tér és Társadalom* 1 1. 96–113.
- SCHUMPETER, J. A. (1939). *Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. McGraw-Hill, New York..
- SZELECKI ZS. (1999). A tudásmenedzsment koncepciója és háttere. – *Vezetéstudomány* 30. 12. 22–30.
- Watts, D. J. - Strogatz, S. H. (1998) Collective dynamics of „small-world” networks. *Nature* 393, 440–442
- VALENTE, T. W. (1995). *Network models of the diffusion of innovations*. – Hampton Press, New Jersey.
- VARGA A. (2002). Knowledge Transfers from Universities and the Regional Economy: A Review of the Literature. – In: VARGA A. – SZERB L. (szerk.) *Innovation, entrepreneurship, Regions and Economic Development – International Experiences and Hungarian Challenges*. Pécs. 147–171.
- ZALAI E. (1998). Általános egyensúlyi modellek alkalmazása gazdaságpolitikai elemzésekre. *Közgazdasági Szemle* 45, 12. 1065–1081.

MATTHIAS MUNKWITZ

Mut zur Verschwendung

Auf der Suche nach einem neuen Verhältnis zur Zeit

Diese hier aufgeschriebenen Überlegungen entstanden auf Grund von Beobachtungen der eigenen Tätigkeiten und Verhaltensweisen über einen bestimmten Zeitraum. Besonders auffällig war dabei, dass man den Eindruck hatte, dass es den Wochenschnitt – der Sonntag als Tag zur Beschäftigung mit sich selbst – nicht mehr gab.

In Erinnerung war aus der Vergangenheit geblieben, dass dieser Tag immer der längste Tag der Woche war – lediglich unterbrochen durch Rituale wie Mahlzeiten einnehmen und ansonsten warten und warten, dass die Zeit vergeht. Ein typischer lazy sunday afternoon¹ – deren Gefühle sehr gut im Refrain des Titels der englischen Rockgruppe The Small Faces zum Ausdruck gebracht wurden:

*“Lazy sunday afternoon, I got no mind to worry,
Close my eyes and drift away...”*

Allerdings stellt sich die Frage, wie die Übersetzung in die deutsche Sprache heißen könnte?

So würde es einerseits bedeuten: am Sonntagnachmittag hat man keinen Grund sich Sorgen zu machen – andererseits ist die Konstruktion *no mind* aus der Meditation entlehnt und bedeutet dort *das Anstreben eines Zustands innerer Ruhe, Stille und Gelassenheit*.

Vielleicht könnte man diesen Zustand auch *Zeit für Muße* nennen.

Doch was beobachtet man *heute* an sich selbst?

Man hat keine Zeit mehr – obwohl man, wie man denkt, mit der Zeit *sinnvoll* umgeht.

Was ist hier geschehen?

Zeit als knappste Ressource

„Bei allen Naturerscheinungen stehe ich einem „Rätsel“ gegenüber, das mit Bestimmtheit zu lösen mir versagt ist; alle Naturerscheinungen bleiben für mich ein „Wunder“, in dessen Tiefe mein Verstand nicht einzudringen vermag.

[...]

¹ The Small Faces, Album: “Ogdens` Nut Gone Flake”, Great Britain 1968, Title “Lazy Sunday Afternoon”

Demgegenüber befinde ich mich in allen Fragen der Kulturerkenntnis in einer grundsätzlich anderen Lage: hier weiß ich in allen Fällen, warum es geschieht, warum es gerade jetzt geschieht, warum es so geschieht, wie es geschieht.“²

Werner Sombart unterzieht einige konstruierte Fälle einer Prüfung, in dem er eine Zuordnung von Aufgaben zu den Gebieten *Natur* und *Kultur (Gesellschaft)* vornimmt und fährt fort

„Diese Art von Erkenntnis nennen wir „Verstehen“, und es obliegt uns nun nur noch, die Besonderheit dieser Erkenntnisweise merkmalmäßig zu bestimmen. Was heißt das: „ich verstehe“ eine Erscheinung?

Wenn wir den Erkenntnisweg in Betracht ziehen, den wir beim Verstehen durchmessen – und darauf kommt es ja wohl vor allem an –, so können wir Verstehen *Sinnerfassen* nennen. Wir machen uns eine Erscheinung dadurch verständlich, dass wir ihren „Sinn“ zu ergründen suchen, das aber bedeutet wieder: dass wir sie in einen uns bekannten Zusammenhang einbeziehen.“³

Der Soziologe und Volkswirt Werner Sombart hat dieses im Jahr 1929 veröffentlicht.

Den Wissenschaftlern geht es um Erkenntnis, also um das Herausfinden von Zusammenhängen, deren Ereignisse sich unter bestimmten, gleichen, Bedingungen wiederholen. Treten diese Zusammenhänge auf, könnte man dieses Phänomen als *Gesetzmäßigkeit* identifizieren und damit den Schluss ziehen, dass unter gleichen Voraussetzungen annähernd dieselbe Ursache-Wirkungs-Kette, also eine Kausalbeziehung, besteht.

Interessant ist weiterhin, dass er einen Zusammenhang zwischen Natur und Kultur herstellt und beiden Betrachtungsebenen eine besondere Wichtigkeit zur *Erkenntnis* unterstellt.

Dass diese Feststellungen 84 Jahre alt sind und hier zitiert werden unterstreicht eher deren Aktualität.

Allerdings würde man heute wahrscheinlich bezüglich der Naturgesetze die Zahl der *Rätsel* reduzieren können – doch wie sieht es mit der *Kulturerkenntnis* aus?

Jetzt bleibt doch etwas Ratlosigkeit – weiß ich nun, warum ich keine Zeit habe?

Zum Verstehen, also *Sinnerfassen*, benötigen wir die Sinne. Ich gehe von sechs Sinnen aus.

Damit erfolgt die physiologische Wahrnehmung der Umwelt mit Sinnesorganen, also

durch das Tasten	– erfolgt die taktile Wahrnehmung
durch das Hören	– erfolgt die auditive Wahrnehmung

² Sombart, Werner: Die drei Nationalökonomien. Geschichte und System der Lehre von der Wirtschaft, München und Leipzig 1950, S. 194

³ ebenda, S. 195

durch das Sehen	– erfolgt die visuelle Wahrnehmung
durch das Riechen	– erfolgt die olfaktorische Wahrnehmung
durch das Schmecken	– erfolgt die gustatorische Wahrnehmung
durch den Gleichgewichtssinn	– erfolgt die vestibuläre Wahrnehmung.

Doch mit welchem Sinn nehme ich Zeit wahr?

Oder ist Zeit zu komplex, um sie mit einem Sinn zu erfassen?

Ist Zeit nun ein Naturphänomen und komme nur ich nicht damit klar?

Oder: vielleicht muss man umgekehrt – Zeit mit Sinn – füllen?

Ich erinnere mich an meine Studien an der Universität in Leipzig – das ist jetzt 40 Jahre her. In der vor allem philosophischen und wirtschaftshistorischen Literatur war oft zu lesen, dass Muße, Zeit für Muße, ein Zustand ist, der der vielseitigen und harmonischen Entwicklung der Persönlichkeit dient und besonders in der Antike ein *hohes Gut* gewesen war.

Geschwindigkeit im Sinne von Schnelligkeit spielte bis dahin keine Rolle. Allerdings musste man sich die Zeit für Muße leisten können.

Spätestens seit dem Spätmittelalter haben Kaufleute erkannt, dass Zeit Geld bedeutet. Denn es zeigt sich, dass wirtschaftliches Handeln zunehmend diesen Faktor berücksichtigen muss, wenn man *Erfolg* haben will. Der Begriff *Zeit* gehört zur Industrialisierung dazu – der Begriff der Muße verschwand.

Es gibt ganze Theoriegebäude, die sozusagen die *Zeit* als Schlüsselwort – als Begriff, als wissenschaftliche Kategorie – für ihre jeweilige Wissenschaftsdisziplin benutzen.

Niemand kann die Arbeitswertlehre von Karl Marx verstehen, wenn er nicht weiß, was unter *gesellschaftlich notwendiger Arbeitszeit* verstanden wird.

Die Wirtschaftswissenschaften *leben* sozusagen von dem Begriff – Zeit als Kategorie ist das Fundament ihrer Theorie. Und der Begriff der Knappheit.

Das Theorem besagt:

„Knappheit ist der Grund des wirtschaftenden Handelns von Menschen und folgt aus der Tatsache, dass die zur vollständigen Befriedigung menschlicher Bedürfnisse notwendige Menge ökonomischer Güter deren Vorrat bzw. Möglichkeit der Produktion übersteigen. Die auf Märkten jeweils auftretenden Preise sind Ausdruck dieser Knappheits-Relation.“⁴

Wenn eine Beziehung zwischen dem Gut und dem entsprechenden Preis hergestellt wird kann ggf. bestimmt werden, zu welcher Kategorie dieses Gut gehört.

Ein hoher Preis charakterisiert demzufolge eine bestimmte Art eines materiellen Gutes – eines, das knapp aber sehr begehrt ist und eine entsprechende Beschaffenheit hat.

⁴ Gablers Wirtschaftslexikon, elektronische Variante – Stichwort Knappheit

Obwohl interessanterweise die Begriffsbestimmungen zur Kategorie „Luxusgüter“ sehr dünn gesät sind, stellen Definitionen, wenn überhaupt, nur auf Qualitätskriterien ab und haben die Konsumentensicht im Blick.

In der Handelsbetriebslehre werden damit Waren mit entsprechender Verbrauchseignung und exzellenter Stoffqualität bezeichnet. Der Begriff ist eine Warenbezeichnung für Höchstqualität.

Da aber bekanntermaßen – wie uns die Wirtschaftswissenschaften lehren – eigentlich keine Produkte um des Produkts willen gekauft werden, sondern der Interessent nach einer Problemlösung für sein Bedürfnis sucht, ist nun festzustellen, welcher Art dieses Bedürfnis ist:

„**Luxusbedürfnisse**, die – wie der Name bereits sagt – dem Wunsch nach luxuriösen Gütern und Dienstleistungen erfüllen. Sie können in der Regel nur von Personen mit hohem Einkommen befriedigt werden. Als Beispiele lassen sich Schmuck, Zweitwohnungen und Luxusautos aufführen.“⁵

So gesehen sind **Luxusgüter solche** Güter, die nicht dem lebensnotwendigen Unterhalt dienen. Welche Güter allerdings zu den Genuss- bzw. Luxusgütern zu zählen sind, hängt aber vom wirtschaftlichen Kontext ab – und durchaus auch vom kulturellen Umfeld.

In einer Naturalwirtschaft ist der Besitz eines großen Geldvermögens nicht Voraussetzung dafür, Güter zu erwerben, also an Tauschprozessen teilzunehmen, um die eigenen Bedürfnisse zu befriedigen.

Das Wertesystem dieser Gemeinschaft misst diesem Gegenstand, also Geld, nicht die Funktion, allgemeines Tausch-Äquivalent zu sein, zu und schon gar nicht die eines Luxusgutes.

Um Güter überhaupt herstellen zu können ist Arbeitsteilung nötig.

Damit letztlich durch diese Produkte wiederum Bedürfnisse befriedigt werden können, muss sich ein Tausch entwickeln.

Interessant ist in diesem Zusammenhang die wirtschaftshistorische Betrachtungsweise, denn hier lässt sich erkennen: die Entstehung des *Handels* basiert auf dem *Angebot von Luxusprodukten*, die über die Grenzen der eigenen Gemeinschaft hinaus transportiert wurden. Handel ist Fernhandel.

Die Versorgung des eigenen Gemeinwesens mit Produkten, die zum täglichen Leben nötig waren, ist Tausch – kein Handel!

Und Luxus hat mit Reichtum einer Gemeinschaft etwas zu tun – schafft diesen und ist auch Ergebnis von Reichtum.

Damit schließt sich zumindest erst einmal der Kreis zur *verfügbaren Zeit*:

⁵ Thommen, Jean-Paul/Achleitner, Ann-Kristin: Allgemeine Betriebswirtschaftslehre. Umfassende Einführung aus managementorientierter Sicht. 4., überarbeitete und erweiterte Auflage. Wiesbaden 2003, S. 31f

„Denn der wirkliche Reichtum ist die entwickelte Produktivkraft aller Individuen. Es ist dann keineswegs mehr die Arbeitszeit, sondern die disposable time das Maß des Reichtums.“⁶

Hier wird ein Zusammenhang hergestellt zwischen Reichtum, Luxus und Zeit.

Vielleicht könnte man auch formulieren, dass Zeit zur eigenen Verfügung zu haben, wirklicher Luxus ist.

Diese dann zur *Verfügung stehende Zeit* hat aber eine entsprechende *Produktivkraft der Individuen* zur Voraussetzung.

Dieses soll ausdrücklich hervorgehoben werden – der Individuen. Es ist nicht von Produktivkraft der Arbeit die Rede denn diese wäre noch von anderen Komponenten abhängig.

Es geht um die *Produktivkraft des Individuums*. Das bedeutet: Arbeit, bei der sich der Mensch verausgabt, die aber nicht krank macht – also um positive Belastung. Der Mensch will produktiv und damit kreativ sein, das Gehirn will Beschäftigung haben.

Allerdings kann diese Beschäftigung auch etwas anderes als Arbeit sein.

Interessant ist auch die Feststellung und Bezeichnung mit dem Wort Maß – also es wird der Reichtum durch *Zeit* gemessen!

Produktivität

Auch Produktivität misst Arbeit in der Zeiteinheit durch einen Mengen-Vergleich von Input zu Output.

Ziel ist es dabei, möglichst in der Zeiteinheit mehr zu produzieren – oder umgekehrt betrachtet: den Aufwand pro Produkt zu senken. Es geht um die Beachtung des *Gesetzes der großen Zahl* – also *Standardisierung*.

Ausgangspunkt ist Rationalität – Ratio also die Vernunft – im Fall der Produktivität durch Messung des Verhältnisses von Aufwand und Ergebnis. Dieses Ergebnis sollte effizient sein.

Effizienz bedeutet hier: etwas richtig tun.

Warum?

Das ergibt sich wiederum aus dem Knappheitstheorem: wenn die Bedürfnisse wachsen und die Güter knapp sind führt – rein theoretisch – höhere Produktivität zu einer Mehrzahl an Gütern. Dadurch könnten mehr Bedürfnisse befriedigt werden.

Bei Produktivität geht es immer um Mengen-Wachstum!

Nun gibt es aber prinzipiell zwei Möglichkeiten, wie man Produktivität steigern könnte

- a) durch mehr Hände – und Köpfe – also mehr Personal – und
- b) durch Technik – Produktivität wird im mitteleuropäisch-westlichen Sprachgebrauch auch als Technizität bezeichnet.

⁶ Marx, Karl: Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, in: Marx Engels Werke Bd. 42, Berlin 1983, S. 604

Damit ist auch gesagt: Produktivität zu steigern hat eine kulturelle Komponente: es kommt auf den Kulturkreis an, in dem man über die Erhöhung der Produktivität nachdenkt und diese dann durchführt. In unseren Kulturkreis hat diese Steigerung *immer* mit Technikeinsatz etwas zu tun – was oftmals zum Wegfall von Arbeitsplätzen führt – zur Rationalisierung.

Interessant sind in der deutschen Sprache die gleichen Wortstämme: Rationalität und Rationalisierung.

Rationalisierung bedeutet Reduzierung, also Trennung bzw. Teilung zwischen körperlicher und geistiger Arbeit. Dabei darf es keine Abweichung von der vorgeschriebenen Norm geben.

Doch eine Norm bedeutet immer: Mittelmaß.

Komplexe Systeme „sträuben“ sich gegen das Reduzieren!

Übrigens ist es in anderen Kulturen durchaus legitim, Produktivität durch mehr Personal zu steigern. Das erfordert aber offenbar gesellschaftlichen Konsens.

Als Geschäftsführer eines Unternehmens hatte ich, neben der Wachstumsorientierung, aber noch zwei andere große Aufgaben zu bewältigen

- die Liquidität, also die Zahlungsfähigkeit, zu sichern und
- wirtschaftlich, also rentabel, zu arbeiten.

Der letzte Punkt hat wieder mit dem Knappheitstheorem zu tun.

Umsätze und Gewinn kann man am Ergebnis ablesen – Rentabilität muss man als Verhältniszahl aus einer Ergebnisgröße, z. B. dem erzielten Gewinn, und einer Bezugsgröße, zum Beispiel dem dafür nötigen eingesetzten Kapital, ausrechnen.

Und: Verhältniszahlen sind in ihrer Aussagekraft genauer als absolute Zahlen, da bei diesen die Bezugsgröße fehlt.

Interessanterweise wurde meine Arbeit immer daran gemessen, ob Umsatzzahlen und Gewinne gegenüber dem Vorjahr gesteigert werden konnten – es wurde nie berechnet oder darüber diskutiert, ob das auch rentabel war.

Wenn das Ziel des Wirtschaftens im Unternehmen darin besteht, die Gewinne zu steigern, dann ist dafür ein entsprechender Aufwand in Form des investierten Kapitals nötig. Dieses Kapital ist erforderlich, um durch Technikeinsatz eine Produktivitätserhöhung zu erreichen. Steigende Produktivität kann dazu führen, dass die Zielgröße – der Gewinn – wachsen kann. Es ist allerdings betriebswirtschaftlich möglich, dass sich im Ergebnis die Rentabilitätsgröße als Verhältniszahl von finanziellem Aufwand für die eingesetzte Technik und daraus resultierenden wachsenden Gewinnen prozentual verschlechtert.

Es kann auch formuliert werden: man erkaufte sich ein Wachstum an Gewinn mit einem finanziellen Mehraufwand für Technikeinsatz.

Dass man auch als Unternehmer so handelt, hat mit unserem westlichen Denken zu tun: Zeitpräferenz, also Jetzt-Bezogenheit – es ist für die Gesell-

schafter interessant, was man *heute* für Gewinne erzielt. Es ist die Höher-schätzung von Gegenwartsbedürfnissen⁷.

Denn im Ergebnis der wirtschaftlichen Tätigkeit sind ja die Gewinne gestiegen.

Höhere Rentabilität würde aber bedeuten: *perspektivisch* gäbe es eine Aussicht auf höhere Verzinsung.

Doch – warum wurde die Produktivität überhaupt erhöht?

Um *den Zeitaufwand* pro Arbeitseinheit zu senken.

Und warum?

Zuerst einmal sicher deshalb, um über das Anbieten von Problemlösungen Bedürfnisse zu befriedigen. Denn nur dadurch ist das Unternehmen effektiv – tut also die richtigen Dinge, bietet also Güter und Leistungen für den Markt an – und kann sich damit *selbst finanzieren*.

Interessant ist es auch, die Konsequenzen der Handlungen zu betrachten:

Produktivitätssteigerung soll letztlich zu *Wachstum* führen – z. B. Wachstum an Umsatz, an Gewinn.

Diese *Wachstumsraten* werden beispielsweise in Zielvereinbarungsgesprächen festgelegt und müssen dann erreicht werden. Daran wird der Erfolg der Tätigkeit einer Geschäftsführung gemessen.

Das Wachstum der Menge an produzierten Gütern basiert auf dem Einsatz von Technik mit dem Ziel, den *Zeit*-Aufwand pro Produkt zu senken.

Wachstum ist Zunahme einer Messgröße – also bezogen auf die Produktivität z. B. der Zuwachs an Output eines Produkts in einer bestimmten Zeit.

Daraus ergibt sich These 1:

Durch Wachstum wurde grundsätzlich Zeit gewonnen. Diese gewonnene Zeit könnte man jetzt für viele Tätigkeiten nutzen.

Zum Beispiel erfordert es Kreativität entsprechende Produkte zu entwickeln – also auch wieder Zeit.

Um konkurrenzfähig zu bleiben ist es also sinnvoll, einen Teil der Arbeitszeit in die Entwicklung noch besserer Problemlösungen für den Kunden zu investieren und auch möglichst schneller auf dem Markt als die Wettbewerber zu sein.

Aber natürlich könnte man diesen Zeitgewinn auch für sich selbst, für die eigene Person, nutzen.

Doch nun ist etwas anderes hinzugekommen:

Verbunden sind diese Wachstumsprozesse mit einer Zunahme an Häufigkeit pro Zeiteinheit, also mit Beschleunigung.

Ich erinnere mich an die Formel des zweiten Newtonschen Gesetzes aus dem Physikunterricht:

$$\text{Kraft} = \text{Masse} \cdot \text{Beschleunigung}$$

⁷ Gablers Wirtschaftslexikon, elektronische Variante – Stichwort Zeitpräferenz

Kraft ist eine physikalische Größe, mit der Veränderungen bewirkt werden können. Auf den Untersuchungsgegenstand bezogen bedeutet das beispielsweise, Arbeit zu verrichten. Um Kraft auszuüben ist *Masse* als Eigenschaft der Materie nötig. Diese Masse durch Beschleunigung, also durch Häufigkeit, zielgerichtet in Gang gesetzt, bewirkt Veränderung.

Beschleunigung bedeutet auch betriebswirtschaftlich, dass Prozesse öfter eintreten. Das bedeutet nicht, dass der Prozess schneller abläuft.

Eine wichtige Messgröße ist in Unternehmen der ROI – Return on Investment. Dieser misst die Verzinsung des eingesetzten Kapitals. Zwei Größen bestimmen die Entwicklung des ROI in der Zeiteinheit:

- einmal die Umsatzrentabilität und
- andererseits der Kapitalumschlag.

Die Erhöhung des sogenannten Kapitalumschlags ist eine solche Beschleunigungsgröße. Hierzu muss der Umsatz schneller wachsen als das eingesetzte Kapital durch Mehrverkauf von Produkten.

Daraus ergibt sich These 2:

Beschleunigung ist Änderung in der Zeiteinheit.

Würde in einer vorgegebenen Zeiteinheit die produzierte Menge nicht erhöht, würde das Tempo abnehmen.

Wenn es möglich ist, durch steigende Produktivität, eine bestimmte Menge *schneller* herzustellen, dann bleibt Zeit übrig für die Produktion derselben Menge.

Wenn in der gesparten Zeit aber durch Technik trotzdem die gesamte Zeit (mehr) produziert wird – das Wachstum also noch schneller zunimmt als die Beschleunigung – dann hat man keine Zeit mehr. Das bedeutet eine Beschleunigung des Lebenstempos und damit Beschleunigung des sozialen Wandels.

Der Soziologe Hartmut Rosa setzt jetzt Wachstumsraten und Beschleunigungsraten in Beziehung. Fällt das Wachstum schneller aus als die Beschleunigung entsteht Zeitknappheit.

„Die Metapher des *rasenden Stillstands* jedenfalls scheint für die Beschreibung der mit der spätmodernen Form situativer Identität verknüpften Zeiterfahrung doppelt angemessen: Die Zeit *rast*, weil im *Raum der Ströme* die sozialen Veränderungsraten steigen und weil die *De-Kontextuierung* und das *Episodisch-Werden* von Erlebnissen und Handlungen tendenziell die Erinnerungsspuren schrumpfen lassen und daher [...] die Erfahrung des beschleunigten Vergehens der Zeit begünstigen.“⁸

Man wird beispielsweise blockiert – und damit am Arbeiten gehindert – nur allein dadurch, dass man ständig mails beantworten muss, die vermeintlich – oder wirklich – von Wichtigkeit sind.

⁸ Rosa, Hartmut: Beschleunigung. Die Veränderung der Zeitstrukturen in der Moderne. Frankfurt 2005, 9. Auflage 2012, S. 385

Der Mensch hatte sich – durch Technizität – im Produktionsprozess weitgehend überflüssig gemacht. Jetzt mischt er sich über Computertechnik – einem Kommunikationsmittel – wieder ein.

Unsere Lehrenden im Studiengang „Management im Gesundheitswesen“ sprechen von *Präsentismus* – im Gegensatz zum Absentismus.

Die Menschen kommen einerseits nach einer – nicht ausgeheilten – Krankheit früher wieder in den Arbeitsprozess und andererseits arbeiten sie länger.

Sie haben Angst, etwas zu verpassen, aus *dem System* herauszufallen.

Die Menschen entwickeln eine *Schaltkreisstörung* – die Biologie des Blackouts. Das führt zu Arbeitsunfähigkeit, Frühverrentung, Burn-out.

Es ist zu unterscheiden zwischen Burn-out-Syndrom und Depression.

Das *Burn-out-Konzept* beschreibt eine *Störung* der Leistungsfähigkeit am *Arbeitsplatz* durch folgende

Kriterien:

„1. Emotionale Erschöpfung (»Emotional Exhaustion«); 2. »Entpersönlichung« (»Depersonalisation«), womit eine (vorher nicht vorhandene) emotionale Distanzierung gegenüber der eigenen Arbeit gemeint ist...; und 3. Ineffizienz, oft verbunden mit einem Gefühl fehlender Sinnhaftigkeit mit Blick auf Arbeit (»Low personal accomplishment«).“⁹

Die *Depression* hingegen hat mit dem gesamten Menschen zu tun, ist völlig unabhängig vom Arbeitsplatz und kann durch folgende typische Merkmale beschrieben werden:

„Anhaltender Verlust der allgemeinen Lebensfreude, der Motivation und des Antriebs.

Anhaltender allgemeiner Verlust des Selbstwertgefühls mit Selbstvorwürfen oder Schuldgefühlen.

Selbsttötungsgedanken.“¹⁰

Gute Arbeitsbedingungen können mit Medikamenten nicht hergestellt werden.

Durch individuelle Therapie, durch den Ausstieg aus dem Prozess, bekommt man den Schaltkreis theoretisch wieder in Gang.

Doch: auch im Ausstieg setzt sich der Mensch wieder unter Druck, liest seine Nachrichten, will mitreden. Dadurch wird er aber gleichzeitig wieder *von außen* gesteuert.

Der Begriff der *Entfremdung* – vor 169 Jahren von Karl Marx in den „Ökonomisch-philosophischen Manuskripten“ aus dem Jahr 1844 als zentraler

⁹ Bauer, Joachim: Arbeit. Warum unser Glück von ihr abhängt und wie sie uns krank macht. München 2013, S. 93f

¹⁰ Bauer, Joachim: Arbeit. Warum unser Glück von ihr abhängt und wie sie uns krank macht. Ebenda, S. 111

Begriff, dem ein ganzes Kapitel gewidmet wurde¹¹, geprägt – wird in diesem Zusammenhang immer wieder verwendet: ein Begriff der Periode der Herausbildung des Industriekapitalismus.

Was mit dem Hinweis auf die Arbeitswelt auch gesagt werden soll: die Lebensqualität verschlechtert sich.

Offenbar muss man die Balance zwischen Arbeit und Leben wieder lernen.

Zurück zum Begriff der Zeit, wie beschrieben, einem Luxusprodukt. Mit diesem Produkt verbunden sind meines Erachtens eine Reihe positiver Assoziationen.

Luxusprodukte zeigen Überfluss und Vielfalt an. Das bedeutet Unterscheidbarkeit, also Individualität.

Marken sind *unverwechselbar*. Dieses Unverwechselbare, diese Unterschiede bezeichnen Reichtum – und – wenn man so will, im positiven Sinn des Wortes: Verschwendung.

Verschwendung wird aber zu oft als *moralischer Begriff* verwendet. Das Gegenteil von Verschwendung ist *Geiz*. Das ist für eine Marktwirtschaft aber nun das *Unnützte* – also *Nutzlose* – was es gibt.

Geiz – oder Sparsamkeit? Es soll kein Geld ausgegeben werden für noch mehr, wenn das alte Produkt noch gut ist – man spart – aber wofür eigentlich?

Hat Sparsamkeit – genauer Geiz – mit Nutzen etwas zu tun? Geiz bekämpft die Vielfalt – und richtet sich damit gegen Innovationen und letztlich gegen die Gesellschaft als Ganzes.

Und – Geiz ist eine der sieben Todsünden:

1. Stolz und Eitelkeit. 2. Geiz. 3. Neid und Missgunst. 4. Zorn und Wut. 5. Wollust. 6. Völlerei und Gefräßigkeit. 7. Faulheit – Trägheit des Herzens – Unentschlossenheit.

Vielfalt macht den Unterschied. Der Fernhandel transportiert diesen Unterschied.

Max Weber hat schon postuliert, dass Kapitalismus nicht mit moralischen Begriffen zu beschreiben ist – er ist keine Ideologie. Er ist eine Methode.

Er schafft Arbeit – das ist nützlich, weil anderen Menschen etwas angeboten wird, was diese als nützlich ansehen.

Wohlstand zu wollen hat mit Risiko zu tun. Risiko hat mit Innovation zu tun. Und Innovation wiederum benötigt Zeit.

Muße

Es wurde festgestellt, dass der Zeitaufwand pro Arbeitseinheit gesenkt werden sollte. Aber: die Reduzierung des Zeitaufwands im Produktionsprozess, also Produktivitätserhöhung, hatte noch einen anderen Grund:

¹¹ siehe – Marx, Karl: Ökonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahre 1844. Verlag Philipp Reclam jun., Leipzig 1970, S. 149 – 166

„Die Ersparung von Arbeitszeit gleich Vermehren der freien Zeit, d. h. Zeit für die volle Entwicklung des Individuums, die selbst wieder als die größte Produktivkraft zurückwirkt auf die Produktivkraft der Arbeit.

[...]

Die freie Zeit, die sowohl Mußezeit als auch Zeit für höhere Tätigkeit ist – hat ihren Besitzer natürlich in ein anderes Subjekt verwandelt, und als dies andere Subjekt tritt er dann auch in den unmittelbaren Produktionsprozess.“¹²

Man hat die eigene Produktivität erhöht mit einem bestimmten Ziel, das man selbst verfolgt.

Das wäre in der Tat der Sinn gewesen: Zeit für sich selbst zu gewinnen.

Zeit für sich zu haben, für Tätigkeiten, die den Menschen fordern – das ist *schöpferische kreative Überlast*. Denn: eigentlich will der Mensch etwas tun, was sinnvoll ist. Er will konkrete Aufgaben, die er bearbeiten kann – er will auch seine Neugier befriedigen.

Befristete Arbeitsverhältnisse beispielsweise *reduzieren, also befristen*, den Sinn der Arbeit.

Wirkliche frei verfügbare Zeit könnte genutzt werden

- a) für politische, wissenschaftliche und künstlerische Betätigung und
- b) um dem Ideal der vielseitigen und harmonischen Entwicklung der eigenen Persönlichkeit näher zu kommen.

Im Disputieren könnte man das sachlich-nüchterne Welt-Interpretations-Denken schulen – eine andere Übersetzung von *Rationalität*. Es geht nicht nur um moralische Entscheidungen, sondern auch – im Wortverständnis – um Witz und Charme.

Muße wird hier – im Sinne des Aristoteles – mit Menschenwürde gleichgesetzt. Das „Tätigsein der Seele im Sinne der vorzüglichsten und vollendetsten ihrer wesenhaften Tugenden in einem vollen Menschenleben.“

Das ist das Ideal des sinnvollen, nützlichsten Gebrauchs der Muße.

„Insoweit diese Sätze von Handlungen oder Formen systematisch geordnet sind – [...], – lässt sich darauf anwenden, was Lévi-Strauss über die Mythen und die Musik gesagt hat: Sie sind Maschinen zur Aufhebung der Zeit.“¹³

Zeit, Muße und Verschwendung

Wann haben Sie sich zum letzten Mal gelangweilt? Wann haben Sie zum letzten Mal einen Nachmittag verträumt? Wann haben Sie das letzte Mal nichts gemacht?

„Die klarste und entschiedenste Form der Zeitverschwendung ist der Müßig-gang, eine in der Romantik vielbeschworene Praxis der Unterlassung, ...“¹⁴.

¹² Marx, Karl: Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, in: Marx Engels Werke Bd. 42, Berlin 1983, S. 607

¹³ Berque, Augustin: Das Verhältnis der Ökonomie zu Raum und Zeit in der japanischen Kultur, in: Barloewen, Constantin v./Werhahn-Mees, Kai (Hrsg.): Japan und der Westen. Band 1: Philosophie, Geistesgeschichte, Anthropologie. Frankfurt/Main 1986, S. 36

Es ist wichtig, die Langeweile zuzulassen, sich den Leerlauf im Kopf zu gönnen. Paradoxe Weise sind wir – vor allem als geistige Arbeiter – nur in der Verschwendung der Zeit befähigt, *wirklich produktiv* zu sein.

Freiraum und Langeweile bilden den Motor der Kreativität. Sichtweisen zu ändern, sich von der bildschirmfixierten Welt zu lösen, würde wieder zu neuer Kreativität führen.

Musik hören, Naturbegegnung, Lesen... – der Einsatz aller Sinne – das macht das Leben wertvoll.

„Effektive Menschen wissen, dass die Zeit der Faktor ist, der ihre Leistungsfähigkeit einschränkt. In jedem Prozess werden der Produktion durch die knappste Ressource Grenzen gesetzt. In dem Prozess, den wir als »Leistung« bezeichnen, ist die Zeit die knappste Ressource.

Obendrein ist die Zeit eine Ressource, die nicht vermehrt werden kann. Es ist unmöglich, Zeit zu mieten oder zu kaufen oder sich auf andere Art mehr Zeit zu verschaffen.“¹⁵ Es gibt eine Vielzahl von Planungstechniken, wie man sich selbst organisieren kann. Auch nur einige näher zu betrachten, würde ganze Vorlesungszeiten füllen.

Alle diese Techniken haben immer das Ziel, die *Zeit* im Tagesablauf so effizient zu nutzen, dass die *Arbeit* realisiert werden kann und eigentlich Zeit für Muße zur Verfügung steht.

Man könnte – unter Berücksichtigung des kulturellen Umfeldes – schlussfolgern:

Güter, die *besonders knapp* sind, gelten als Luxusprodukte, also kostbarste Güter – wozu zweifellos die *Zeit*, aber auch die *Muße* gehören.

Das Leben wird dadurch reich – „There is no wealth but life“ – wie sich der englische Theoretiker der Volkswirtschaftslehre, Kunstkritiker, Schriftsteller und Sozialreformer John Ruskin (1819-1900) ausdrückt¹⁶.

Dazu ist es aber nötig, dass die Menschen „... die Arbeit, aufheben“¹⁷, oder, genauer gesagt, die Arbeitsbedingungen so gestalten, dass es möglich wird, gewonnene Zeit wirklich als *Gewinn*, als *Luxus*, für sich selbst zu nutzen.

Die Gesellschaft hätte insgesamt einen *Gewinn* davon.

¹⁴ Pörksen, Julian: Verschwende Deine Zeit. Köln 2013, S. 93

¹⁵ Drucker, P. F.: Was ist Management? Das Beste aus 50 Jahren. 6. Auflage, Berlin 2010, S. 266

¹⁶ Siehe hierzu: Kremp, Wolfgang: John Ruskin, in: Starbatty, Joachim (Hrsg.): Klassiker des ökonomischen Denkens. Band 1 und 2 in einer Gesamtausgabe. Hamburg 2008, Teil 2, S. 47

¹⁷ Marx, Karl/Engels, Friedrich: Die deutsche Ideologie, in: Marx Engels Werke, Bd. 3, Berlin 1969, S. 77

LANGERNÉ BUCHWALD JUDIT

Nyelvtanári kompetenciák vizsgálata andragógiai megközelítésben

Bevezetés

A nyelvtanárok jelentős hányada nem a közoktatásban – általános iskolában vagy középiskolában – helyezkedik el, illetve vállal vállalkozóként másodállást, hanem a felnőttképzés valamely területén: nyelviskolában, felnőttképzéssel foglalkozó cégeknél vagy olyan, a magyar gazdaságban jelentős szerepet betöltő cégeknél, amelyek nagy hangsúlyt fektetnek munkatársaik nyelvi kompetenciáinak fejlesztésére. A német vállalatok, mint Audi, Mercedes, Bosch, Siemens stb. jelentősége megnőtt az elmúlt években a magyar gazdasági életben, elvárásaik az alkalmazottak kompetenciáit, ezen belül a német nyelvi kompetenciáit illetően magasak, de támogatják is a munkavállalók nyelvi képzését azzal, hogy nyelvi tréningeket szerveznek számukra és anyagi támogatást is nyújtanak a képzéseken való részvételhez. Ebből a helyzetképből kiindulva vállalkoztunk a jelen tanulmányban bemutatásra kerülő kutatásra, amelynek keretében a német nyelvtanárok kompetenciáit vizsgáltuk andragógiai megközelítésben. A vizsgálat során a következő kérdésekre kerestünk választ:

- A német nyelvtanárok képzésük során milyen felkészítést kapnak arra nézve, hogy végzett nyelvtanárként a felnőttképzésben helyezkedhessenek el, azaz kimutatható-e a képzési programokban a nyelvtanítás és az ehhez kapcsolódó nyelvtanári kompetenciák andragógiai szempontú megközelítése?
- Megjelennek-e a szakmódszertani kurzusok tartalmaiban a felnőttkori idegennyelv-tanulásra és tanításra vonatkozó életkorspecifikus módszertani ismeretek?
- Adott-e a hallgatók számára a lehetőség arra, hogy iskolai/szakmai gyakorlatukat – részben vagy egészben – a felnőttképzés területén teljesíthessék?
- Megjelenik-e a képzési programokban a szaknyelv oktatására való felkészítés?

A fenti kérdések megválaszolására egy három elemből álló kutatást végeztünk. Dokumentumelemzés módszerével vizsgáltuk egyrészt *A tanári mesterszak képzési és kimeneti követelményeit* a német nyelvtanároktól elvárt általános és szakspecifikus kompetenciákra és ismeretekre vonatkozóan, másrészt pedig a némettanári mesterképzés szakmódszertani tárgyainak tantárgyleírásait elemeztük. Az így kapott adatok kiegészítése céljából pedig kérdőíves módszerrel kérdeztük meg a némettanári mesterképzést végzett hallgatókat a képzés során teljesen elsajátított kompetenciákra és ismeretekre vonatkozóan.

A német nyelvtanár-képzés tartalmának vizsgálata

A német nyelvtanár-képzést tartalmi szempontból a fent említett dokumentumok alapján két szempontból vizsgáltuk: Egyrészt olyan közvetlenül deklarált követelményeket, tanulási célokat, ismeretköröket, kötelező és ajánlott irodalmakat kerestünk, amik a felnőttképzés keretei között zajló németnyelv-tanításra, valamint a szaknyelv tanítására való felkészítésre utalnak. Másrészt a dokumentumokat kvalitatív módszerrel is elemeztük, tehát azt vizsgáltuk, hogy a dokumentumokban alkalmazott szóhasználat alapján milyen mértékben lehet következtéseket levonni arra nézve, hogy a tanárjelöltek a képzés befejezése után nem csak a közoktatásban dolgozhatnak, hanem a felnőttképzésben is.

A tanári mesterszak képzési és kimeneti követelményeinek elemzése

Az Oktatási Minisztérium *A tanári mesterképzési szak képzési és kimeneti követelménye* c. rendeletben¹ határozza meg a tanári mesterszakot végzőkre vonatkozóan azokat az általános és szakterületi tanári kompetenciákat és ismeretköröket, amelyeket a hallgatóknak a képzés során el kell sajátítaniuk. Az általános tanári kompetenciák és ismeretkörök között a tanár alapvető feladatait, valamint ezeknek a feladatoknak az ellátásához szükséges ismereteket, képességeket és gyakorlati készségeket, valamint attitűdöket határozza meg a rendelet. A némettanár képzettségre vonatkozó szakterületi tanári kompetenciák és ismeretkörök között olyan speciális ismeretkörök szerepelnek, mint a szaktudományos ismeretek, szakmódszertani ismeretek és a szakterületből adódó sajátos kompetenciák. Egy külön pontban foglalkozik a rendelet a szakmai gyakorlat teljesítésével szemben támasztott követelményekkel.

Az elemzés eredménye alapján megállapíthatjuk, hogy a rendelet tartalmaz olyan a némettanároktól elvárt ismeretköröket és kompetenciákat, amelyek a hallgatók a német nyelv felnőttképzésben való tanítására, valamint a szaknyelv oktatására történő felkészítésre vonatkoznak. Már az általános tanári kompetenciák esetében megfogalmazódik a követelmény, hogy a végzett tanárok rendelkezzenek „*a gyermeki, serdülőkori és ifjúkori fejlődésre, az egész életen át tartó emberi fejlődésre [...] vonatkozó tudás*”-sal (p. 8). A szakterületi tanári kompetenciák és ismeretek között erre vonatkozóan további utalások találhatók szakmódszertani ismeretek között: A némettanároktól elvárt „*a szaknyelvek oktatása a középiskolákban, a szakképző intézményekben és a felnőttképzésben*” (p. 21). A tanári mesterszakos hallgatók szakmai gyakorlatára vonatkozó előírt formák között pedig adott a lehetőség, hogy a tanárjelöltek a gyakorlatot ne csak közoktatási intézményben, hanem „*...felnőttképző intézményben megbízott vezetőtanár és felsőoktatási tanárképző szakember folyamatos irányítása mellett*” (p. 14) teljesíthessék.

¹ A tanári mesterszak képzési és kimeneti követelményéről szóló 15/2006. (IV. 3.) OM rendelet 2010. május 14-i módosításai után. Quelle: www.nefmi.gov.hu/felsooktatask/kepzesi.../tanar-szak-kkk-100611. Utolsó megtekintés: 2013.05.13.

A képzési és kimeneti követelmény megfogalmazásának és szóhasználatának elemzése alapján megállapítható, hogy mind az általános mind pedig a szakterületi kompetenciák és ismeretek esetében túlnyomóan azoknak a szavak használatát jellemző (*iskola, tanuló, szülő, iskolai közösség, pedagógia* stb.), amelyek arra utalnak, hogy a leendő tanárok esetében elsődlegesen a közoktatásbeli tanári feladatok ellátására való felkészítés áll a képzés középpontjában és ez a képzés kiemelten hangsúlyos területe. A felnőttképzésbeli nyelvoktatásra, valamint a szaknyelv oktatására vonatkozó ismeretek és kompetenciák megjelennek ugyan a képzési és kimeneti követelmények között, de csekély mértékben.

A szakmódszertani tantárgyak tartalmi elemzése

Magyarországon több felsőoktatási intézményben van némettanári mesterszak. A vizsgálatba hét egyetemen vagy főiskolán folyó némettanári mesterképzést vontuk be. Az elemzés során a modelltantervekben található kurzusok elnevezését és a szakmódszertani tárgyak tartalmait vizsgáltuk a tantárgyleírások alapján, amely során elemeztük a tantárgy tantárgyleírásokban meghatározott célját, az ismeretköröket és a megadott kötelező és ajánlott irodalmat arra vonatkozóan, hogy milyen mértékben jelenik meg a tantárgyi tartalmakban a felnőttképzésben való nyelvoktatásra, illetve a szaknyelv oktatására való szakmódszertani felkészítés.

Az elemzés eredménye alapján megállapítható, hogy a szaknyelv oktatása két felsőoktatási intézmény esetében jelenik meg a némettanári mesterképzés képzési programjában. Egyik esetben a szabadon választható tantárgyak között szerepel, a másik esetben a *Szaknyelvek és szaknyelvoktatás* kurzus a kötelező tantárgyak közé tartozik. A megadott ismeretkörök alapján megállapítható, hogy a tantárgy keretében a hallgatók részletes és alapos ismereteket szerezhhetnek a szaknyelv fogalmi kereteiről, valamint a szaknyelvoktatás nyelvoktatásban betöltött szerepéről és kihívásairól.

A szakmódszertani tantárgyak tartalmának elemzése alapján megállapítható továbbá, hogy a másik vizsgált szempontra, azaz az életkorspecifikus szakmódszertani felkészítésre a felnőttképzésben történő nyelvoktatásra nincs utalás a tantárgy célkitűzéseiben, ismeretköreiben és szakirodalmában. A tantárgyleírásokban alkalmazott szóválasztás és szóhasználat vizsgálata is az előző megállapítást erősítette meg, ugyanis az *iskola, diák, tanuló, szülő, osztály, osztályterem, iskolai közösség, pedagógia, pedagógiai* szavak gyakori használata alapján kijelenthetjük, hogy a szakmódszertani képzés során az általános nyelvoktatásra, a közoktatásbeli nyelvtanításra, valamint a gyermek- és fiatalkori nyelvoktatás szakmódszertanára vonatkozó ismeretek és kompetenciák állnak a némettanárok képzési programjának középpontjában.

A végzett német szakos tanárok kérdőíves vizsgálatának eredménye

A képzési és kimeneti követelmények, valamint a szakmódszertani tantárgyak tantárgyleírásai elemzését a némettanári mesterképzést befejező hallgatók körében végzett kérdőíves kikérdezéssel egészítettük ki. Ezzel szeretnénk volna árnyaltabbá tenni a dokumentumelemzés során kapott eredményeket. A hallgatók-

nak lehetőségük volt arra, hogy a kérdőív kitöltése során megnevezhettek olyan kompetenciákat és ismereteket, amelyek a tantárgyleírásokban nem kerültek rögzítésre, de a képzésük során mégis lehetőségük volt ezek elsajátítására. A végzős hallgatók válaszadási hajlandósága alacsony volt, ezért csak a Pannon Egyetem némettanári mesterképzését végzett nappali tagozatos hallgatók körében végzett vizsgálat eredményéről tudunk beszámolni jelen tanulmány keretében. Itt azonban a hallgatók 100%-a töltötte ki a kérdőívet.

A kérdőív tizenegy kérdést tartalmazott a végzett hallgatók némettanári mesterképzésben megszerzett ismereteire és kompetenciáira vonatkozóan. A célunk az volt, hogy a kérdőív segítségével megtudjuk, hogy a hallgatók a képzésük során elsajátítottak-e olyan életkorspecifikus ismereteket, amelyek kifejezetten a felnőttkori nyelvtanulásra és nyelvtanításra, valamint annak szakmódszertani ismeretire vonatkoznak. Kérdésünk volt továbbá, hogy volt-e lehetőségük arra, hogy tanítási gyakorlatukat a felnőttképzésben (pl. felnőttképző intézményben, nyelviskolában) teljesíthessék, illetve hogy megjelent-e a képzésükben a szaknyelv tanítására való felkészítés.

A kérdőív kérdéseire adott válaszok elemzése alapján egyértelműen megállapítható volt, hogy a megkérdezett hallgatók saját bevételeik alapján a képzésük során nem sajátítottak el olyan ismereteket és kompetenciákat, amelyek a szaknyelv tanításával, a felnőttképzésben történő nyelvtanítással, valamint a felnőttkori nyelvtanítás szakmódszertani ismeretivel állnának kapcsolatban. Másrészt az iskolai/szakmai gyakorlat teljesítésének a lehetősége is csak a közoktatásban biztosított, tehát csak általános és középiskolában tudtak a hallgatók tanítási gyakorlatot szerezni, felnőttképzéssel foglalkozó oktatási intézményben nem.

Összegzés

A vizsgálat eredményeit összegezve elmondhatjuk, hogy a szaknyelv tanítására, a felnőttkori nyelvtanításra vonatkozó ismeretek és kompetenciák ugyan megjelennek a tanári mesterképzés képzési és kimeneti követelményeiben, de jelentőségük marginális, arányuk elenyésző. A némettanárképzés – és általában a tanárképzés – középpontjában a közoktatásbeli tanári feladatok ellátására való felkészítés, az ezzel összefüggő ismeretek és kompetenciák állnak. De a képzési és kimeneti követelmények tantárgyleírásokban történő realizálódását vizsgálva látható, hogy ez a már eredetileg is kismértékű jelenlét tovább csökken, és a tényleges képzési programokban alig kimutatható.

A Pannon Egyetem hallgatói körében végzett kérdőíves felmérés eredménye alátámasztja a tantárgyleírások elemzése során kapott eredményeket. Egységesen úgy nyilatkoztak, hogy a képzésük során nem találkoztak a nyelvtanulás és nyelvtanítás andragógiai szempontú megközelítésével és szaknyelv tanítás kérdéseivel. Igaz, hogy eddig nem áll rendelkezésünkre más egyetemek és főiskolák némettanári mesterképzését végzett hallgatók körében lefolytatott vizsgálat eredménye, ettől függetlenül a tantárgyleírások elemzése alapján nagy valószínűséggel következtethetünk arra, hogy máshol sem kapnák nagymértékben eltérő

eredményeket. Ez alól kivétel az a két felsőoktatási intézmény, ahol a szaknyelv és a szaknyelv tanítására való felkészítés választható, illetve kötelező kurzus formájában megjelenik.

A tanulmány elején felvázolt helyzetkép és a kutatás eredményei alapján kijelenthetjük, a némettanárképzés területén feltárt tartalmi hiányterület – figyelembe véve a munkaerőpiacon való elhelyezkedési lehetőségeket – megszüntetése elengedhetetlen. A némettanárképzés olyan tartalmi kiegészítése szükséges, amely magában foglalja azokat a nyelvtanári ismereteket és kompetenciákat, amelyek a végzett némettanárokat alkalmassá teszik arra, hogy nem csak a közoktatásban, hanem a felnőttképzésben és a szaknyelv oktatásban is megállják a helyüket.

VÁMOSINÉ ROVÓ GYÖNGYVÉR

Az egészségfejlesztés és rekreáció helye a turizmus rendszerében

Bevezetés

Magyarország gazdasági szektorában jelentős szerepet tölt be az egészségturizmus. Az ország olyan természeti erőforrásokkal rendelkezik, ami ritka Európában, és a gyógyulási, illetve rekreációs hatások mellett ezen erőforrások kiaknázásából, szolgáltatásként való értékesítéséből származó bevétel egyáltalán nem elhanyagolható. Különösen igaz ez azon térségek esetében, ahol a gyenge ipar vagy hanyatló agrárszektor mellett a turizmushoz köthető szolgáltatások jelentik a munkaerőpiaci érvényesülés fő irányát.

Az egészségturizmus, mint folyamat nagyon hosszú múltra tekint vissza, azonban az elmúlt években jelentős változáson ment át. A cikk fő célja, hogy bemutassa az egészségturizmus területét, tartalmát és jelenlegi tendenciáit.

Mi is az a turizmus?

A WTO (World Tourism Organisation) meghatározása szerint: „*A turizmus magába foglalja a személyek lakó- és munkahelyen kívüli minden szabad helyváltoztatását, valamint az azokból eredő szükségletek kielégítésére létrehozott szolgáltatásokat.*” (Lengyel, 2004)

A turizmus szektora bonyolult rendszert alkot. Belső folyamati igen összetettek, mivel létrejöttéhez több alapfeltételnek is teljesülnie kell, mind a kínálati, mind a kereslet oldalon. A kereslet oldalán fontos, hogy a keresletet megtestesítő turista elegendő motivációval (pl. rekreációs vagy gyógyulási igény, más helyek megismerése stb.), diszkrecionális (szabad rendelkezésű) jövedelemmel és szabadidővel rendelkezzen. A kínálat (turisztikai termék) oldalán a feltételek kölcsönhatásban vannak egymással, ami kihat a turisztikai kínálat egészére.

A termék jellegét és vonzerejét nagymértékben meghatározza az infrastrukturális fejlettség, kényelmi és közlekedési feltételek, étkezési és pihenési feltételek, biztonsági körülmények (bűnözési jellemzők, probléma esetén segítségnyújtási lehetőségek stb.), egészségügyi feltételek (értve ez alatt az ellátási lehetőségeket, vagy magát a veszélyeket, pl. betegségek).

Ugyanakkor a turizmus egy nyitott rendszer, amely folyamatos kölcsönhatásban áll a környezetével. Jellemzőit determinálják a politikai, kulturális, technológiai, társadalmi, természeti és a gazdasági környezetben történt események. Gondoljunk csak arra, milyen keresleti változást jelenthet egy polgárháborús állapot, vagy éppen a célsország gazdasági recessziója, amely akár a valutájuk értékének csökkenését is jelentheti, „olcsóbbá” téve így a fejlett országokból érkezőknek a szolgáltatásokat.

A turizmus jellemzői hazánkban

Magyarország egyik legjelentősebb ágazata a turizmus, éppen ezért fontos szerepet játszik a nemzetgazdaság alakulásában. Jelentősége abban rejlik, hogy képes gazdasági növekedést generálni és munkahelyeket teremteni. Magyarország földrajzi elhelyezkedéséből adódóan – az Európai Unió és a schengeni övezet keleti kapujaként – számos, eltérő utazási célú és motivációjú látogató találkozhelye. Nem csak a termál- és gyógyvizek jótékony hatása, fővárosunk szépsége, konferenciaközpont-jellege és a Balaton vize csábítja külföldi látogatóinkat. Milliók érkeznek az eurót már bevezetett szomszédos országok határmenti településeiről vásárolni a forint ingadozásától függően, és szintén sokan utaznak keresztül Magyarországon Nyugat-Európába munkavállalási céllal.

2012-ben kifejezetten *turisztikai motivációval* közel 15 millió fő érkezett országunkba, ez csak minden harmadik beutazó személyt jelenti. A turisztikai motivációjú utak közül az egynaposak aránya igen magas (42%). Motivációjuk elsősorban kirándulások, városlátogatások, jellemző továbbá a rokon- és barátlátogatás, főként a tavaszi és nyári hónapokban, az egynapos wellnessprogramok, fürdőlátogatások. Ez utóbbi a szomszédos országok körében a legnépszerűbb, de növekszik a cseh és lengyel látogatók száma is.

2012-ben a hazánkba látogató külföldiek magyarországi kiadásainak összege 1175 milliárd forint volt, ami pontosan mutatja a szektor nemzetgazdasági jelentőségét. Szabadidős célokra a külföldiek 689 milliárd forintot fordítottak, 142 milliárdot gyógy- és egészségmegőrzésre, 146 milliárdot rokonlátogatásra, 234 milliárdot városnézésre, 167 milliárd forintot üdülésre, szórakozásra. A szabadidős bevételek 24%-a németektől, 12%-a az Ausztriából, 8%-a az USA-ból érkezőktől származott.

2012-ben a több napra Magyarországra látogató külföldiek 38%-a érkezett Budapestre. 29%-uk Nyugat-Dunántúlra és minden tizedik a Balatonra. Budapestre jellemzően városnézés, üzleti utazás, körutazás, rokon- és barátlátogatás céljával érkeztek. Nyugat-Dunántúl az átutazók, valamint a gyógy- és egészségmegőrzési célú utazók körében is kedvelt. Az átutazók esetében a Nyugat-Európában dolgozók éjszakáznak itt előszeretettel, a gyógyászati és preventív kezelések megfizethetőbb ára viszont az osztrákokat és a németeket csábítja. Magyarország legnépszerűbb városai a külföldi vendégéjszakák száma alapján Budapest, Hévíz, Bük, Sárvár, Hajdúszoboszló, Balatonfüred, Győr, Siófok, Zalakaros és Sopron¹.

Magyarország természeti erőforrásai egészségturisztikai szempontból

Magyarország gyógy- és termálvízkinccs tekintetében a világ élvonalában, igen rangos helyen, Japán, Izland, Olaszország és Franciaország után az 5. helyen áll, ennek köszönhetően Európa egyik kiemelkedő egészségturisztikai desztinációjaként tartják számon. Természeti adottságaink, mint a termálvíz, klíma,

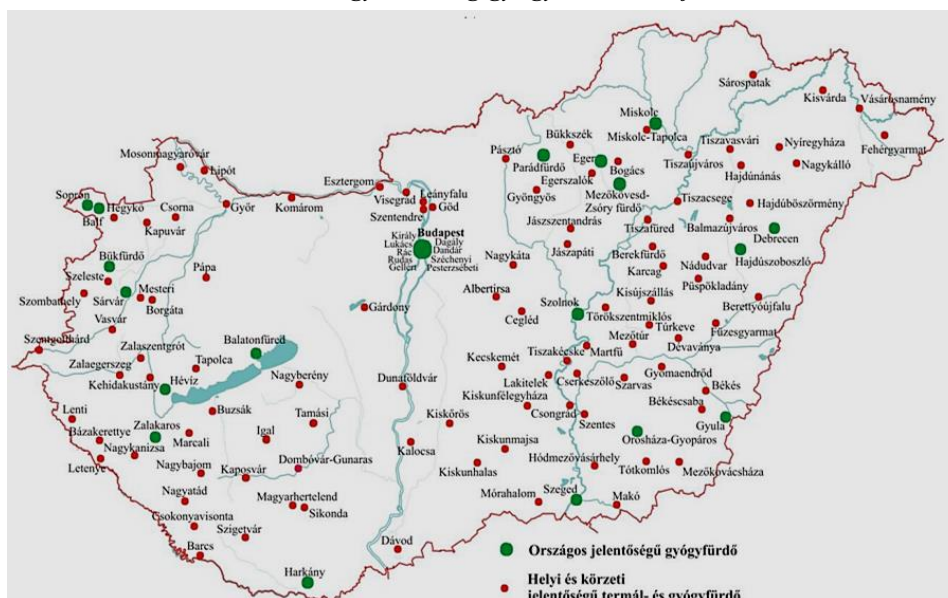
¹ Jelentés a turizmus 2012. évi teljesítményéről, KSH 2013

iszap, mofetta, egy biztos alapot képez az egészségturizmus számára, főleg, hogy ezen természeti erőforrások az ország területének 80%-án megtalálhatóak, ami kiemelkedő arány.

Magyarországon az Országos Gyógyhelyi és Gyógyfürdőügyi Főigazgatóság nyilvántartása szerint:

- 213 elismert ásványvíz,
- 218 elismert gyógyvíz,
- 13 minősített gyógyhely – Balatonfüred, Balf, Bük, Debrecen, Eger, Gyula, Hajdúszoboszló, Harkány, Hévíz, Miskolc, Paráds, Sopron, Zalakaros,
- 5 gyógybarlang – Abaliget, Budapest, Jósvalfő, Miskolc és Tapolca,
- 5 természetes gyógyiszap – Hajdúszoboszló, Hévíz, Makó, Tiszasüly,
- 1 gyógygáz/ mofetta – Mátradereske,
- 74 gyógyfürdő,
- 32 gyógyszálloda áll rendelkezésre (1. ábra).

1. ábra: Magyarország gyógy- és termálfürdői

Forrás: Országos Egészségturizmus Fejlesztési Stratégia, 2007

Hazánk területének 80%-án fellelhető termál-, illetve gyógyvíz. Ennek oka, hogy a geotermikus gradiens értéke Magyarország alatt másfélszerese a világtávnak, azaz a hőmérséklet 100 méterenként 5°C-kal növekszik, területileg azonban vannak eltérések. Míg a Dél-Dunántúlon az értéke magasabb, mint az országos átlag, addig a hegyvidéki illetve a Kisalföldön alacsonyabb. Magyarország egészségturisztikai potenciálja a *termálvíz* kincsünkben rejlik.

Nemcsak a gyógy- illetve termálvíz kincsünk jelentős, hanem az ország területén található *gyógyklímáink* is. Megkülönböztetünk felszín alatti (gyógybar-

langok) és felszín feletti (klimatikus gyógyhelyek) gyógyklimákat. A gyógybarlangok két fő típusa a hideg és a meleg barlang. Magyarország csak hideg barlangokkal rendelkezik, ezek közül is 5 minősített gyógybarlanggal. Ide tartozik az abaligeti barlang (gyógyterme), Budapesten a szemlőhegyi barlang (Óriás folyosója), a jósvafői Béke barlang, miskolc-lillafüredi a Szent-István Cseppkő-barlang (Fekete-terme) és a Tapolcai Gyógybarlang (városi kórház gyógybarlangja). Ezek a gyógybarlangok kiemelkedő gyógytényezőt jelentenek, hiszen a levegőjük összetétele (magas Ca és Mg ionok), a pormentességük, a magas páratartalmuk, az allergénmentes és inerszegény környezetük, a sugárzások, számos betegségre jelentenek gyógyírt. Főként légzőszervi megbetegedések, asztma, allergia, felső légúti panaszok kezelésre alkalmasak. Klimatikus gyógyhely csupán három található hazánkban, melyek a következők: Sopron-Balf, Gyöngyös-Kékestető és Miskolc-Lillafüred (OGyFI nyilvántartás alapján). Ezen kívül klimatikus adottságai révén jelentős a Pilisben a Dobogókő, a Mecsek, Galyatető, Kőszeg és környéke és Szilvásvárad környéke. Olyan betegségek megelőzésére és gyógyítására alkalmasak, mint a légzőszervi megbetegedések, allergia, pszichés kimerültség és pajzsmirigybetegek.

Megemlítendő *gyógyiszap*-kínálatunk, mely viszonylag kevés helyen lelhető fel hazánkban. Gyógyiszap található Makón (marosi iszap), Hévízen a tó iszapja, Tiszasülyön (kolosi iszap), Hajdúszoboszlón a városi gyógyfürdő iszapja, és az Alsópáhokon található Georgikon iszap. Típusonként rendelkeznek átmelegítő, merevségoldó és fájdalomcsillapító hatásokkal. Gerinc-megbetegedéseknél, sportsérüléseknél használható, valamint élénkítő hatása van a mirigyműködésre, elősegíti az anyagcsere folyamatokat, nyugtatja az idegrendszert, és a sejtműködésre is gyógyítólag hat.

Hazánkban az egyetlen kiemelkedő *mofetta* (szén-dioxid szárazfürdő) Mátraderecsken található. 1999-ben az Országos Gyógyhelyi és Gyógyfürdőügyi Főigazgatóság gyógygázzá, 2006-ban pedig gyógygázfürdő intézménnyé minősítette. A mofetta „működésének” alapja a feláramló szén-dioxid tartalmú gyógyhatású gáz, amely a Mátra hegységben 1000 m mélyről tör fel a felszínre. Különleges gyógyhatása a koncentrációjában fellelhető radontartalmának köszönhető, amely olyan betegségek gyógyítására alkalmas, mint szív- és általános keringési betegségek, magas vérnyomás, cukorbetegség, végtagi keringési zavar, érszövődmények és súlyos érrendszeri érintettséggel járó autoimmun betegségek.² Európában Erdély területén található még több híres mofetta, mint pl. a Torján található Bűdös-barlang, aminek hatása a közeli Bálványoson is érezteti hatását mofettával és gyógyfürdővel egyaránt.

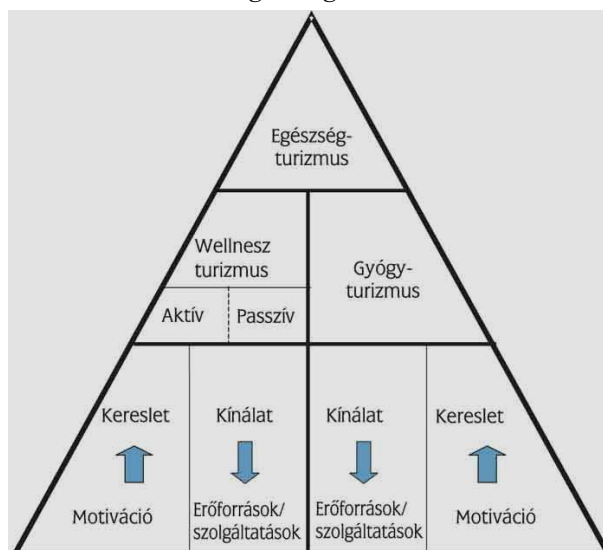
²Boros Szilvia - Printz-Markó Erzsébet - Priszinger Krisztina: Egészségturizmus, www.eturizmus.ptt.hu/szakmai-anyagok/Turisztikai%20term%C3%A9ktervez%C3%A9s%20%20fejleszt%C3%A9s/book.html

Az egészségturizmus fogalma és jellemzői

Az egészségturizmus speciális tartalma miatt összetett, és nem teljes mértékben lehatárolt területet alkot a turizmuson belül. Maga a szolgáltatás idegenforgalmi szempontból talán tipikus turisztikai terméknek tekinthető, amit a turista saját motivációi és fogyasztási igényei alapján szeretne élvezni, ugyanakkor a szegmens szoros kapcsolatban áll az egészségügyi alrendszerrel, mivel egészségturisztikai szolgáltatásokat többnyire orvosi rendelvényre lehet igénybe venni.

A II. Nemzeti Fejlesztési Terv előkészítése során, az Egészségügyi Minisztérium és a Magyar Turisztikai Hivatal között egyetértés alakult ki a fogalom tartalmát tekintve. Eszerint az egészségturizmus nem más, mint a gyógy- és wellness-turizmust átfogó terület, egy olyan turizmusforma, ahol a turista utazásának alapvető motivációja egészségügyi állapotának javítása (gyógyulás, rehabilitáció) vagy megőrzése (betegségek megelőzése), így ennek megfelelően a célterületen tartózkodása alatt egészségturisztikai szolgáltatásokat vesz igénybe (Országos Egészségturizmus Fejlesztési Stratégia, 2007). A gyógyulási, illetve rekreációs motivációk alapján két alkategóriát tudunk megkülönböztetni; a gyógy- és a wellness turizmus (2. ábra).

2. sz. ábra: Az egészségturizmus rendszere

Forrás: Az egészségturizmus marketingkonceptiója (KPMG Consulting)

Az egészségturizmusban a kínálati oldalon, mind a gyógy- és a wellness-turizmusban megjelenő alapszolgáltatások köre hasonló, viszont a kereslet oldaláról motiváció-alapú felosztásról beszélhetünk. Ez esetben fontos a gyógy- és a wellness turizmus definiálása.

A gyógyturizmus jellemzői

„A gyógyturizmus állandó lakóhelyen kívül, gyógyüdülőhelyen, vagy gyógyászati létesítményben való ideiglenes – de meghatározott minimális idejű – tartózkodás.”

dás, amelynek célja orvosi gyógymódok alkalmazásával valamilyen meglévő betegség gyógyítása”³

A gyógyturizmus alapvető célja a gyógyulás és a rekreáció. A folyamat olyan hivatalosan is elismert gyógyító hatású tényezőre épül, mint a pl. gyógyvíz, gyógybarlang, mikroklíma, gyógyiszap, kengáz. Ezen természeti erőforrások természetesen infrastruktúrával és szolgáltatásokkal párosulnak, hogy képesek legyenek turisztikai igényeket kielégíteni. A gyógyászati szolgáltatások igénybe vételéhez többnyire orvosi beutaló szükséges, így a vendégek egy része állami támogatással (OEP-támogatás) vesznek igénybe szolgáltatásokat. Emellett természetesen megjelent a piaci kereslet is a szolgáltatások iránt. Szakértők véleménye szerint az ön finanszírozás az állami biztosítók kivonulásával és a magánbiztosítók megjelenésével egyre nagyobb jelentőséggel fog bírni a jövőben.

A motiváció a gyógyturizmus estében igen erős, főleg ha egy desztináció speciális adottsággal vagy elismerten fejlett infrastruktúrával rendelkezik. Hazánkban ebből a szempontból kiemelhető Hévíz, Zalakaros, Harkány és Budapest, amely desztinációk esetében a visszatérési hajlandóság is magas, illetve az ide látogatók jó hírét viszik a lehetőségeknek.

A fogalmakat tekintve, az egészségturizmushoz kapcsolódó 74/1999. (XII.25.) EÜM rendeletben, amely a természetes gyógytényezőkről ír, szó esik többek között a gyógyhelyről, a gyógyfürdőről, a gyógyfürdőkórházról, illetve a gyógyvízről is.

Ennek alapján a gyógyhely lehet egy település egésze vagy csak annak egy része, ha a rendeletben foglaltaknak megfelelően rendelkezik természetes gyógytényezővel, mint például éghajlat vagy gyógyvíz. Ezen a helyen biztosítva van a gyógytényező igénybevételének kihasználása különböző gyógyintézmények által, mint egy szanatórium, gyógyszálló, illetve gyógyfürdő által. A szükséges környezeti feltételek elengedhetetlenek, mint a rendezett zöld terület, a levegő tisztasága és a megfelelő zajszint koordinálása, amellyel biztosítják a betegek nyugalma és a gyógyítás folyamatának zavartalanását.

Gyógyfürdőnek nevezzük azokat a létesítményeket, melyek főleg a természetben megtalálható gyógytényezők felhasználásával végzik rehabilitációs vagy gyógyító tevékenységüket. Az intézmény elnevezésében a gyógyászati jellegének meghatározása szükséges, amelyet az ide tartozó jogszabályi előírások mellett, az OGYFI-nak is engedélyeznie kell. A gyógyfürdő számos gyógytényező felhasználásával nyújthat fürdőkezelést, vagyis balneoterápiát. Ilyen gyógytényezők lehetnek a gyógyiszap, a gyógyvíz vagy esetleg gázelfordulás. Itt végezhetnek hidrotériás kezeléseket az előmelegített közműhálózati víz, valamint elismert ásványvíz vagy hévíz alkalmazásával. Mindemellett a fizioterápiás ellátás sem elhanyagolandó, melyet számos fizikai gyógy mód felhasználásával végeznek.

³ Országos Egészségturizmus Fejlesztési Stratégia, 2007

A gyógyfürdőkórház egy olyan fekvőbeteg-gyógyintézet, amely területi betegellátást nem közvetlenül nyújt, és amely főleg a természetes gyógytényezők felhasználásával végzi bizonyos meghatározott betegségekkel bírók gyógyítását. A fekvőbeteg ellátás mellett a kórház rendelkezhet természetesen járóbeteg-részleggel is.

Gyógyvíznek nevezünk minden olyan természetes ásványvizet, melynek bizonyítottan gyógyhatása van. Ezt a gyógyvizet használhatják külsőleg, mint fürdővizet és belsőleg, mint ivási vagy inhalálási célú gyógymódot. Mindkét esetben fontos, hogy a víz nem tartalmazhat egészségre káros anyagokat. Külsőleg történő használatkor a gyógyvíznek meg kell felelnie a külső felhasználású ásványvizek követelményeinek, illetve a vízzel történő természetes ásványi közetek lúgosodása során létrejött kémiai jellegének és oldott ásványi anyag tartalmának állandónak kell lennie.

A fürdőkezelés során olyan eljárást kell alkalmazni a vízkezelési technikák kiválasztásánál és a víz hőmérsékletének beállításánál, hogy a gyógyvíz biológiailag aktív részei a legkevésbé se sérüljenek meg. A belsőleg alkalmazott gyógyvíz az ásványvíz követelményeinek megfelel, inhalálásra vagy ivásra alkalmas, és az ilyen módú felhasználása mellett bizonyítottan gyógyító hatással rendelkezik. A palackozásra szánt gyógyvizek flakonján fel kell tüntetni a gasztroenterológiai orvosok által javasolt fogyasztási előírásokat, javallatokat és ellenjavallatokat. Az ettől bármiféle eltérés alkalmazására csak az OGYFI adhat engedélyt.

A gyógyvízként természetes módon felszínre feltörő vagy mesterségesen felhozott ásványvizek olyan ásványi anyagokat tartalmaznak, melyek gyógyhatását bizonyos betegségek ellen egyértelműen lehet igazolni objektív vizsgálati módszerek segítségével. A vizsgálatkor főleg a bőrgyógyászati, nőgyógyászati, urológiai, ideggyógyászati, gasztroenterológiai vagy mozgásszervi megbetegedésekre gyakorolt gyógyhatását vizsgálják.⁴

A wellness megjelenése a turizmusban

A wellness-turizmus esetében a szolgáltatások köre kevésbé orvosi jellegű, itt inkább a pihenés, rekreáció, egészségi állapot (sajnos inkább csak átmeneti) javítása áll. A wellness szolgáltatások kapcsán az egészséggel kapcsolatos tudnivalók megszerzése biztosított, mert ezzel kapcsolatban teljes körű megelőzési és egészség-megőrzési programokat ajánlanak vonzó környezetben.⁵

Eme szegmens jelenlegi formájában nem túl régi, azonban a szolgáltatások terjedésével és megfizethetővé válásával könnyen elérhetővé vált. A gyógyturizmussal szembeni nagy előnye pedig, hogy nincs gyógytényezőhöz kötve, az ország bármely területén ki lehet alakítani egy megfelelően működő wellness szálló keretében.

⁴ Dr. Ruzinkó Ádám (2006): Egészségturizmus I. Heller Farkas Főiskola Egészségturizmus Szakirány. P. 57-62.

⁵ <http://www.turizmusmarketing.com/download.php?id=445>

A célközönség elsősorban fiatalokból és középkorúakból áll, az ide kapcsolódó szolgáltatásokat igénybe vevők többsége pedig a fejlettebb régiók nagyvárosaiból származnak és főleg felsőfokú végzettséggel rendelkeznek.⁶

A wellness-turizmusban vonzza a turistákat az egészségtudatos életmód művelése az egészséges táplálkozással, a fizikai jólét és fittség, illetve a relaxáció és a tudatos stresszkezelés. E terület nem elhanyagolható része a magabiztosságot adó szépségápolás, illetve a megfelelő lelki és szellemi kondíció kimunkálása.

Fejlődő tendenciát mutat hazánkban a wellness-hétvégék térnyerése, amit nem egyszer nemzeti ünnepek alatt, „hosszú hétvégék” eltöltésére időzítenek.

A desztináció megválasztásánál fontos szempont az adott szolgáltatási kör összetétele, közlekedési elérhetősége, infrastruktúrája, család vagy bababarátság jellege. A szolgáltatási körben előfordulhatnak olyan elemek is, amelyeket egyébként fitness-tevékenységként jellemeznénk, ilyen a szauna, spinning vagy egyéb izomfejlesztő, átmozgató gépek és berendezések használata.

Az egészségturizmusban fontos megemlíteni még a *medical wellness* fogalmát, melyet a gyógy- és a wellness-turizmus keresztezéseként lehet értelmezni. Ezek olyan szolgáltatások, amelyek a tudományban igazolt orvosi eljárásokat is tartalmaznak, melyekkel a megfelelő egészségérzet és az életminőség elősegíthető. A medical wellness egy új formája az egészségturizmusnak. 2007-ben a Berlinben megrendezésre kerülő Medical Wellness Kongresszuson határozták meg a definícióját, eszerint: „Medical wellness alatt olyan tudományosan igazolt egészségügyi eljárásokat tartalmazó szolgáltatásokat értünk, melyek az életminőség és a szubjektív egészségérzet tartós javulását segíti elő preventív szemlélet tükrében, illetve egészségtudatos életforma támogatását szorgalmazza.”

Magyarországon fogalmát az Országos Egészségturizmus Fejlesztési Stratégiában (2007) határozták meg: „*A medical wellness gyógyászati vagy nem természetes gyógytényezőkre épülő gyógyturizmusnak is nevezzük.*”

A hagyományos wellness szolgáltatásokkal szemben itt az orvosi kontroll is része a módszernek. A diagnosztikába beletartoznak a különböző teljes körű laboratóriumi, anyagszervi, belgyógyászati és kardiológiai vizsgálatok. Az orvosok mellett a folyamatban részt vesz számos terapeuta, életmód és étkezési tanácsadó, masszőr, sportoktató, továbbá pszichológusok és kozmetikusok is.⁷

A Spa

Az egészségturizmus kapcsán nem szabad megfeledkeznünk a Spa szegmenséről, amely manapság egyre nagyobb jelentőséggel bír. A Spa (Sanus Per Aqua) jelentése magyarul „*egészség a víz révén*”.

Gyűjtő jellegű fogalom, átfedést képez a gyógy- és a wellness turizmus között. Fogalmának meghatározása minden országban más. Észak-Európában meleg vizes élményfürdőt, Közép-Európában gyógyszolgáltatásokat kínáló termál-

⁶ Dr. Ruzinkó Ádám (2006): Egészségturizmus I. Heller Farkas Főiskola Egészségturizmus Szakirány. P. 23-25.

⁷ <http://www.turizmusmarketing.com/download.php?id=445>

fürdőt, USA-ban és Ázsiában pedig fizikai és mentális felfrissülést nyújtó szolgáltatató fürdőt jelent, akár termálvíz hiánya mellett is.

Magyarországon arra a következtetésre jutottak a szakértők, hogy minden olyan szolgáltatató helyet, amely a látogató fizikai, biológiai és mentális jobbulást céloz meg, Spa-nak nevezzük. A Spa tehát olyan létesítményeket foglal magába, melyek a vendégekre olyan pozitív hatást gyakorolnak, mint hogy megnyugtattja, meggyógyítja, egészségesebbé, szebbé és kiegyensúlyozottabbá teszi.

Az ISPA (Nemzetközi Spa Szövetség) definíciója szerint: „*Szakemberek által nyújtott egészségügyi, wellness és szépítkezési kezelések és szolgáltatások széles skáláját nyújtó intézmény, amely a táplálkozásra és a tudatosságra is hangsúlyt helyez.*”⁸

Az ISPA szerint a SPA élmény 4 R-je:

- Relaxáció (Relax) – feszültségoldás, stressz csökkentés,
- Reflexió (Reflect) – önvizsgálat,
- Revitalizáció (Revitalise) – életerő és energia,
- Jókedv (Rejoice) – vidámság és szórakozás.

Az egészségturizmus jelentősége

A szektor pozitív hozadéka nagyon összetett. Egyrészt maga a természeti erőforrások kihasználásán keresztül megvalósuló gyógyulás, rekreáció vagy pihenésből fakadó örömezzet eleve fontos eredmény. Másrészt a nemzetgazdasági haszon sem hanyagolható el, hiszen az itt elköltött jövedelem munkahelyeket terem és bevételi forrás, vállalkozói és költségvetési oldalon egyaránt.

Az egészségturizmusban fontos tényező, hogy a szezonáltság kevésbé érezhető, gyakorlatilag nincs is szezonáltság. A gyógyászat és a wellness egész évben elérhető, mégis ősszel és tavasszal inkább a gyógykezelések kihasználása van előtérben a vendégek körében, míg nyáron a kikapcsolódást, a családi programokat és a pihenést választják az emberek a wellness jegyében. Télen a hangsúly főleg a megelőzésen és a szépségápoláson van. A tartózkodási idő is lehet hosszabb a megszokottnál, mind a gyógyászatot, mind a wellness beleértve. A gyógyászati kezelések időtartama hetekig is elhúzódhat és ilyenkor a turista egyéb szolgáltatásokat, étkezést és szállást is igénybe vesz.

A turizmus más területeihez képest a fajlagos költség 30-35%-kal magasabb az átlagosnál, amelyhez hozzájárul a magasabb fizetési hajlandóság az egészségturizmusban résztvevők körében. Hazánk több települése ma már nem is tudná elképzelni boldogulását a jelenlegi beruházások nélkül, elég csak Gyulára, Zalakarosra, Harkányra vagy Hévízre gondolni, de sok más településen is fontos szolgáltatási húzóágazat az egészségturizmus.

⁸ Dr. Rátz Tamara: *Zennis és Lomi Lomi, avagy új trendek az egészségturizmusban* in: Aubert A.-Csapó J., 2004: *Egészségturizmus*

1. sz. táblázat: A gyógy- és wellness szállodákban eltöltött vendégéjszakák száma (ezer)

Szállástípus	2004	2012
Gyógyszálloda	2471	2248
Wellness szálloda	399	3476

Forrás: KSH turisztikai adatok, 2013

Az egészségturizmus megjelenése a nemzeti fejlesztési tervekben

A hazai turizmus egyik húzóágazataként az egészségturizmus központi szerepet játszik a vállalkozásfejlesztési akciótervekben. Fontos kihangsúlyozni, hogy eme erőforrások kihasználása döntően a *versenyszférában* történik (Vámosi, 2011), tehát nem az állam vállalja fel ezt a szerepet, hanem a vállalkozásfejlesztésen keresztül elősegíti a munkahelyteremtést, illetve a költségvetési bevételek növelését (pl. társasági adó formájában, fogyasztást terhelő adókon keresztül).

A nemzeti fejlesztési tervek mellett érdemes az 1998 és 2002 közt regnáló kormány által elindított Széchenyi Tervet is taglalni, ugyanis itt is tetten érhetőek bizonyos fejlesztések. Sajnos túl sok pontos információ nem áll rendelkezésre, egyrészt a vállalkozói kör miatt, másrészt a konkrét eredmények eltérnek a céloktól.

A program Magyarország turisztikai kínálatának színvonalát, területi szerkezetét jelentősen megváltoztatta. Az állami támogatásoknak köszönhetően olyan településeken is történt fürdőfejlesztés (esetenként ún. zöldmezős beruházás) és wellness-szálloda építése, ahol eddig a turisztikai attrakciók és az infrastruktúra hiánya miatt nem volt jellemző a turizmus. Az egészségturisztikai fejlesztések legfontosabb feltételezett hatása az volt, hogy a fürdőfejlesztések turisztikai attrakciókként növelik az adott települések (és Magyarország) turisztikai vonzerjét, és további turisztikai beruházásokat ösztönöznek. A kínálatfejlesztés e formája csökkenti a nemzetközi és belföldi turisztikai kereslet területi és időbeni koncentrációját, és hozzájárul a turizmus kedvező gazdasági hatásainak felerősítéséhez. Jelentős támogatást kapott Cegléd, Győr, Gyula, Hajdúszoboszló, Kéhidakustány, Pápa, Sárvár vagy éppen Zalakaros, emellett több kisebb projekt is megvalósult. Az állami támogatás 30-32 milliárd forintra tehető, ehhez jön még a vállalkozói és egyéb önerő, becslések szerint így összességében 80-85 milliárdos beruházási tevékenység valósulhatott meg.

2004 és 2006 közt az I. Nemzeti Fejlesztési Terv, 2007 és 2013 közt pedig az Új Magyarország Fejlesztési Terv (majd Új Széchenyi Terv) volt hivatott a forrásokat és a stratégiai elképzeléseket biztosítani. A turizmus mindkét stratégiában hangsúlyosan jelenik meg, egyrészt mint az egészségturizmus, a műemlék-fürdők fejlesztésének és a kulturális és természeti örökség turisztikai hasznosításának lehetősége, másrészt mint a vidék fejlesztésének hatékony eszköze. Ez utóbbi szándék gyakorlatilag minden régió esetében elmondható (elég a ROP-okat szemügyre venni), mert ahol gyenge a gazdaság, nagyobb a területi hátrány, nincs igazi kitörési lehetőség (nem lehet mindenhol Szilícium-völgy...), ott a turizmus kerül előtérbe.

Az egészségturizmushoz köthető természeti erőforrásokat már taglaltuk korábban, így ez a fejlesztési vonulat teljesen érthető. A források alapvetően vállalkozásfejlesztési szálon keresztül érkeznek, a beruházás célja pedig az egészségturizmushoz kapcsolódik. Nehéz lenne erről a területről átfogó véleményt mondani, hiszen egyértelműen vannak helyi sikerek, de sok esetben a fejlesztések nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket.

Irodalomjegyzék

- AUBERT Antal - Csapó János: *Egészségturizmus*. Pécsi Tudományegyetem – Természettudományi Kar Földrajz, Földrajz Intézet, 2004, p. 9-119
- AUBERT Antal (szerk.): *Magyarország idegenforgalma szakkönyv és atlasz*. Cartographia, Budapest, 2012, 64 p.
- Az egészségturizmus marketingkommunikációja*, KMPG Consulting, 2002, Turizmus Bulletin VI. évfolyam 2. szám pp. 3-24.
- GYURICZA László: *Egészségturizmus*. Akadémia Kiadó, Budapest, 2010, 427 p.
- LENGYEL Márton: *A turizmus általános elmélete*, 2004, Kereskedelmi és Idegenforgalmi Továbbképző Kft.
- MICHALKÓ Gábor: *Turizmológia*. Akadémia Kiadó, Budapest, 2012, 266 p.
- MICHALKÓ Gábor - RÁTZ Tamara, 2011: *Egészségturizmus és életminőség Magyarországon*, Földrajztudományi Kutatóintézet p. 13-31
- RUSZINKÓ Ádám: *Egészségturizmus I.*, Heller Farkas Főiskola, 2006, p. 22-31
- VÁMOSI Tamás: *Képzés, tudás, munka. A magyar szak- és felnőttképzési rendszer szerepe és funkciója a társadalmi-gazdasági térben a 21. század elején*. Új Mandátum, Budapest, 2011, 254 p.

MIHÁLYLOVICS BÉLA

Paradigmaváltások a roma kultúrában

Lakhatás és letelepedés a 19. században és a 20. század elején

A paradigmaváltás fogalmát Thomas Samuel Kuhn amerikai tudománytörténész vezette be, elsősorban tudományos fogalomként 1962-ben. Mára azonban a „paradigmaváltás” a társadalomtudományok és a közgondolkodás központi kifejezésévé vált.

„A paradigma a tudomány művelői között kialakult közmegegyezés arról, hogy egy tudományágon belül milyen álláspontokat lehet elfogadni. A tudás ugyanis a fejlődése során új ismeretekkel bővül, olykor furcsaságokkal is, ezáltal anomáliák – megmagyarázhatatlan tények, megoldhatatlan kérdések – képződnek.”¹

A paradigma a társadalomtudományokban is ezt jelenti: társadalmi közmegegyezést a társadalom működésének egészéről. A romák a 19-20. század fordulóján sem egységes etnikuma esetében ezek az egész közösséget (együtt vándorló kompániát, nagycsaládot, nemzetséget, törzset) érintő társadalmi közmegegyezéses folyamatokat jelentik, melyeket részben a cigánytörvény, a Romani Kris is szabályozott.

Paradigmaváltásról ebben az értelemben akkor beszélhetünk, ha ez a közmegegyezéssel társadalmi metódus, ugyancsak közmegegyezéssel megváltozik, teljesen új rendszer alakít. A népeket érintő paradigmaváltások szükségszerűek, történeti és gazdasági folyamatok során bekövetkezett, már korukban érzékelhető minőségbéli változások.

Ha a paradigmaváltások fejlődéstörténetét vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a kényszerítő körülmény – belső, közösségi válasz döntés folyamatát látjuk mindenhol, s minden paradigmaváltás kapcsán találhatunk külső vagy belső körülményt. Azonban a belső és külső körülmények kényszerítő hatásának nagysága jól látható, érzékelhető, véleményem szerint eldönthető, hogy melyik indította el az egész folyamatot, melyik játszott a váltásban döntő szerepet. Véleményem szerint ezért a paradigmaváltások két csoportra oszthatók: az egyik csoportot azok a paradigmaváltások jelentik, amelyek a közösségen kívüli gazdasági, politikai, makro- vagy mikrotársadalmi közösségben bekövetkezett változások okán jöttek létre. Ilyenek például a Mária Terézia kori letelepítést és asszimilációt célzó rendelkezések hatására történt paradigmaváltások az ebben a korban elmagyarosodott, vagy gazdaságilag teljesen beolvadt, s ezért roma kultúrája egyes

¹ Dr. Villányi László idézi Kuhn-tól [www. http://ujsg.szie.hu/node/1022](http://ujsg.szie.hu/node/1022)

elemeit feladó közösségek paradigmaváltásai. De ide tartozik a 18-19. század fordulóján és a reformkorban, a gabonakonjunktúra idején, a viszonylagos békés időszakokban a többféle foglalkozást űző, vándorló roma közösségek gazdasági-megélhetési paradigmaváltása: azaz feladva a folyamatos vándorlást (de megtartva a magyarsághoz képest nagyobb mobilitási hajlamot) és az ebben az időszakban már nem jól fizető, kis eszközigényű, olcsóbb, de csak az egyszerűbb eszközökre alkalmas kovácsmesterséget a szolgáltatóiparként űzött zenélésre. E paradigmaváltással jönnek létre a már speciálisan csak zenei szolgáltatásból élő romungró családok, úgy, hogy megtartják családi körükben a roma szokásrend egy részét, de nyelvükben és szokásaik jó részében igazodnak a magyarsághoz. Érdekes fejlemény, hogy ez az igazodás mégsem jelent, eredményez mindig teljes asszimilációt, elsősorban azért, mert a még fennálló feudális rend szokásjogait áttörve integrálnak saját közösségi életükbe szokásokat, a módosabb jobbság, a kisenemesség, az arisztokrácia, vagy épp a polgárság szokásrendjeiből egyfajta ötvözetet állítanak össze. Ez azért is lehetséges, mert zenei szolgáltatásuk közben olyan szórakozóhelyeken és alkalmakon dolgoznak, ahol ezek az amúgy egymástól mereven elzárkózó, egymást nagyon is megkülönböztető társadalmi csoportok találkoznak, s így hatnak a roma zenészekre.

A másik csoportba azok a jelenségek tartoznak, amelyek a roma közösségek életén belül keletkezve okoznak paradigmaváltást. Egy más társadalmakban beilleszkedni szándékozó/kényszerülő, mindenhol diaszpórába élő népcsoport esetében ez ilyen okok nagyon ritkák, különlegesek, és nehezen megfoghatók. A roma közösségekről a 20. század elejéig jószerivel csak külső forrásból tudunk ilyenekre következtetni, nem lévén számottevő belső írásbeliség. Néhány esetről azonban tudunk. Zsupos Zoltán² erdélyi aranyosó cigányokról szóló munkáiból kiderül, hogy az aranyosás okán kiváltságokat kapó erdélyi roma közösségek társadalmi szerkezete jelentősen megváltozik, és e közösségek két emberöltő alatt teljesen elkülönülnek a többi, korábban azonos nyelvű és kultúrájú oláh-cigány közösségtől.

A paradigmaváltások közül azonban – főleg azért, mert további paradigma-váltásokat idéz elő – a mobilitásban bekövetkező változások a legjelentősebbek. Így rövid összefoglalóban is a mobilitást, a letelepedettség, lakhatás és ezzel szorosan kapcsolódó jelenségben bekövetkezett változások áttekintését tűztem ki célul.

1. Roma népesség a *dualista* Magyarországon

A magyarországi cigányok történetének egyik legfontosabb népesség-összeírása szerint 1893. január 31-én kereken 280 ezer cigány élt az országban. Az összeírt cigányok száma 274 940 volt, de kimaradt az összeírásból Budapest, ahol a ci-

² ZSUPOS ZOLTÁN: Az erdélyi sátoros taxás fiskális cigányok csoportszerveződése a 18. században *Cigány Néprajzi Tanulmányok* I. köt. 1993. 38-43.; Az erdélyi sátoros taxás fiskális cigányok a 18. században *Nomadic Tax-paying and Gold-washing Gypsies in Transylvania in the 18th Century Cigány Néprajzi Tanulmányok* 4-5. 1996. 460 p.

gányok száma valószínűleg félezer felett volt és „az összeírás nem talált letelepedett cigányokat” jó néhány városban. Az összeírás a házzal, állandó lakásokkal rendelkező összeírt cigányokat többnyire letelepedettnek vélte. „Közülük a nagy többség már »állandóan letelepedettnek« számított, »huzamosabban egy helyben tartózkodónak«, hivatali szóhasználattal »félvándornak« mintegy húsz-ezer, vándorcigánynak – vagy ahogy akkoriban mondták: »kóborcigánynak« – pedig alig kilencezer volt tekinthető.”³

A korszak jellemzéseként fontos tudnunk, hogy a 19. század második felében újabb jelentős bevándorló, vándor életet élő roma lakosság költözött az országba, elsősorban Románia, Moldva és Szerbia felől.

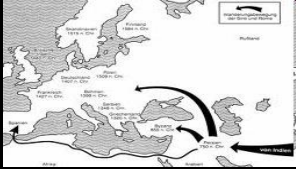
Romák Magyarországon

Eredet

- Indogermán – dravida népcsoportok Észak-nyugat Indiából
- 9-10. sz. Perzsia, Örményország
- 12. sz. Balkán
- 14. sz. MAGYAR KIRÁLYSÁG (Zsigmond király kora)

Magyarországon

- A bevándorlás a 14. századtól máig tart
- A különböző időkben bevándoroltak különbözőképpen integrálódtak

Valós problémák

Szegénység

- A roma társadalom közel fele szegény, létminimum alatt él

Képzetlenség

- A roma társadalom hatalmas léptékben halad előre, de lemaradása így is nagy a magyar társadalomhoz képest

2. Letelepedés és letelepítés

Ha a letelepedés, s ezzel kapcsolatosan lakhatás problémáit vizsgáljuk, akkor a letelepedés és letelepítés fogalmával kell kezdeni. A letelepítés mindig külső hatalom kívánalmára, kényszerítő eszközökkel történt, és többnyire sikertelenek voltak. A sikertelenség oka majd minden esetben – legyen az 18. századi roma, 19. századi indián, 20. századi afrikai vándortörzs – az volt, hogy a letelepítés nem következett a letelepítendő közösség életmódjából, gazdasági viszonyaiból, stratégiájából, nem volt gazdasági racionalitása, s kizárólag, vagy nagy részben a lakosok mozgásának korlátozására, az állandó lakhelyű, ezért állandóan ellenőrizhető társadalom kialakítására szolgált. A nagy letelepítési időszakokban ez minden letelepítendő nációval így volt.

A letelepedést maga egy népcsoport igényli, kéri, harcolja ki, s ha erre kedvezőek az adott térségben a feltételek, akkor élni is tud vele a népcsoport. Ilyen volt a németek (svábok), szlovákok letelepedése a török-kor utáni Magyarországon a 18. században. E népek nem éltek át paradigmaváltást, hiszen letelepedett jobbágy-paraszti életükből ugyanilyen jogi és gazdasági viszonyok közé kerül-

³ A tudás 365+1 napja, forrása Kemény István: A magyarországi romák története.

tek. A letelepített roma közösségek viszont egy vándor-gazdasági, nagyon korlátozott megélhetést, de nagy mozgásszabadságot jelentő gazdasági rendszerből kerültek be egy valamivel nagyobb gazdasági biztonságot nyújtó, de nagyon korlátozott mozgásszabadságú (röghöz kötött) állapotba, ráadásul e 18. századi letelepítéskor ehhez nem kaptak telket, földet, zsellérsors jutott osztályrészül az „újpolgárok”-nak.

A Mária Terézia és II. József korának 18. századi erőszakos, de jórészt hatástalan letelepítő politikája tehát nem a roma közösségek kéréséből indult ki, hanem közigazgatási, közrendi és adóztatási elgondolásokból, így érzéketlen volt mindennemű speciális roma kéréssel szemben. A 19-20. század során azonban találunk letelepedő, korábbi vándoriparos életmódjukat földadó romákat is, első sorban a fémműves családok, nagycsaládok közül. Így a győri iszkápás (szegkovács) cigányok, a városok zenészcigány familiái már tudatosan választják a letelepedett formát, bár arra minden esetben törekednek, hogy ezek a nagycsaládok a városon belül együtt maradjanak és sokáig arra is, hogy fennmaradjon náluk – a mobilitás hagyományának jeleként is, de esetleges vásározáshoz is a lótarás. E törekvésüket támogatta a korabeli várospolitikai is minden esetben, hiszen a városvezetés sem kívánt integrációt a különböző népek között.

Nagyobb falvakban a szerződéses kovács állását is roma kovács töltötte be, így hozzájutva a többnyire a falu szélén álló kovácsházhoz. E családok az ekhós szekerekről, vászonsátrakból már vályog, vagy, főleg a nagyvárosokban (Győr, Budapest, Miskolc) téglaházakba költözött. Házháználukban a 19. század során ugyanúgy paradigmaváltás állt be, a századfordulón már polgári módra éltek, lakták a házakat, bár a belső díszítések, lakberendezés tekintetében még mindig roma ízlés uralkodott, ahogy ezt Perger Gyula győri levéltáros kutatásai bebizonyították.⁴

Egy másik példa a beás (román nyelvű, jórészt teknővájó cigányságé, mely a 19. században erdőkben élt, dolgozott, s csak a fatermékekkel – teknőkkel, melencékkel, kanalakkal, stb. – járt be a falusi, városi piacokra. Lakhelyük fél éve, évente változott csak, ha végeztek már az adott erdőben és tovább vándorolhattak munka reményében. Ők letelepedettnek minősíthetők, bár lakhatásuk körülményei: a huruba, putri, kunyhó, mindig is archaikusabb építmény volt környezeténél. Így letelepedésük vagy lakhatásuk tekintetében esetükben paradigmaváltásról nem beszélhetünk.

A letelepítés állami politikája a 18. századi erőteljes kezdeményezést követően a 19. század első felében megtorpan, részben érzékelve az ezzel járó problémákat, részben a magyar nemesség körében a Habsburg államrend és belpolitika iránt érzett fenntartások miatt.

⁴ Perger Gyula: Identitás és karrier (szegkovács-cigány élettörténetek) In: Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene II. Pécs, 2009.

A reformkori országgyűléseken szóba került a romák letelepítése és a jó megoldás érdekében bizottságok is létrejöttek, azonban mindenféle eredmény nélkül.

A paradigmaváltás a letelepedés, lakhatás tekintetében is az 1848-as törvények és azok hatására történt. A romák ekkor jogilag bekerültek a magyar társadalomba, a magyar polgárok közé kerültek, s ez mindenképp előrelépés volt. Viszont a vándorközösségek életmódját, szokásrendszerét erőteljesen bolygatta a paraszti tulajdon létrejötte, a nagy földesúri birtokok aprózódása. A 19. század fordulójára sok közösség kénytelen volt letelepedni és átalakítani gazdálkodását, megélhetési stratégiáját, alkalmazkodva a körülményekhez.

A paradigmaváltók egy része az egyre gazdagodó szerkezetű, egyre több munkahelyet kínáló, hagyományos foglalkozásukhoz közel álló iparban helyezkedett el, vállalt munkát: a fémművesek az acéliparban, gépiparban, bányákban, a faművesek a bányászatban, építőiparban, a vályogvető családok a téglagyárakban. E roma közösségek jó része teljesen asszimilálódott mára: magyarrá vált. A paradigmaváltáshoz tartozott ebben az esetben az is, hogy az eredetileg együtt élő nagycsaládokból kiszakadt a férfinépeség egy része és beintegrálódott a korabeli bémunkás férfitársadalomba. Ez a folyamat a 19. század végén (1880-as évektől) indult el, és minden erőteljes iparosítási korban (a 18-19. század fordulóján, az 1920-as évek közepén, az 1950-60-as években) erősen hatott. Az iparosodási korszakok elmúltával pedig leáll a folyamat, vagy alacsony szintre esik.

A 19. század végére a magyar társadalomban felerősödnek a nacionalista, az I. világháború előestéjére sovíniszta megnyilvánulások és előtérbe kerül ilyen felhanggal újra a romák letelepítése. Ennek jele, hogy a korabeli roma közösséget alapvetően kétféle csoportba osztja a közigazgatás és az akkori tudományos közvélemény is: letelepedett és vándorló (sátoros) cigányokra, mely elosztásban a letelepedett jelentette a „jó”, a sátoros a „rossz” cigányt. Tehát a roma közösségeket csak egy ismérv, a letelepedettség, arra való szándék alapján határozta meg. Két terv volt a cigányok letelepítésére. Az egyik, melyet a roma nyelvet jól ismerő, a romákkal tudományos munkákban is foglalkozó József főherceg is támogatott, egy helyre, nagy tömegekben akarta letelepíteni a romákat és ott munkára fogni őket. A másik szerint a falvak szélén kell szétosztani és letelepíteni őket. Többségében ez utóbbi megoldás született, egyfelől olyan rendeletekkel, melyek akadályozták vagy tiltották a vándorlást, másfelől fizikai kényszerrel.

A hatóságok a dualista korszakban előszeretettel kísérleteztek a kóborlásra ért roma családok néhol erőszakos letelepítésével, illetve a letelepedés kikényszerítésével. Sűrűn tiltották a cigányoknak, hogy ők a megyék (országok) között „csavarogjanak”, egyenlőségjelet téve ezzel a cigányok és a csavargók közé. Ugyancsak a letelepedést volt hivatva meggyorsítani az, hogy némelykor a családfenntartó cigányok, máskor a családtagok nem kaphattak útiokmányokat. Lényegesebb momentum volt ennél a lóttartás tiltása, amely az általános tiltáson

túl a lójárlatok kiadásának megtagadását, az igavonók elkobzását vagy akár kényszerértékesítését is jelenthette.

A belügyi igazgatás területén a letelepítésre irányuló, illetve a cigányok vándorló életvitelének megakadályozását célul kitűző elképzelések már a dualizmus első éveiben is tetten érhetők, amint azt a 1.442/1867. vagy a 16.4511/1871. B.M. számú körrendeletek is bizonyítják.

Az I. világháború közeledtével egyre fontosabbá vált a vándorló, így a hadi útvonalakat is veszélyeztető etnikumok letelepítése. „A Sándor János belügyminiszter által kibocsátott 15000/1916. B.M. eln. rendelet előírta, hogy adott időpontban vegyék őrizetbe a kóborlásra ért cigányokat, kísérjék őket a szolgabírók által kijelölt tartózkodási községekbe, onnét – hovatartozásuk kiderítése után – illetőségi községükbe, ahol aztán „kezdétét veszi majd polgárosításuk”. Az inkább naiv, mint szép elképzelésekből persze nem lett semmi. A cigányok nagy részét ugyan valóban összefogdosták 1916 júniusában, de már a tartózkodási községek kijelölése is késett, nem is beszélve az illetőségi kapcsolatok elismeréséről. Az akcióval tehát tulajdonképpen semmi nem változott: a világháború vége felé már ugyanannyit panaszkodtak a hatóságok a kóborló cigányokra, mint a 1916-os kísérlet előtt.”⁵

4. A letelepítés sikeressége

A letelepítés paradigmaváltást jelentett azokban a közösségekben, amelyek nem tudták így folytatni megélhetésüket jelentő foglalkoztatásaikat, s jobbára mezőgazdasági bér munkás (többnyire idénymunkás, napszámos, kis részben cseléd) vagy szolgáló, férfiak esetében falusi pásztor, csordás, kanász lett. Voltak közösségek, ahol sikerült megőrizni a kereskedés (elsősorban lókereskedés) egyes formáit. Ami teljes életformaváltást kívánt, az a kovács, bádogos, más fém- és faműves családok létét érintette, hiszen éppen az első világháború előtti korszakban, a 18-19 század fordulóján indul el az iparosodás, teremődik meg az a gyáripar, mely előbb kiváltja, majd teljesen leváltja a kézműves fémipart, faipart. Így az ipari munkásnak nem állt iparos cigányok tömege válik munkanélkülivé, jövedelemnélkülivé, s kényszerül mindenféle segédmunkára és jövedelemszerzésre.

A letelepítés a lakhatásban is paradigmaváltást többnyire nem jelentett, hiszen a faluszélen maguk létrehozta kunyhókban, putrikban éltek, azonban megjelent életükben a szociális ellátás (a telepekre kijáró orvosok és bábaasszonyok személyében), az oktatás, még ha kevés hatással is.

A paradigmaváltás egy társadalom életében nem mindig megy végbe gyorsan. A 19. század végi romák esetében a letelepítési akciók eredményeként életmódban és mobilitásban a paradigmaváltás gyorsan ment végbe, míg szociális és egészségügyi területen, oktatásban az I. világháború előtti kezdeményezések, akciók csak a II. világháború után érnek be. Jó példa a zalai író Orsós Jakab és

⁵ A tudás 365+1 napja, forrás Kemény István: A magyarországi romák története II. Változó világ 31.

családja is, hiszen – önéletírása szerint – csak a háború után „jöttünk ki az erdőből”... – s az iskolát említve – „szédültünk a meszelt falakról, nem tudtuk, hová kerülünk.”

A korabeli roma társadalmat érintő telepítéspolitikában a 19-20. század fordulójára az akkori roma közösségeknek csak kis részét sikerült letelepíteni, hiszen föld nélkül nem élhettek meg helyben maradva zsellérként. Csak az iparosodás kínált esélyt. A zenész és a fémműves cigányság egy része már a 19. század elején is letelepedett volt. A legtöbb roma közösség így vándorlásra kényszerült, hogy biztosítsa fenntartását, de ezek a vándorlások különböző üteműek voltak. Volt olyan, melyben ciklikusan ismétlődött a letelepedett és a vándorló korszak, főleg olyan foglalkozások esetében, ahol a helyben lakás szükséges volt a mesterség (például teknővájás, faragás) műveléséhez.

5. Miért paradigmaváltás a letelepedés?

A letelepedés paradigmaváltásként azért értékelhető, mert a korábban vándorló-gazdaságról egy más, letelepedett, sokkal nagyobb alkalmazkodást kívánó gazdaságra kell áttérnie, s ezzel együtt a társadalmi függetlenségből – mely esetenként végtelenül kiszolgáltatottá teszi a közösséget, de esetenként védelmet is nyújt – fel kell adnia a beilleszkedés folyamatában. Ez a készítés azonban a 19. század végén még kevésbé érvényesül azokban a közösségekben, akik ugyan letelepedtek, de viszonylag távol a településektől, vagy azok szélén – többnyire munkahelyükön: erdőkben, vályoggyödrök szélén stb.

6. A letelepedettséggel kapcsolatos paradigmaváltások a letelepedő roma közösségekben

Sok olyan szokás élt a korabeli roma közösségekben, s él a maiaknál is, ami a letelepedettség függvénye. Bár e paradigmaváltások – horderejük ellenére – csak a tartós letelepedettség állapotában és hosszabb idő alatt jöttek létre.

A legfontosabb paradigmaváltásnak az iskoláztatás, az iskolába járatás szokása. A roma gyermekeket már a 18. században kereste az iskola, de csak a letelepedett közösségek gyermekeit lehetett taníttatni. Az iskoláztatás a letelepedett közösségek esetében már a Ratio Educationis korában megjelent. Kisközösségek szintjén paradigmaváltásról beszélhetünk, de az egész roma társadalom tekintetében áttörésnek és paradigmaváltásnak ez nem értékelhető. Az iskoláztatás paradigmaváltása csak a II. világháborút követően történik meg.

Második paradigmaváltásnak azoknál a közösségeknél, melyek városokban, vagy a falvak belterületén telepedtek meg, a nyelvcsere kell említenünk. Ezek a nyelvcserek, ez a nyelvi asszimiláció, elsősorban az iparosodó mai romungro közösségeknél azért tekinthető paradigmaváltásnak, mert teljesen megváltoztatja a kommunikációs szokásokat, a kapcsolatok minőségét a többségi társadalommal, utakat nyit meg a roma polgárosodás felé (ha az szerény is) – s egyúttal felgyorsítja a közösségben belül az asszimilációt.

Romatelepek, ill. telepszerű lakóhelyek:

- Magyarországon százezer ember él mintegy 500-550 telepen, telepszerű lakókörnyezetben embertelen körülmények között, közegészségügyi szempontból is hátrányos helyzetben.

Telepek kialakulásának tipizálása:

- Települések mellett, vagy azok közelében folyamatosan létrejövő és bővülő „vadtelepek” pl.: Galambok, Garabonc, Vasboldogasszony
- Volt uradalmi puszták, településtől távoli munkásokkolóniák (bánya, téglagyár)
- Régről maradt telepek
- Cs- és szocpolos-telepek, vagyis 1965 után létrejött eredetileg nem telepnek gondolt telepek
- Szegregálódó falvak

7.A romák lakhatása – Paradigmaváltás szükségessége a 21. században

2004-től Magyarországon elindult egy program, amely a 21. században újfent paradigmaváltást kíván meg az érintett roma közösségektől. Még mindig sok a felszámolásra váró roma telepek száma, annak ellenére, hogy a 2005-ös Európai Unió csatlakozásunk óta elindult a telepeken és telepszerű lakókörnyezetben élők lakhatását és szociális integrációját elősegítő program, azaz a telepfelszámolás. A program elsődlegesen a kistelepülések mélyszegénységben élő, többségében roma lakók élethelyzetének, életkörülményeinek javítását tűzte ki célul. A lakhatási feltételek mellett nagy hangsúlyt fektettek továbbá a foglalkoztatási, az oktatási, a környezeti és a település rehabilitációra is.

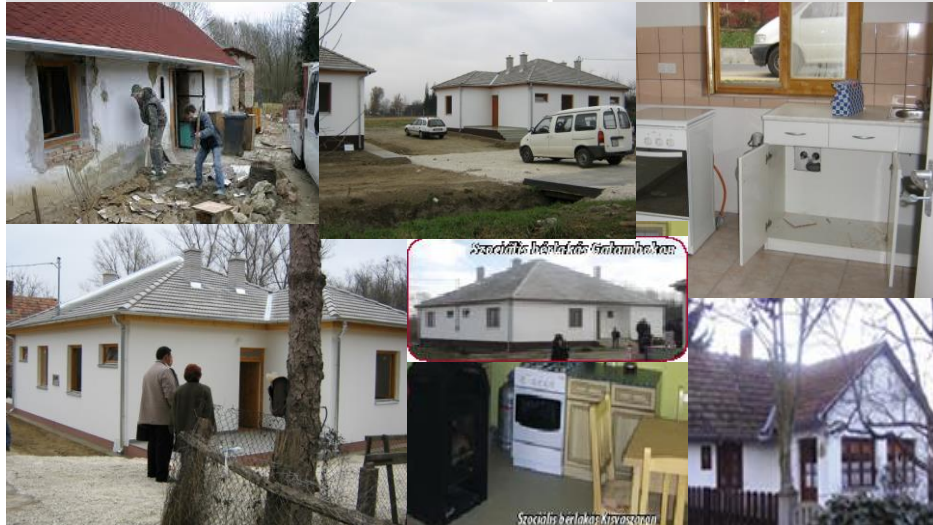
Jelenlegi kutatásomban a telepeken élők esélyeit igyekszem felmérni a lakhatás, oktatás és munkaerőpiacon. Arra keresem a választ, hogy az érintett roma családok mennyire tudtak élni a program nyújtotta új lehetőségekkel, vissza tudtak-e illeszkedni a társadalomba, a munkaerőpiacra. Véleményem szerint a foglalkoztatás, lakhatás, iskolázottság, egészségügy külön-külön is fontos kérdések, de a célcsoport érdekében célszerűbb lenne ezeket a területeket komplexen kezelni. Kutatásom során kiderül, hogy résztvevő személyek ki tudták-e használni a lehetőséget, mely mélységében változtathatta meg életüket, javíthatott életkörülményeiken, hozhatott egy szebb és minőségibb életet.

**A Nyugat Dunántúli régión belül
csak Zala megyében zajlottak telep-felszámolási programok.
A következő településeket érintette:**

- Galambok
- Vasboldogasszony
- Garabonc
- Zalaszentjakab
- Zalamerenye
- Bocska

	2005. évi program (megvalósult)	2006. évi program (megvalósult)	2007. évi program (tervezett)
Új lakásba költöző családok száma	42	77	83
Felújított és komfortosított lakások száma	412	95	46
Képzésben részt vevők száma	28	148	305
Foglalkoztatásban részt vevők száma	202	39	87

A kutatás

Módszere

- Kérdőív
- Interjú

Célok, kérdések

- telepfelszámolások résztvevőinek jelenlegi helyzetének, életkörülményeinek felmérése
- szocializálódásuk vizsgálata
- javult-e a gyermekek iskolai teljesítménye
- vissza tudtak-e illeszkedni a munkaerőpiacra
- sikeresen fenn tudják-e tartani az új életkörülményeiket

Kutatásom célja, hogy a 2005 óta végbe ment telepfelszámolások résztvevőinek jelenlegi helyzetét, életkörülményét felmérjem és ezáltal a program sikerességét, végkifejletét is feltérképezsem. Az általam közelebbről vizsgált térségekben kapott eredményeken keresztül szeretnék rávilágítani a résztvevők életében bekövetkezett változásokra és szocializálódásukat kívánom vizsgálni. Érdekel, hogy mennyire tudtak élni a felkínált lehetőséggel, egy új lakás valós megoldást jelentett-e problémáikra; milyen változások álltak be az életminőségükben, nagyobb eséllyel indultak-e a foglalkoztatás területén. Továbbá célom kideríteni, hogy a beköltözésük óta javult-e a programban résztvevő családok gyermekeinek iskolai teljesítménye, rendszeresen járnak-e iskolába, rendelkeznek-e megfelelő életképpel, tervekkel a jövőre nézve.

A vizsgálat során arra is keresem a választ, hogy a lakók sikeresen fenn tudják-e tartani ezt az új életminőséget, illetve, ha nem, akkor mi állhat ennek a hátterében (végzettség hiánya, életkörülmények, diszkrimináció stb.)

A kutatási feladat révén elért eredmények és azok gyakorlati alkalmazhatóságának bemutatása hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a jövőben a telep-rehabilitáció valóságos integrációs programmá válhasson, illetve a kutatási terv részét képező tanulmányutak, szakmai fórumok, konferenciák felvetik egy szélesebb körű társadalmi párbeszéd lehetőségét is.

Felhasznált irodalom:

- Kemény István: A magyarországi romák Bp. 1976. Változó Világ
 Kemény István: A cigányok Magyarországon Bp. MTA 1999.
 Mészáros Árpád–dr. Fóti János: A cigány népesség jellemzői Magyarországon. Statisztikai Szemle 1996/11. sz. 909-910. l.
 Pomogyi László kb. 65-66 ezres nagyságrenddel számol. Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon. Bp. Osiris-Századvég, 1995.
 Szuhay Péter: A magyarországi cigányok kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája Budapest : Panoráma, 1999.
 Héra Gábor-Ligeti György (2005): Módszertan. A társadalmi jelenségek kutatása. Osiris, Budapest, 113-206

KOLLER INEZ ZSÓFIA

A csoportos tudományos kutatás eredményei

Nemcsak az akadémiai munka szerves részét képezi a tudományos kutatás, kutatóintézetek és egyetemi tudományos műhelyek közegében, hanem az egyetemi hallgatók is időről időre önszántukból vagy kisebb külső ráhatás eredményeképpen (néhány esetben kényszer hatására) kapcsolatba kerülnek vele. A kényszert a belső késztetés is indukálhatja, ha komolyan elgondolkodnak azon, hogy egy színvonalas, tudományos alapokon nyugvó szakdolgozattal zárják képzésüket. De, mint ahogyan az a következő két tanulmány esetében is történt, egy kutatószeminárium keretében is, egy kutatásvezető tanár személyén keresztül is megvalósulhat ez a kényszer. A következő két tanulmány egyben arra is nagyon szép példát állít, hogy mesterséges ösztönzés eredményeképpen is születhetnek igazán kiváló kutatási eredmények.

A kutatószemináriumok mindkét esetben a csoportos feladatvégzésen alapulnak, a csoportok résztvevői végigkövethették a kutatás folyamatát a kezdeti lépcsőtől egészen a lezárásig: a kutatási téma megjelölése, lehatárolása; anyaggyűjtés; a kutatási szemléletek kialakítása, a megfelelő kutatási módszerek kiválasztása; vizsgálat; értékelés; a kutatási eredmények bemutatása. A kutatási témát több hét leforgása alatt, egymás javaslatainak és érveinek megismerése után közösen határozták meg. A témaszűkítés és a konkrét kutatói kérdések megfogalmazása után a kutatási módszereket is közös döntés eredményeképpen hozták meg, majd a kutatásban résztvevő hallgatók együttműködésére alapozó többszöri egymásra épülő, több hónapos folyamat során sikerült lefolytatniuk a kutatási vizsgálatot. A közös érdeklődési terek metszéspontjainak megtalálása, az egymásra utaltság és a személyes felelősség érzései különböző határfokkal járultak hozzá a közös munka sikerességéhez.

Az első tanulmány egy rendkívül jól együttműködni képes csoport, valóban közös munkájának gyümölcséről ad számot, melyben szinte minden egyes bekezdés tartalma valamely másik csoporttag nevéhez fűződik. A tanulmány megírása szempontjából ezért pont az egyes részek összeillesztése jelentette a legnagyobb kihívást a kutatási eredményeket végleges formába öntő három szerző számára. A második tanulmány ezzel szemben kiemelkedő egyéni teljesítményt takar, melyhez a kutatásban résztvevő csoporttársak kisebb intenzitású háttérsegítséget nyújtottak, éppen ezért a személyesebb hangvétel és a plasztikusabb értelmezés is szembetűnő az első tanulmánnyal való összehasonlítása során.

Minthogy a kutatószemináriumok elsődleges célja az volt, hogy a hallgatók szociológiai kutatási módszerek alkalmazását közelebbről is megismerhessék, azok gyakorlati előnyeit és hátrányait saját tapasztalataik alapján fogalmazhassák meg, szeretném felhívni az olvasó figyelmét az általános (bevett)

kérdőívezős módszertől eltérő kutatási módszerekre, melyeknek széles tárháza áll a kutatók rendelkezésére, nemcsak a szűk értelemben vett szociológiai, hanem a tágabb értelemben vett kultúrakutatás területén is. Az első tanulmány különlegessége, hogy egy sokváltozós kísérlet lefolytatására vállalkozó csoport kutatási eredményeit mutatja be a mai tizenévesek kulturális szokásairól, akik a kísérlet sikeréért maguk is hajlandóak voltak fiatal tizenévesekké változni. A második tanulmány alapját pedig egy egyedülálló hagyomány továbbélésében tevékenyen résztvevő társaság csoportos interjúja képezi, melynek köszönhetően unikális kulturális értékek (és élmények) birtokába kerültek a kutatócsoport tagjai.

Mind a kutatás során szerzett tapasztalatok, személyes élmények, mind a vizsgálati adatokból leszárt, a későbbiek során a kutatói közvélemény által is elismert következtetések is hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a kényszeren túlmutató, a korlátok és lehetőségek felismerésének felszabadító érzésével telítkező tudományos kutatások születhessenek. Bízom benne, hogy az általam ajánlott két tanulmány is ezt szemlélteti.

BAUER KITTI –FÖLDESI MIHÁLY TAMÁS –VARRÓ ZSANETT

A Facebook-hatás

A mai magyar középiskolások kulturális szokásai a digitális világban

A web 2.0 megváltotta a mai fiatalok életét, mindennapjaik részévé vált. Az internetezés hatással van szellemi és lelki fejlődésükre egyaránt. A böngészéssel eltöltött idő eredményeként olyan mennyiségű információhoz jutnak, ami évtizedekkel ezelőtt elképzelhetetlen volt. A kérdés az, hogy igénylik-e egyáltalán ezt a mennyiségű információt, illetve tudnak-e vele élni?¹ Ez a korosztály anyanyelvi szinten használja a számítógépes programokat és az internetet. Az interneten és a számítógépezéssel eltöltött idő hasznossága megkérdőjelezhető tanulás, tudásszerzés és az új ismeretek elsajátítása szempontjából. A számítógépezés folyamatos jelenlétnek minősül, a fiatalok nagy része több mint napi három órát internetezik, ezt támasztja alá Ságvári Bence 2009-es kutatása is². A közösség nagy hatással van a fiatalok internetezési szokásaira. Számukra az állandó online jelenlét alapvető a kapcsolattartás szempontjából. Legkedveltebb tevékenységük a közösségi oldalak látogatása és az „MSN-ezés”³.

A mai tinédzserek számára szinte elképzelhetetlen az élet a közösségi oldalak nélkül. A fiatalok nagy része az iskolából hazatérve online formában folytatja a kommunikációt. Buliban, nyaralás közben vagy egy fontos esemény alkalmával a gondolataik akörül járnak, hogy hogyan fogják mindezeket „posztolni”⁴ a közösségi oldalakon. Fontos az is hogy milyen pózban, milyen fényképeket készítenek magukról. Ezáltal az élmény megjelenése helyett az élmény reprezentálása válik fontossá (Ságvári Bence, 2011)⁵. Tulajdonképpen kulturális terméket csinálnak magukból a közösségi oldalakon keresztül. Ságvári Bence 2009-es kutatásának eredményeként elmondható, hogy a képernyő előtt eltöltött idő má-

¹Techline.hu: Netgeneráció: tényleg más a miénk? (1. rész). In: Hvg.hu , http://techline.hu/it/2010/7/1/20100630_netgeneracio (letöltés dátuma 2012.02.20.)

² Coca-Cola, Ságvári Bence (szerk.): Fanta Trendriport 6. - „Múzsák vonzásában” Kultúra- a médiafogyasztási szokások a fiatalok körében. In: Niida.hu, http://niida.hu/uploads/fajlok/publikaciok/531/Fanta_Trendriport6.pdf (letöltés dátuma 2013.09.30.)

³ Windows Live Messenger, régebbi nevén MSN Messenger (MSN = Microsoft Network) egy azonnali üzenetküldő alkalmazás, online üzenetküldő szolgáltatás

⁴ Kiírni valamit az üzenőfalra.

⁵ Országh Kitti: Ami régen a táskarádió, az ma a YouTube. In: Antropos.hu kulturális online magazin, <http://www.antropos.hu/?id=5190> (letöltés dátuma 2012.02.21.)

sodlagos az interneten eltöltött idővel szemben⁶. Beigazolódott az is, hogy fiatalokat kevésbé érdeklik a komoly programok, leginkább az animációs filmekért, valóság-showkért, a fanyar humorú, gúnyra épülő rajzfilmekért rajongnak⁷. A kutatás azt is alátámasztja, hogy a televízió nézése egyre inkább közösségi tevékenységgé válik, a fiatal korosztály inkább társaságban szereti nézni; a társaság számukra a családot és a barátokat jelenti⁸.

A fiatalabbak a hagyományos magaskultúrát (opera, balett, festészet) elutasítják, ugyanakkor közel áll hozzájuk a mozi, könnyűzene, színház, fotóművészet a modern tánc és egyesekhez a sport is, ezt támasztja alá Ságvári Bence 2009-es kutatása is⁹. Szerintük a könyvek „nem elég ingerdúsak”, „olvasás közben nem lehet mást csinálni”, ezért nem kedvelik az olvasást¹⁰. A nyomtatott sajtó termékei, a magazinok, folyóiratok másodlagos szerepet töltenek be az életükben. A fiatalok nagy része teljesen átállt az ún. „multitasking” életmódra, azaz egyszerre több dolgot csinálnak; számukra ez a normális¹¹. A szabadidejüket olyan tevékenységekkel töltik el, amelyek nem igényelnek nagy aktivitást; a passzív kikapcsolódást és szórakozást részesítik előnyben.

Az ifjúság nyelve napjaink egyik legnagyobb hatású, és leggyorsabban fejlődő nyelvi rétege¹². Jellemző rá a játékosság, ötletesség, a durvaság és a káromkodás, nyelvi trágárság. A diákszleng létrejöttének alapvető feltétele egy olyan beszélőközösség, melynek tagjai naponta érintkeznek egymással. Intenzív kapcsolat esetén nagyobb mennyiségben fordulnak elő szlengjelenségek a közösség beszédében. Ilyen csoportok lére jöhetnek általános iskolában, középiskolában, de a felsőoktatási intézményekben is. A csoport tagjai kialakítják sajátos szleng-

⁶ Coca-Cola, Ságvári Bence (szerk.): Fanta Trendriport 6. - „Múzsák vonzásában” Kultúra- a médiafogyasztási szokások a fiatalok körében. In: Niida.hu, http://niida.hu/uploads/fajlok/publikaciok/531/Fanta_Trendriport6.pdf (letöltés dátuma 2013.09.30.)

⁷ Infoter.eu: A magyar fiatalok leginkább animációs filmeket és valóság-showkat néznek. In: Infoter.eu, http://www.infoter.eu/cikk/a_magyar_fiatalok_leginkabb_animacios_filmeket_es_valosag-showkat_neznek (letöltés dátuma 2013.09.30.)

⁸ Infoter.eu: A magyar fiatalok leginkább animációs filmeket és valóság-showkat néznek. In: Infoter.eu, http://www.infoter.eu/cikk/a_magyar_fiatalok_leginkabb_animacios_filmeket_es_valosag-showkat_neznek (letöltés dátuma 2013.09.30.)

⁹ Coca-Cola, Ságvári Bence (szerk.): Fanta Trendriport 6. - „Múzsák vonzásában” Kultúra- a médiafogyasztási szokások a fiatalok körében. In: Niida.hu, http://niida.hu/uploads/fajlok/publikaciok/531/Fanta_Trendriport6.pdf (letöltés dátuma 2013.09.30.)

¹⁰ Coca-Cola, Ságvári Bence (szerk.): Fanta Trendriport 6. - „Múzsák vonzásában” Kultúra- a médiafogyasztási szokások a fiatalok körében. In: Niida.hu, http://niida.hu/uploads/fajlok/publikaciok/531/Fanta_Trendriport6.pdf (letöltés dátuma 2013.09.30.)

¹¹ Coca-Cola, Ságvári Bence (szerk.): Fanta Trendriport 6. - „Múzsák vonzásában” Kultúra- a médiafogyasztási szokások a fiatalok körében. In: Niida.hu, http://niida.hu/uploads/fajlok/publikaciok/531/Fanta_Trendriport6.pdf (letöltés dátuma 2013.09.30.)

¹² Vidra Anikó: Az ifjúság sajátos nyelvhasználatáról. In: Inco.hu, <http://www.inco.hu/inco7/valos/cikk3h.htm> (2012.02.20.)

jüket, így létrejön egy ún. csoportszleng¹³. A tagok létrehozzák közös nyelvüket és mivel az egyes csoportok olyan általános szleng-szavakat használnak, melyek szinte mindenki számára érthetők, ezért nem jelenti azt, hogy mások ebből egy szót sem értenek meg.

Ma egy családban átlagosan napi hét perc jut a gyerekekkel való kapcsolatteremtésre, ebbe beletartoznak a „kész van a leckéd?”, „tanultál?”, „menjél már aludni” mondatok is. Ez az idő valóban nagyon kevés a gyerek személyiségének valódi gondozására. Ezek után nem meglepő, hogy a közösségi oldalakon az online személyiség kialakulásával egy másik világot fedez fel a fiatal. Ebben virtuális térben a „kommentálás”, „lájkolás” visszajelzés arról, hogy van valaki, aki észreveszi, így interaktív kapcsolatok alakulnak ki a tagok között. Ma már azt szokták mondani, hogy „aki nincs fent a Facebook-on, az nem is létezik”, a mai fiatalok ezt úgy értelmezik, hogy „Lájkolnak, tehát vagyok”¹⁴.

Hipotézis és módszertan

Egyetemi hallgatókként egy kutatószeminárium keretében, csoportmunkában dolgozva a mai magyar fiatalok kulturális szokásait vizsgáltuk¹⁵. A téma meghatározása után külön-külön anyagot gyűjtöttünk, amely alapján hipotézist állítottunk fel: a mai fiatalok (14-18 évesek) előnyben részesítik a virtuális élményeket a valódiakkal szemben. Tehát rengeteg időt töltenek a közösségi oldalak (esetünkben a Facebook¹⁶) használatával. Ezek fényében arra a kérdésre kerestünk válaszokat, hogy ez hogyan befolyásolja a fiatalok társas kapcsolatait és tanulmányi teljesítő képességét?

A kutatás módszerül a kísérletet választottuk. Ennek során kutatócsoportunk egyik fele álprofilt¹⁷ hozott létre, a másik fele pedig a saját profiljával¹⁸ kezdte meg a munkát. A feladat az volt, hogy középiskolás diákoknak kiadva magunkat minél több használható információt szerezzünk a vizsgált korosztály kulturális és tanulási szokásairól. Ismerősöket gyűjtöttünk és beszélgetéseket kezdeményeztünk, melyek során próbáltunk beolvadni világukba. Problémát

¹³ Vidra Anikó: Az ifjúság sajátos nyelvhasználatáról. In: Inco.hu, <http://www.inco.hu/inco7/valos/cikk3h.htm> (2012.02.20.)

¹⁴ Turai Julianna: Érzékelek, tehát vagyok - Az internetnemzedék már a kézírás nélküli korra. In: Hetek.hu, http://www.hetek.hu/hatter/201202/erzekelek_tehat_vagyok (2012.02.27.)

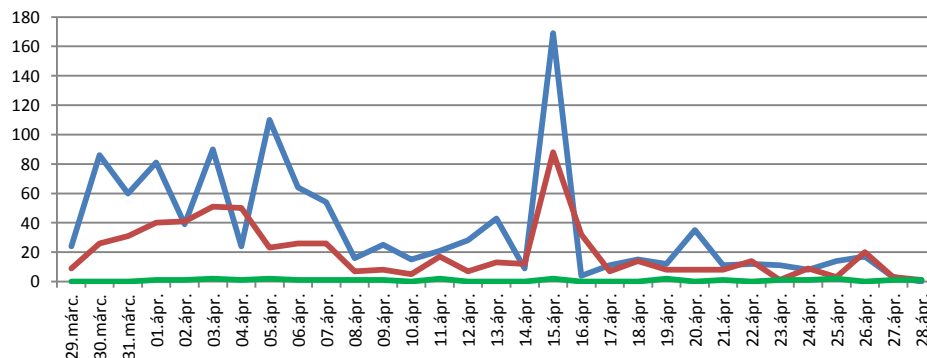
¹⁵ A Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar másodéves informatikus könyvtáros szakos hallgatói: Bankó Nikoletta, Bauer Kitty, Borsányi Gáborné, Földesi Mihály Tamás, Galba Alexandra, Gősi Csilla, Hári Viktória, Horváth Bianka, Milasin Márta, Nagy Zoltán, Nemes Zoltán, Pinczker Máté, Sajtos Petra, Szalóki Bálint, Szigetvári Fanni, Tihanyi Kinga, Vadász Zsófia Ágnes, Varró Zsanett, Vas Erika Mária, Végh Henrietta. A kutatószeminárium dr. Koller Inez Zsófia PhD, adjunktus vezetésével működött. A dolgozat a csoport közös szellemi terméke.

¹⁶ Az egyik legnépszerűbb közösségi oldal, ismeretségi hálózat, amely az interneten keresztül lehetőséget biztosít egyéneknek, szervezeteknek különböző szinteken megvalósuló szociális kapcsolatok kialakítására, fenntartására, információk megosztására.

¹⁷ Olyan fiktív profil, melyben a közölt információk nem fedik a valóságot.

¹⁸ A kutatásban résztvevők valós Facebook profilja.

jelentett azonban, hogy sok esetben nem derült ki az adatlapokból a bejelöltek kora, illetve néhány kutatótársunk álprofilját hamar letiltotta a Facebook védelmi rendszere.

A bejelölések és visszaigazolások száma napi bontásban

A kutatás kezdetén – mint, ahogy az ábra is mutatja – meglehetősen magas volt a napi bejelölések száma, 10 és 170 fő között mozgott. A vége felé azonban ez az arány már valamivel rosszabb képet mutatott. A legtöbb bejelölt ekkor 38 fő volt. A visszaigazolások és a külső bejelölések, vagyis azoknak a száma, akik minket jelöltek be, már rosszabb képet mutatnak. A visszajelölések sem a kutatás kezdetén, sem a végén nem voltak kiugróan magasak. Ez alól talán csak egy alkalom képez kivételt, amikor a legtöbb bejelölés történt (április 15., 170 fő). A külső bejelölések elenyészőnek mondhatók. Az értékek változékonyságának okát az eltérő ismerősszerzési stratégiákban érhetjük tetten. Az álprofillal rendelkezők érték el a legtöbb eredményt a bejelölések és visszaigazolások terén is, ugyanis ők a vizsgált korosztályba „tartoztak”. Olyan érdeklődési köröket adtak meg, amelyek közelebb állnak a Z generációhoz, így nagyobb népszerűséget érthettek el, mint a valós profillal rendelkezők, akik már az Y generáció tagjai.

Stratégiák

A Facebook-on számtalan mód és alkalom kínálkozik ismerősök „szerzésére”. Minden felhasználó – általában nem tudatosan – kialakít valamilyen stratégiát, hogy ismerőseinek számát gyarapítsa. Sőt, maga a rendszer is felkínál egy listát (Kit ismerhetek?), amelyen ismerőseink ismerősei szerepelnek. A többi felhasználóhoz hasonlóan nekünk is megvoltak a magunk ismerősszerzési stratégiái, melyek önállóan és teljesen maguktól alakultak ki; nem szabtuk meg előre, hogy ki milyen módon gyarapítsa ismerőseinek számát. Mind a valós, mind az álprofil esetében többféle stratégia típussal találkoztunk:

Valós profillal rendelkező kutatótársaink:

1.) Véletlenszerűen kiválasztottak egy várost a Facebook keresőrendszerében. Ezután a célcsoportnak megfelelő személyeket kezdték el keresni életkor

(amennyiben fel volt tüntetve) és profilkép alapján. Némely esetben az adatlapon fel volt tüntetve, hogy szívesen ismerkedne. Ez nem bizonyult annyira hatásos ismerkedési módnak.

2.) Az ismerőseink ismerősei között kerestünk megfelelő korú személyeket. Főként olyanokat, akikkel már látásból ismerhettük egymást. Így nagyobb volt az esély a sikeres ismerősszerzésre. Ez lett az egyik leghatékonyabban működő stratégia.

3.) A régi iskolánkban kerestünk megfelelő korú személyeket, akiket ismerősnek jelöltünk. Sokan jelöltek vissza látva a közös iskolai kapcsolatot. Ez is legalább olyan hatékony volt, mint az előző módszer.

Forrás: <http://marketingmorzsak.hu/gyerekkereskedelem-facebookon/>

Álprofillal rendelkező kutatótársaink esetében:

1.) Közülük néhányan ismerősnek jelölték egymást a közösségi oldalon, majd egymás megszerzett ismerőseit jelölték be ismerősnek. Ha valaki megkérdezte, hogy honnan ismerik, akkor tudtak egymásra hivatkozni. Ez egy jól működő stratégiának bizonyult.

2.) Megadtunk egy várost lakóhelynek, majd ennek környékén kezdtünk el keresni 1995 és 1998 között születetteket. Profilképként egy olyan képet töltöttünk fel, amely tizenéves személyt ábrázol. Így a bejelölt személy egy arcot is kötött a névhez. Amikor már szereztünk pár ismerőst, akkor az ő ismerőseik között kezdtünk el keresni újakat. Vegyes lett az eredmény ezzel a stratégiával.

3.) Bejelöltünk embereket, majd egyből egy ismerkedési szándékú üzenetet is írtunk nekik idegenként és megpróbáltuk barátainkká tenni az üzenetek címzetteit. Ez is egy kitűnően alkalmazható módszernek bizonyult.

4.) Egy fansoportot jelöltünk ismerősnek, majd ennek a csoportnak a tagjai között keresgeltünk a kutatásunknak megfelelő személyeket. Így volt közös téma és ez könnyítette az ismerkedést.

Sikereink

A vizsgált lányok esetében a kutatást végzők véleménye igen megosztott volt. Majdnem a csoport fele nem tudott semmit megemlíteni azon kívül, hogy a bejelölést elfogadták. A kutatók másik fele pedig számos pozitívumot fel tudott sorolni, mint például nyíltak, érdeklődőek, bátrabban ismerkednek; néha szoktak beszélni könyvekről, sőt a tanagyagról is, amit az iskolában tanultak; beszéde-sebbek, szeretnek chatelni.

A vizsgált fiúk a vonzó profilképpel rendelkező lányokkal sokkal beszédesebbek voltak, mint egyébként. Lehetett velük érdekes témákról beszélni, szeretnek vitatkozni és szívesen fogadják az építő jellegű kritikát, toleránsak másokkal szemben. Több like¹⁹ érkezett tőlük.

Kudarcaink

A lányok gyanakvóbbnak mutatkoztak (amit nevezhetnénk pozitívumnak is), sokkal többször kérték számon a kutatóktól, hogy honnan ismerik egymást, bár szép számmal az ellenkezőjére is akadt példa, vagyis semmit sem kérdeztek. Nem igazán voltak kommunikatívak az ismeretlenekkel. Sok megfújhatetlen rövidítést és smile-t (vicces emotikonokat) használtak. Egyesek pedig nagyon naivak voltak. Jellemző rájuk, hogy nem adták meg a születési évüket.

A fiúk semmitmondó, egyszavas válaszokat adtak, ha egyáltalán válaszoltak a beszélgetéskedeményezésre. A beszédesebbek sokat flörtöltek attól függetlenül, hogy volt-e barátnőjük. Náluk is megfigyelhető volt egy kis gyanakvás az ismerőséget illetően, de nem olyan nagy számban, mint a lányoknál és könnyebben is el lehetett altatni a gyanújukat. Közülük is sokan elrejtették az életkorukat.

Visszajelzések

Valós profil esetében sokan jelöltek vissza, szinte mindenki, akiket bejelöltünk. A közös ismerősök miatt minden gördülékenyebben ment. Elfogadóbbak és kevésbé gyanakvóbbak voltak. Minket csak pár ember jelölt ismerősnek. Ez valószínűleg a sok közös ismerős miatt lehetett, mert jellemzően azok jelöltek be, akikkel sok közös ismerősünk volt.

Álprofil esetén is sokan jelöltek vissza és viszonylag kevesen kérdeztek rá, hogy honnan ismernek, de többen, mint valós profil esetén. Néhány esetben előfordult, hogy sok személyt jelöltek ismerősnek mégis kevesen jeleztek vissza nekik. Itt az ismerősök hiánya és a kevés információ is szerepet játszhatott a kudarcban. A lány álprofilokat a fiúk gyorsan és többen jelölték vissza.

Bizalom

A lányoknál és a fiúknál is megfigyelhető volt a kettősség. Mindkét nemnél volt olyan, aki egyáltalán nem törődött azzal, hogy ki jelölte be, csak visszajelölt és nem is kérdezett semmit, illetve volt olyan is, aki nagyon alaposan kikérdezte a bejelölőt, hogy hol találkoztak, a közös ismerőseiket honnan ismerik és, hogy miért jelölte be. Persze sokan voltak a kettő között, akik csak rákérdeztek, hogy honnan ismerik egymás és elfogadják a „csak látásból” választ. Nagy viszont

¹⁹ „Tetszik-gomb, ami ennek a közösségi portálnak a kezdetén a bejelölt ismerőseinkkel kapcsolatos tetszésnyilvánítás kifejezésére szolgált, tehát hogy a feltöltött képek és egyéb információk tetszenek-e. A like gomb az igazi funkcióját az üzenőfal megjelenésével tölti be, hisz oda mindenki szinte bármilyen információt, képet, videót, hírt feltölthet, amiről az ismerősök megjelölhetik, hogy tetszik-e nekik. In: Netidők Blogtársaság, <http://netidok.postr.hu/mit-jelent-a-lajkkolas> (2013.09.12.)

azok száma, akik nem is jelöltek vissza, figyelmen kívül hagyták a felkérést. Érdekes, hogy a lányok nagyobb számban jelöltek vissza, mégis nagyon bizalmatlanok voltak. Ennek az oka az lehetett, hogy ők érettebbek a fiúknál. Hamarabb érnek és előbb vállalnak felelősséget.

Beszélgetések

A kezdeményezett beszélgetések 60%-a mutatott pozitív eredményeket, míg a maradék 40% a sikertelen próbálkozások arányát tükrözte. Ez utóbbi eredménytelensége elsősorban a reakcióhiánnyal hozható párhuzamba. A megindított beszélgetésekre nagyrészt semmilyen válasz nem jött, vagy ha érkezett is, azok rövid ideig tartottak, majd teljesen elakadt a társalgás. Ezt a magatartást az ismeretség hiánya is kiválthatta. Azon esetekben, amikor megindult a párbeszéd gyakran a silánynak látszó kommunikációs képességek is gátolták a sikeres beszélgetés létrejöttét. A beszélgetések nagyobb arányú eredményes részében megfigyelhető a beszélgetőpartnerek nyitottsága az új ismerős közeledésére. Az esetek többségében megfigyelhető, hogy az ismertség eredetét szinte alig tartották meghatározó információnak a beszélgetés folytatásához. Sokan úgy csevegtek a másikkal, mint ha már ezer éve fennállna a közös barátságuk. A beszélgetések során gyakran érintett téma a szórakozási szokások, közkedvelt filmek és néha a tanulás voltak. A kérdésekre szinte kivétel nélkül közvetlenül és kölcsönös érdeklődéssel válaszoltak. Aktívan részt vettek a csevegésben. Sor került egy helyi programra való invitálásra is, amely egyértelműen alátámasztja a barátságos hozzáállást.

Jellegzetes szóhasználat

A mai 14-18 évesek beszédstílusát, szóhasználatát nagyban befolyásolja, hogy többet kommunikálnak elektronikus úton, mint élőszóban. Mivel így is törekednek a lehetőleg maximálisabb és leggyorsabb információátadásra, több szót lerövidítenek, tömondatokat használnak. Ennek eredményeként helyesírásuk lebutul, ez kihat az iskolai szereplésükre is. A kudarcélmények hatására elmegy a kedvük a tanulástól. Gyakran használnak trágár szavakat. Sokszor túlzott mondatvégi írásjeleket használnak, néha a mondat nyomatékosítása miatt. Leggyakoribb köszönések: *sya*, *csövi*, *hi*. Leggyakoribb hangulatjelek a *smile*☺ és a *szívecske*♥.

Gyakran alkalmazott rövidítések

ASD: Nevetéskor használják. A mítosz úgy szól, hogy eleinte online játékosok használták. A legtöbb netes játékban az "a+s+d+w" billentyűkkel kell irányítani a karakterünket. Harc és lövöldözés közben elég nehéz leírni, hogy *lol* vagy *hahaha*, ezzel egyszerűsítették.

Bari: Barát

Bsz: Boldog Születésnapot!

H: Hogy

Ikszdé (XD): Roppant mulatságosnak találtam a megnyilvánulásod

Ismi: Ismerős

Jelizz, jelcsizz: Jelentkezz

Lol: Laughing out loud, hangosan felnevetni

Ok/ oksa/ kk (okok): Rendben van, tökéletesen egyetérték az álláspontoddal

Puszcsi: Puszi

Szvsz: Szerény véleményem szerint

Vok: Vagyok

XOXO: Szeret és csókol

Ismeretlen jelentésű rövidítések: Sm, vd, ROMG, LISH, GRDR.

Magyar eredetű rövidítések: Bsz, vok, ok, szvsz.

Angol eredetű rövidítések: lol, Xoxo.

Bulizási szokások

Az általunk kutatott 14-18 éves fiatalok életének szerves része a bulizás. Legtöbben a zsúfolt, hangos zenés szórakozóhelyeket részesítik előnyben, rendszeresen, lehetőleg minden hétvégén eljárnak szórakozni. A bulizás elengedhetetlen tartozékának tekintik az alkoholt, illetve a különböző drogok fogyasztását. Népszerűek még a féktelen házibulik, akár a szülők tudta nélkül, akár azok beleegyezésével is. Ezeken kívül szeretnek „beülős helyekre”, kocsmákba járni, nyáron pedig többnapos fesztiválokra ellátogatni. Mindezeket természetesen úgy csinálják, hogy részletes tudósítást adnak róla Facebookon.

Facebook használat

A kísérletek alapján nagyjából ugyanarra az eredményre jutottak a valós- és az álprofillal rendelkezők is. A fiatalok Facebook-használata napi 3-5 órát tesz ki, a legtöbb kapcsolatukat itt tartják fent, nem szermélyes találkozásokkal. Tanulási célra az esetek igen elenyésző százaléka használja; viszont iskolában, órán is használják, mobiltelefonról, hogy ne unatkozzanak.

Tanulási szokások

A kutatásunk eredményei alapján inkább a lányok fordítanak időt a rendszeres tanulásra, főként a felvételi közeledtével. A kutatásban szereplő fiatalok nagy része nem igazán szeret tanulni és leginkább csak dolgozatok előtt fordít egy kis időt a tanulásra. A Facebook-ot tanulásra a fiatalok igen csekély része, csupán 1-2 fő használja.

Zene

A vizsgált korosztály változatos zenei ízléssel rendelkezik, de a többség a populáris zenéket részesíti előnyben. Sokan több stílust is kedvelnek, például egy-szerre rockot és discó-t. Magyar zenét kevesen hallgatnak, de akik mégis, azok többnyire a régi klasszikusokat, alternatív előadókat vagy a frissen felfedezett „sztárokat” szeretik.

Kedvelt külföldi előadók sorrendben gyakoriság szerint: David Guetta, Adele, Pink, Bob Marley, Eminem, Katy Perry, Rihanna, Black Eyed Peas, Shakira, Lady Gaga.

Kedvelt hazai előadók sorrendben gyakoriság szerint: Punnany Massif, Janicsák Veca, Children of Distance, 30y, Tankcsapda, Vastag Csaba, Fluor, Baricz Gergő, Beatrice.

Filmek, sorozatok

A filmek tekintetében széles érdeklődés mutatkozik meg: a 14-18 éves korosztályfőként a könnyed vígjátékokat, fantasy- és kalandfilmeket kedveli. A kutatási eredmények alapján megállapítható, hogy az alábbi táblázatban szereplő első négy megnevezett film szinte mindenütt, míg a sorban következő többi film csak elenyésző hányadban volt feltüntetve az adatlapokon:

Másnaposok, Karib-tenger kalózzai, Harry Potter, Step Up, Alkonyat, Titanic, Amerikai Pite, Shrek, Gyűrűk ura, Rekviem egy álomért. (Azok a filmek, amelyeknek több része is van, összefoglaló néven tüntettük fel.)

A kutatás meglepő eredménnyel is szolgált – hiszen a 10. helyen egy kevésbé ismert, de annál komolyabb hangvételű film áll. A célcsoport érdeklődése a filmek iránt nemcsak a népszerű kasszasikerekre irányul. Igényük van a mély mondanivalójú „művészi” alkotásokra is. A gimnazisták egyszerre többféle sorozatot is nyomon követnek: a főként az aktuális valóságshow-kat, tehetségkutatókat, bűnügyi sorozatokat kedvelik. Külön kiemelendő a rajzfilmek dominanciája a top 10-es listán. Ezeknek egy részét viszont nem feltétlenül a TV-ben, hanem az interneten nézik.

Dr. House, Simpson család, X faktor, Így jártam anyáttal, Való Világ, Family Guy, South Park, Showder Klub, SpongyaBob, NCIS.

(Az első 6 helyen szereplő sorozatok között csupán csak kisebb eltérések mutatkoznak a nézettséget tekintve)

Érdemes külön említést tenni a fiatalok által kedvelt csatornákról: a zenei és a kereskedelmi csatornák töltik be a vezető szerepet mindennapjaikban, a tudományos csatornák iránti érdeklődés viszont nem vagy csak elenyésző hányadban van jelen.

Az öt legkedveltebb televízió csatorna: MTV, Viva Tv, TV2, RTL Klub, Comedy Central.

Játékok

A sablonok alapján kiderült, hogy a mai 14-18 éves fiatalok kedvenc Facebook-os játékok közé tartozik az Angry Birds, a City ville és a Castle ville. De emellett sokan játszanak még a Need for Speed, GTA és a Sims játékokkal is, valamint kicsivel kevesebben említették a Call of Duty, World of Warcraft és Lego játékokat is.

Könyv

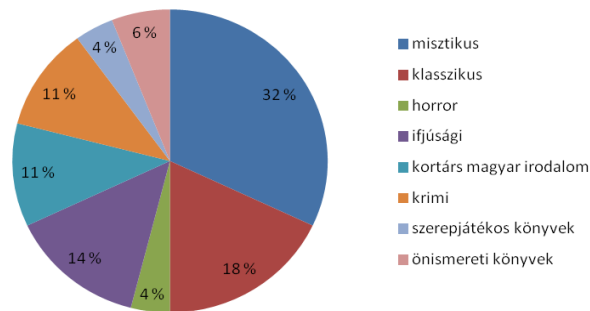
Az összesítések szerint 588 személy 33 féle könyvet olvasott. Tapasztalataink alapján a mai fiatalok nem nagyon szeretnek olvasni. Leginkább csak a Facebookon lájkolható idézetes oldalakat szeretik. Ezeket azonban előszeretettel látogatják. Azon megfigyeltjeink közül, akik olvasnak, mindannyian hasonló

stílusú könyveket vettek a kezükbe. Nem volt számunkra meglepő, hogy top5-ös listánk első helyezettje a sokak által kedvelt Alkonyat sorozat. Azonban meglepetésként ért minket, hogy több kortárs magyar író is felsoroltak, mint kedvencüket (habár arányaiban nem voltak kiemelkedőbbek a többi szerzőtől).

Szerzők, akiket külön kiemelték a fiatalok: Jane Austen, Karinthy Ferenc, Leslie L. Lawrence, Meg Cabot, Stephen King, Szerb Antal, Tamási Áron, Váci Mihály.

Milyen fajta könyveket szeretnek olvasni?

A Facebook adatlap nemcsak zenei ízlésről, filmekről árulkodik, hanem könyvekről is. A legtöbb ismerősünk misztikus könyveket olvasott, mint például a már sokat emlegetett Alkonyat sorozat. Meglepetésünkre a második helyre a klasszikusok kerültek, amikről sokunknak a kevésbé kedvelt kötelező olvasmányok jutnak eszünkbe.

Viszonylag kedvelik még ifjúsági és kortárs magyar irodalmat, valamint krimit, de például a horror vagy az önismereti, szerepjátékos könyvek már visszaszorulóban vannak.

Facebook képek

Mára nincs olyan közösségi oldal, amely ne tenné lehetővé felhasználói számára a képmegosztást. A Facebookot használó középiskolás fiatalok legtöbbször is él ezzel a lehetőséggel, képeik életük mindennapjairól számolnak be (pl. bulikon, kiránduláson, családi és iskolai eseményeken készült fotók), de jellemzőbb esetben önmagukról és barátaikról töltenek fel képeket. A lányok lényegesen több képet osztanak meg magukról, mint a fiúk. Képeket, melyeken erős sminkben, felismerhetetlenül, szinte semmit nem takaró ruhában, fura beállításokban pózolnak, és előszeretettel mutatják magukat idősebbnek saját koruknál. Legjellemzőbbek a tükör előtt, egyedül vagy közösen a barátnőikkel, telefonról készített fotók és az ún. „kacsaszáj”.

A fiúk ezzel szemben sokkal kevésbé kihívó módon jelennek meg feltöltött képeiken. Legtöbb esetben motorral, barátokkal, alkohollal a kézben, foci vagy számítógépezés közben kapják őket lencsevégre. Inkább mutatkoznak haverokkal, mint egyedül, külső megjelenésük iránti elhivatottságuk pedig gondosan felzselézett hajukon mutatkozik meg. Az ő esetükben annyira nem jellemző a tükör előtt pózolás, sokan töltenek fel olyan képeket, amelyek inkább tükrözik vissza az érdeklődési körüket (pl. kedvenc focista, autók, illetve motor). A

Facebook felhasználók körében tehát igen fontos, hogy életükről képeken keresztül adjanak hangulatjelentést, és fejezzék ki személyiségüket. Ezt segítik a különböző mobil- és számítógépes alkalmazások is, melyek lehetővé teszik a mobiltelefonnal készített fotók szerkesztését és gyors közzétételét, hogy barátai, ismerőseik is minél hamarabb értesülhessenek minden fontos mozzanatról.

Sport

A sportot illetően igen vegyes képet mutatnak az eredmények. Mint kiderült, többségében nem igazán sportolnak a fiatalok rendszeresen, inkább a tévében közvetített sportműsorokat részesítik előnyben. Ezek közül is főként a futball, kosárlabda, vízilabda, bokszt, forma-1 a legnépszerűbb. Akik ténylegesen sportolnak azok közül is a fiúknál a legjellemzőbb sport a foci, amerikai foci és a kosárlabda, lányoknál a tánc és a röplabda. Emellett a futás és az úszás is előfordul, a lányoknál és a fiúknál egyaránt. A kedvenc sportolókat tekintve a legnépszerűbbek a futballcsapatok és a sztárfocisták, illetve a forma-1-es versenyzők.

Összefoglalás

Kutatásunk 2012. március 28 és április 28 között zajlott, ez idő alatt mind a valós, mind az álprofilokkal ismerősöket gyűjtöttünk és beszélgetéseket kezdeményeztünk. Fő kérdésünk arra irányult, hogy a Facebook milyen módon, és egyáltalán befolyásolja-e a fiatalok társas kapcsolatait, kulturális szokásait és tanulási teljesítményét.

A kutatás során felmerült számos nehézség ellenére hipotézisünk beigazolódtott. Ez a generáció a virtuális élményeket részesíti előnyben, mivel a valós világ már túl egysíkú számukra. Életük eseményeit, érzéseiket és érdeklődési köreiket szinte napi huszonnégy órában nyomon követhetjük az erre alkalmas digitális eszközökön. Ezzel az életvitellel kulturális termékekké is válnak anélkül, hogy ez tudatosulna bennük. A lehetséges kockázatokat nem ismerik fel, úgy gondolják, hogy a virtuális világban nem leselkednek rájuk veszélyek.

Rohanó világunkban több időt kellene fordítani a gyermekek személyiségének és lelkének gondozására, nemcsak testi épségük védelmére. Sajnos a szülők csak a fizikai veszélyektől igyekeznek megóvni gyermekeiket, mivel ők sem ismerik teljesen a virtuális világ sötét oldalát. Szembetűnő, hogy a közösségi oldalak segítségével mennyi mindent elárulunk magunkról, ami nem feltétlenül fedi a valóságot. Ebben a virtuális „valóságban” is igyekszünk megfelelni egy nagyobb, már-már globális közösségnek, ahová a valóság elől igyekszünk menekülni. Ideje lenne megállni és feltenni a kérdést: Valóban jobb a virtuális, mint a valóság?

Irodalomjegyzék

Bódi Zoltán: Mit jelent a lájkolás? *Netidők Blogtársaság* <http://netidok.postr.hu/mit-jelent-a-lajkolas> (2013.09.12.)

Coca-Cola, Ságvári Bence (szerk.): Fanta Trendriport 6. - „Múzsák vonzásában” Kultúra- a média-fogyasztási szokások a fiatalok körében. *Nemzeti Ifjúsági Információs és Dokumentációs Adattár* http://niida.hu/uploads/fajlok/publikaciok/531/Fanta_Trendriport6.pdf (2013.09.30.)

- A magyar fiatalok leginkább animációs filmeket és valóság-showkat néznek. *Informatika a Társadalomért Egyesület információs Portálja*
http://www.infoter.eu/cikk/a_magyar_fiatalok_leginkabb_animacios_filmeket_es_valosag-showkat_neznek (2013.09.30.)
- X, Y, Z: generációk a világháló vonzásában. *Intergeneracio.hu*
<http://www.intergeneracio.hu/2011/12/18/x-y-z-generaciok-a-vilaghalo-vonzasaban/> (2013.09.12.)
- Ország Kitti: Ami régen a táskarádió, az ma a YouTube. *Antropos.hu Kulturális Online Magazin*
<http://www.antropos.hu/?id=5190> (2012.02.21.)
- Netgeneráció: tényleg más a miénk? (1. rész). *hvg*
http://techline.hu/it/2010/7/1/20100630_netgeneracio (2012.02.20.)
- Turai Julianna: Érzékelek, tehát vagyok - Az internetnemzedék már a kézírás nélküli korra. *Hetek.hu* http://www.hetek.hu/hatter/201202/erzekelek_tehat_vagyok (2012.02.27.)
- Vidra Anikó: Az ifjúság sajátos nyelvhasználatáról. *InCo*
<http://www.inco.hu/inco7/valos/cikk3h.htm> (2012.02.20.)

BELINA TAMÁS

Az Emmausz-járás

Egyetemi hallgatói csoportunk 2012-es kutatásának¹ fő irányvonala annak vizsgálata volt, hogy a bolyi Emmausz járás képes lehet-e hasonló utat bejárni, mint a mohácsi Busójárási, képes lehet-e valódi turisztikai terméké válni megőrizve a jellegét és örökségeit. Az összevetés azért lehet érdekes, mert a térségben mind földrajzilag, mind a megrendezése idejét tekintve egymáshoz elég közel, két ilyen jelentős népi hagyomány is kialakult, illetve fennmaradt. Kíváncsiak voltunk, hogy melyik miben változott az évek során (előnyére vagy hátrányára), miben lehetne még rajta módosítani, esetleg tovább szélesíthető-e és hol lehetnek azok a határok, amiket kár vagy lehetetlen volna átlépni?

Lehetőségeink korlátaival mérten a két említett néphagyomány közül kutatásunk fókuszába az Emmausz-járást helyeztük, ott vizsgáltunk csupán és a Busójárásról éppen ezért csak említést teszünk e tanulmányban ott, ahol az adekvátumnak tűnik. Meglehetősen sok megválaszolatlan és nyitott kérdéssel álltunk munkához. Kutatói kérdést tettünk fel magunknak a következőképpen: „Hogyan lehetne a Busójáráshoz hasonló jelentőségű és ismeretségű világörökséggé emelni az Emmausz-járást?” Ez a kérdés volt az, ami a szemünk előtt lebegett és amire megpróbáltunk válaszokra lelteni három eltérő módszer alkalmazásával. Egyrészt saját helyszíni megfigyelést végeztünk, másrészt kérdőíves kutatást folytattunk, továbbá csoportos interjú lebonyolítására is lehetőségünk nyílt Bolyban, húsvéthétfőn, április 9-én a 2012. évi Emmausz-járási alkalmával.

Története

E hagyomány esetében az elinduláshoz különösen fontosak annak gyökerei, hiszen olyan mélyre nyúlnak, hogy ismeretük nélkül minden további fejtegetés lehetetlenné válna. Jelentősége igazán a dolgozat végén fog kikristályosodni, de már az elején érdemes szót ejteni az Emmausz-járási eredetéről.

A néphagyomány egy keresztény mondán alapszik, mely a következőket meséli el. Krisztus feltámadásának napján két tanítványa útra kelt Jeruzsálemből a

¹ 2012-ben nappali tagozatos andragógia, szakos csoportot szerveztünk az Emmausz-járási kutatására a „Bevezetés a szociológiába” megnevezésű szemináriumunk keretein belül, dr. Koller Inez Zsófia tanáró vezetőjével. A munkában résztvevők: Ambrus Mónika, Arnold Ramóna, Belina Tamás, Benner Dominika, Berta István József, Boris Gergő, Éva Alexandra, Illés Petra, Karádi Martin. A vendéglátásért Arnold Péternek, a csoportos interjú rögzítéséért Kuruc Annának, csapatunk fuvarozásáért Farkas Zsoltnek és a videó vágásáért Földesi Mihálynak tartozunk köszönettel.

tőle nyugatra fekvő Emmausz városába.² Útjuk során egy idegen csatlakozott hozzájuk, kinek elpanaszolták, hogy csalódtak prófétájukban, hiszen kereszthalált halt a főpapok ítélete nyomán és ők ezt a hírt viszik most magukkal. Este meghívták az ismeretlent is asztalukhoz, ahol ő megáldotta a kenyeret, megszegette és a tanítványoknak adta, majd eltűnt előlük. Ekkor döbbsentek rá, hogy az útítársuk nem más volt, mint maga Jézus. Azonnal útnak indultak hát vissza Jeruzsálembe, hogy hirdessék az uruk feltámadását.

Hogy Bólyban mikortól vált népszokássá az Emmausz-járás, arról a helyiek körében is vita folyik. Egyesek szerint a település lakói keltették életre, valószínűbb viszont, hogy a XVIII. században betelepülő német lakosság hozta magával és alakította tovább. A település ünnepeként hozzávetőlegesen száz éves múltat tekint vissza, a sváb népcsoporttól lassan a helyi lakosság majdnem egésze átvette és tartja évről évre mind a mai napig. Az 1990-es években már a hivatalok emberei és civil szervezetek is elismerték a hagyomány közösségépítő szerepét és ennek megfelelően immár közös célként további lépéseket tettek a népszokás továbbvitele érdekében. Elindult a pincék és a többi ünnepi helyszín összközművesítése, a szabadtéri rendezvényeknek helyt adó Kántor-rét tereprendezése, valamint a pincefalu védelem alá helyezése. Az igazi üzenet, amit fáklyaként hordoztak és hordoznak a város lakói magukkal az Emmausz-járáson keresztül, az a szívélyes befogadás. Olyan önzetlen étellel-itallal történő megvendégelése a betévedőknek, aminek során csodás találkozások jöhetnek létre. Az esemény éppen ezért mind a mai napig igen erős közösségkovácsoló, illetve összetartó erővel bír. Nem csak a régebbi generációk egy moha lepte emlékére beszélhetünk az Emmausz-járás kapcsán, de a fiatalok is tovább éltetik az.³

Turistaként

Ezek tudatában vágtunk hát neki utunknak 2012 húsvét hétfőjén Bólynak. Igyekeztünk nyitott szemmel járni és véleményünk szerint majd minden jel arra mutatott, hogy az ünnepet nem turisztikai látványossággént, helyi turisztikai terméként szervezték. Egy, a főút mellett fekvő füves tisztáson elhelyezett, kisebb képkiallításon található kis térképecskén kívül nem volt útmutató a tájékozódáshoz, holott a pincék elhelyezkedése, a látogatható helyek holléte korántsem volt egyértelmű.⁴ Ez a probléma eleinte nem tűnt fel, de hamar kiderült számunkra, hogy ha egyedül vágnánk neki a pincék felkutatásának, akkor bizony nehéz fel-

² ld. Emmaus Nicopolis

³ Szellemi kulturális örökség Magyarországon; Bortúra Tipp: Emmausz-járás Húsvét hétfőn a bólyi pincefaluban, 2008.

⁴ Nem voltak kihelyezett mobil mellékhelységek. Ennél fogva az ember ilyen irányú szükségletei kielégítése végett az épületekben próbálkozhatott, de lévén, hogy ezek pincék voltak és jobbra nem rendelkeztek toilettel, a résztvevők ügyes-bajos dolgaikat a természet lágy ölén voltak kénytelenek végezni. Ezek az alkalmak persze az elfogyasztott bor-, és ételmennyiséggel egyenes arányban szaporodtak.

dat elé néznénk. Szerencsére csoportunk egyik tagja helyi lakosként végig tudott minket vezetni a fontosabb pontokon.

Ennek kapcsán rögtön felvetődött bennünk a kérdés, hogy egy olyan látogató, aki nem ismeri a helységet és nincs ismeretsége sem, aki vezesse képes lenne-e maga orientálódni? Erre a nap végére némileg választ is kaptunk. Valószínűleg nem. Nem beszéltünk olyan csoporttal, akik között ne lett volna legalább egy helyi lakos. Végeredményben szinte mindenki vendégként érkezett valakihez, nem találkoztunk önállóan érdeklődő turistával (persze biztosan voltak ilyen résztvevők is, de elenyésző számban lehettek).

A pincék meglehetősen messze helyezkedtek el egymástól. Ha a látogató mindenhol eltölt egy kis időt, akkor csupán három-négy pince meglátogatására nyílik lehetősége a nap folyamán. Általában a résztvevők viszont egy adott helyiséghez tartoztak, hiszen oda voltak vendégségbe hívva előzetes megbeszélés alapján, máshova esetleg látogatóba mentek át hosszabb-rövidebb időre.

A pincéknél tehát kialakult társaságok foglaltak helyet. Ők nagyon szívesen szoba álltak bárkivel, megkínáltak mindenkit a borukból, amik egyébként nagyon finomak voltak, esetleg étellel is ellátták a betérőket, jobbára az ismerőseiket. Nagyon szívélyes és szép volt az esemény, de az ember óhatatlanul is kívülről érezte magát, ezért nyilván szemlélődni próbált és látványosságot keresett. Ebből kevés volt. Az Emmausz-járás 2012-ben alapvetően nem a látványosságról szólt, és bár találkoztunk egy utcai zenész csoporttal, azért ezt mégis meglehetősen kevésnek éreztük és az esemény bensőséges kontextusához képest inkább megmosolyogtatónak, mint odaillőnek hatott. Barangolásunk során megismerkedtünk egy helyi lakossal, akit kérdőív kitöltésére kértünk. Nem volt ezzel egyedül, de ő külön említésre méltó, hiszen egy olyan dolgot vetett fel, amit akkor talán nem is értettünk igazán. Azt fájlalta, hogy kezd kiveszni a népszokás szakrális jellege. Ez a gondolatkör igen jelentős problémává nőtte ki magát a kutatásunk további fejezeteiben.

Kérdőíves kutatás

Megfigyeléseink eszközzésével párhuzamosan a 11 kérdésből álló kérdőívünk kitöltésével foglalatostkodtunk. Igyekeztünk minél több válaszadót keríteni Bóly utcáin. Az eleinte könnyűnek hitt feladat a valóságban viszonylag nehéznek bizonyult a már említett jelentős távolságok miatt. A napot 57 érvényes kitöltött kérdőívvel zártuk, ami alulmúlta várakozásinkat, éppen ezért következtéseink megfogalmazásához csak kiegészítésként vettük őket figyelembe. Az ívekből kinyerhető információk viszont így is igen beszédeseek és összességében remekül egybevágnak egyéb módszereink eredményeivel.

A nemek eloszlását tekintve szinte azonos számú nő, illetve férfi válaszolt kérdéseinkre. Érdekes tény azonban, hogy a kitöltők több mint 70 százaléka 30 éves vagy az alatti volt. Ez részben annak is tulajdonítható, hogy az idősebb korosztály képviselői kevésbé járkáltak az utcákon, inkább a pincéikben iszogattak, társalogtak, de ettől függetlenül is jóval több fiatalot láttunk a rendezvényen. A megkérdezettek 61 százaléka bólyi lakos volt és a többiek is inkább olyan

környező településekről képviseltették magukat, mint Pécs, Mohács, Barcs, Kozármisleny, Nagynyárad. Akadt azért néhány kivétel is. Érkeztek ugyanis páran Budapestről, Csongrádról vagy akár Pilisvörösvárról, de nem ez volt a jellemző. Az eredmény alapján tehát megállapítható, hogy az Emmausz-járás inkább a helyieket, illetve a környező települések lakóit vonzza Bólyba húsvéthétfőn.

Következő kérdéseink a látogatók motivációjára, illetve a rendezvényről való értesülésük módjára irányultak. A „Honnan tud az Emmausztól?”, és a „Mi motiválta, hogy eljöjjön?” kérdések esetében hasonló konklúzióhoz vezető válaszok születtek. Előbbi kérdésnél 68 százalékban rokonok, barátok, családtagok voltak az informátorok, utóbbinál pedig, bár a finom borok és a jó tavaszi program sem maradhatott el a válaszok közül, de legtöbben (35-en) a régi ismerősökkel és barátaikkal kívántak találkozni a rendezvény keretein belül. Mindkét kérdésnél akadt, aki ragaszkodott az egyéb kategóriához. Ezt rendszerint azok választották, akik a régi családi tradíciókat igyekeznek megőrizni, helyiek, lehetőségeik szerint minden évben képviseltetik magukat a hagyományon.

Érdeklődtünk arról is, hogy milyen hasonló rendezvényeken voltak az Emmausz-járásra látogatók. A mohácsi busójárás mellett gyakran került elő két bolyi rendezvény az úgy nevezett csirkepaprikás-főző illetve a KántoRock fesztivál, de a villányi bornapokat is többen említették. Ezekhez viszonyítva az Emmausz-jarást kellemesebbnek, kényelmesebbnek találták, illetve kiemelték, hogy finomabban a borok, viszont megemlítették, hogy kevésbé változatosak a programok.

Következő kérdésünkben arra kértük válaszadóinkat, hogy vessék össze a hagyományt a mohácsi busójárással. Véleményeik szerint bár kevésbé ismert és reklámozott az Emmausz-járás, mégis hasonlóan régi és hasonló kulturális értékkel bíró szokásnak mondták.

Érdekelte minket, hogy miket hiányolnak a rendezvényből. Ennél a kérdésnél valódi szabadságot kívántunk adni kitöltőink számára, aminek meg is lett az ára. Itt sokan humorforrást véltek felfedezni és rendkívül szabadjára engedték fantáziájukat. Ennek ellenére érdemes megemlíteni az a „több WC”, „több nyitott pince”, „koncertek” válaszokat, illetve az abszolút győztes véleményt a „semmi”. 57-ből 34 válaszadó úgy vélte, hogy a rendezvény úgy jó, ahogy van és nem hiányzik belőle semmi. Ez szintén elgondolkodtató és nagyon erős helyi kötődést feltételez.

Végül arra is rákérdeztünk, hogy szerintük fontos-e az Emmausz-járás népszerűsítése. 1-től 5-ös skálán jelölhettek itt és a válaszadók 71 százaléka igenis szeretné ezt, a legmagasabb értéket karikázta be. Ez a vélemény az előző kérdések, a személyes megfigyeléseink és a csoportos interjú alapján arra enged következtetni, hogy a helyiek fontosnak tartják saját rendezvényük másokkal való megismertetését és elfogadtatását, de alapvetően nem annak kiszélesítése, nagyközönség felé való kitérása céljából.

Csoportos interjú

Kérdőíves kutatásunk mellett este lehetőségünk nyílt egy csoportos interjú elkészítésére is, ahol minden, a nap folyamán megfogalmazódott kérdésünkre választ

kaphattunk. Helyszínül egy helyi lakos, Arnold Péter borospincéje, illetve annak belső helyisége szolgált, ahova beinvitáltak bennünket. Az asztalnál a házigazda, illetve tíz vendége foglalt helyet, köztük egy-két német ajkú személlyel, akiknek bár elmondtuk anyanyelvükön, hogy miért vagyunk ott, az interjú a továbbiakban magyar nyelven folyt. Mind nyugdíjas korúak voltak, mint utóbb kiderült egy régóta összetartó baráti társasággal volt szerencsénk megismerkedni, hiszen nagyjából 1960 óta járnak össze egymással. Mivel ennyire összekovácsolódtak, ezért az Emmausz-járást is mindig együtt ünnepelték, eltérően azoktól a pincéktől, ahol inkább a családok jönnek össze évről-évre. Kérdéseinket nyíltan tettük fel, így bárki válaszolhatott, egymásnak adták át a szót.

Meséltek nekünk az Emmausz-járás eredetéről, amiben még ilyen kis körben sem volt teljes az egyetértés. Két eltérő teória él ugyanis a helyiek tudatában a bolyi hagyomány kialakulásáról. Egyik szerint 1740-ben, Mária Terézia idején betelepülő svábok hozták magukkal és honosították meg a népszokást, míg másik állítja, hogy a XIX. században a helybeliek kezdték el az ünnep tartását a már ismertetett bibliai történetre hivatkozva.

Ők maguk mind bolyi lakosok kisgyerekkoruk óta és a legtöbben közülük a településen is látták meg a napvilágot. Elmondásuk szerint eleinte a településen hozzávetőlegesen 540 ház volt és hozzájuk 450 pince tartozott, holott nem is volt igazán egy bortermelő vidék. Emmausz-járás alkalmával kiköltöztek egy napra a pincefaluba a családok, hidegélelmet hoztak magukkal, a felnőttek iszogattak, a fiatalok játszottak. Érdekesség, hogy sokáig a környező településeken bevett szokás, a húsvéti locsolkodás nem is volt jelen Bolyban, a betelepülő magyar lakosság hozta később magával. Az Emmausz-járás hagyományát az új generációk is tovább hordozzák, bár erősen a képükre formálják azt. Inkább egy éjszakai szórakozási lehetőség számukra, mintsem egy családi esemény. A társaság elmondása szerint ők fiatalkorukban is hazamentek tíz-tizenegy óra felé, míg a mostani generáció az ünnep jegyében reggelig mulat magyar nótaszó helyett diszkózenére. Ezek a gondolatok csupán megállapítások voltak, nem pejoratív értelemben hangoztak el.

Megkérdeztük interjúnk alanyait, hogy miként vélekednek az Emmausz-járás kitarásáról, a turizmus megjelenéséről. A témát meglehetősen kényesnek találták. Idegenkedtek az ugráló sátor, a kirakodó bazárok felállításától és egyáltalán az üzleti szemlélet kialakulásától. Megfogalmazták, hogy bár őket nem zavarják a turisták, de szerintük az esemény nem erről szól, inkább egy családi helyi ünnepnek gondolják. A mohácsi Busójárásról megjegyezték, hogy rengeteget változott az évek során és hatalmas méreteket öltött, de az Emmausz-járás esetében tartanak az ilyen irányú módosulásoktól, hiszen, Arnold Péter szavaival élve, „nem lehet, hogy kommersz legyen az egész. A hagyományokat meg kell tartani.”

Szívesen fogadnák, ha a busójáráshoz hasonlóan az Emmausz-járás is a világörökség része lenne, az emberiség szellemi kulturális örökségeinek reprezentatív listájára kerülhetne, de csak példamutatás céljából. Szívesen fogadnának turistákat, akik körbenézhetnek és ha megtetszik nekik a rendezvény a saját településükön, a saját közösségükben maguk is bevezethetik azt. Az ünnep kapuinak ilyen

formában történő kitárását jónak gondolják, de csak akkor, ha a személyes, családdias légkörnek, a helyi hagyománynak nem árt, habár „be a pincébe úgyis csak az jöhet, akit meghívunk”, nekünk ehhez volt szerencsénk 2012. április 19-én.

Következtetéseink

A helyiek beállítódásai

Egy turisztikai desztinációt mindig annak lakossága hitelesíti. Valódi, stabil turisztikai termék csak a helyiek kötődése által erősített értékek mentén épülhet, ahol a helyiek tisztában vannak saját szerepük fontosságával (Szabó:2006). Szabó Géza elmélete nagyon igaznak tűnik az Emmausz-járás és a helyiek viszonylatában. Ugyanis a bolyiak az eseményt saját ünnepükként fogják fel. Egy olyan alkalomnak tekintik, amikor összegyűlnek a családok, baráti társaságok, együtt vannak, beszélgetnek, szórakoznak, iszogatnak és bár szívesen látnak vendégeket, nincs rá alapvető igényük. A turizmus felé nyitás elől a legtöbben elzárkózhatnak és akik el is tudnák képzelni, hogy egy bizonyos pontig megvalósuljon a kapuk kitárása, inkább szkeptikusan állnak a kérdéshez. Az új generációk is rendre továbbviszik a hagyományt, bár jócskán átalakítják azt és inkább egy éjszakai szórakozási lehetőségként fogják fel, ahol nem mellesleg megannyi ízletes bor közül válogathatnak kedvükre. Ők sem kívánják kiszélesíteni az eseményt. Előbbi céljaikhoz kevésbé van szükségük látogatókra. Érdekes, paradox helyzet viszont, hogy a zárással ők maguk is gátjaivá válnak a szakrális értékek fenntartásának, hiszen a kevés külső látogató az ismerkedést, az új találkozásokat erősen korlátozza.

Érdekes volt továbbá, ahogyan a helyiek a kulturális örökség fogalmához viszonyultak. Említettük néhány beszélgetés során, hogy a busójárás felkerült az UNESCO Világörökségi listájára. Erre többen is azt mondták, hogy „és? hát az Emmausz is ott van”. Az Emmausz-járás az UNESCO szellemi kulturális örökség nemzeti jegyzékére került fel 2011-ben,⁵ míg a busójárás 2009-ben az emberiség szellemi kulturális örökségeinek reprezentatív listáján kapott helyet.⁶ A kettő közti különbség negligálása jelentheti csupán, hogy számukra nem olyan fontos a kérdés, ám azt is, hogy félreértik, félretájékoztatták őket. Mohácson a busójárás kapcsán a legtöbben tudatosult/tudatosulni látszik, hogy mit is jelent az UNESCO világörökségi listáján szerepelni, hogy a sok pozitívum mellett bizony komoly elvárásoknak is eleget kell tenni, hiszen aki egyszer valamilyen oknál fogva lekerül onnan, az többé nem kapaszkodhat vissza. Bólyban nem kifejezetten érzik azt, hogy az Emmausz-járás előrébb tudna lépni, illetve nem is kifejezetten igénylik ezt. A fentiek alapján szerintünk ennek okai világosak.

A kiszélesítés lehetőségei, veszélyei

Az Emmausz-járás helyi, szakrális, kisközösségi jellege miatt a fejlesztési lehetőségek korlátozottan mutatkoznak. Kérdéses, hogy szabad-e belőle egy kira-

⁵ Újabb három elemmel bővült a szellemi kulturális örökség nemzeti jegyzéke, 2011.

⁶ Szellemi kulturális örökség a mohácsi busójárás, 2009.

kodóvásár jellegű bazárt csinálni, hogy lehetne-e nagyobb területen elhelyezkedő sörsátoros, sörpados, borozós helyet nyitni. Ezekre voltak már törekvések egyesek elmondása szerint, ám mind kudarcba fulladtak. 2012-ben ilyen elemekkel nem találkoztunk.

Nyilvánvaló, hogy lehetőség lenne különböző programokat szervezni, koncerteket, tömegvonzó rendezvényeket tartani, de kérdéses, hogy ezekben milyen kapcsolódási pontokat lehetne találni az Emmausz-járás alapvető jellegével. Nem tűnik nehéz feladatnak egy stand kihelyezése, ahonnan térképet, szórólapot, program-listát kaphatnának a látogatók, de felvetül, hogy van-e rá szükség egyáltalán, ha az érkezők egyébként is vendégségbe jönnek, van helyi vezetőjük.

Nyilvános mellékhelyiség biztosítása adekvát volna, de kérdés, hogy hova. A pincék ugyanis meglehetősen messze vannak egymástól és a viszonylag központban lévő tisztaon pedig valódi esemény nincs (ebben az évben nem volt). Ezek alapján úgy tűnik, hogy az ilyen és az ezekhez hasonló változásoknak jótékony hatása kevés lenne, könnyen széttartóvá válhatnának a rendezvény alapjellegzetességeitől, szélsőséges esetben akár destruktívan is hathatnak rájuk.

Az ilyen bevételi célú intézkedések nagy eséllyel megosztanák a helyieket, akik vélhetően megpróbálnák a saját hagyományukat, mintegy értékmentési céllal, a saját köreikben megtartani elzárkózva a kiszélesített városi ünneptől. Ezt a következtetést a mohácsi Busójárás jelen formájának kialakulása során végbemenő eseményekre alapoztuk, ahol néhány éven át a valódi hagyományörző közösség kénytelen volt elszigetelődni a profitéhessé vált városi rendezvényről, így két Busójárás is zajlott egymással párhuzamosan.⁷

Amiben a busójárás különbözik

A busójárás egyrészt egy jól csengő történelmi mondán, másrészt pogány rítusokon alapszik, ami lehetővé teszi a turizmus, az ellenszolgáltatás megjelenését. Persze itt is vannak határok. Ezeket a város, a busók, a sokárok külön-külön fogalmazták meg. Sok ellentét és küzdelem során alakult ki a mostani formája, ahol a népszokás kiteljesedhet megőrizve hagyományait, de a városnak is bevételt jelent. Fontos továbbá, hogy van egy attraktív, látványos, tömegvonzó jellege, ami az Emmausz-járásra nem jellemző. Ez jelenti az igazi mozgóerőt, ez az, amiért a turisták útnak indulnak.

További aggályaink

Egyébként a két esemény közös veszélye a rossz idő. Mindkettő szabadtéri, így bizonyos esetekben meghatározódhat a látogatók száma pusztán az időjárás függvényeképpen. Az Emmausz-járás további hátránya, ami az igazi szakrális alapja is, az időpont, a húsvét hétfő. Igen jelentős vonzóerőt volna kénytelen prezentálni ahhoz, hogy az egyik legfontosabb családi ünnep alkalmával valóban képes lehessen igazi tömegeket Bólyba csábítani.

⁷ Minorics, 2010.

Ha a fenti problémákon mind felülemelkedünk, ha minden kérdésre adekvát választ találunk, akkor is rögtön felvetül a talán legjelentősebb probléma, amint visszatekintünk a hagyomány eredetére, szakrális mivoltára. Az Emmausz-járás az önzetlen adományozáson alapszik. Ez a vallási jelleg értelemszerűen nem engedheti meg az ellenszolgáltatás megjelenését. Amint a gazdák elkezdnek pénzt kérni a borért, pálinkáért, ételért az egész esemény kiindulópontja, leglényegesebb vonása szűnik meg. Nyilvánvaló, hogy az önzetlen kínálás és adás csak egy bizonyos számú látogatóig tartható fenn ezzel jócskán szűkre szabva a kereteket. A hagyomány valódi őrzői nagy tömeget nem képesek fogadni, de már fizikailag sem. Itt kis pincékről beszélünk, amik bár nagyrészt utcára nyitottak, mégis csupán kis teret tudnak biztosítani az odatévedők számára.

Összegzés

Összegezve tehát az Emmausz-járás turisztikai kiszélesítése megannyi ellentmondásba, nehézségbe ütközik. Egy pontig természetesen megvalósulhat a fejlesztése, de a folyamat nem könnyű, amíg kifejezetten a lakosok maguk nem igénylik, addig szinte lehetetlen feladatnak látszik. Turisztikai termékékké kovácsolásában nehézséget jelent a helyszín és az időpont egyaránt. Az egymástól távol eső, kicsiny pincék nem képesek nagy tömegek befogadására, akiknek elcsábítása a húsvét hétfői ünnepnap miatt egyébként is nehézkes, még kedvező időjárási feltételek mellett is. Történeti eredetének, valódi üzenetének pedig ellent mond az ellenszolgáltatás megjelenése, ami az önzetlen megvendéglést, az ennek kapcsán létrejövő rendkívüli találkozásokat mind zárójelbe teszi. Hogy szellemi értékeit tekintve felveheti-e a versenyt a mohácsi busójárással az egyéni mérlegelés kérdése, de méreteiben aligha lehet képes elérni előbbi eredményeit. Meglátásunk szerint a bolyi Emmausz-járás elsősorban a helyiek ünnepe és ha méltán nagyra becsült értékeit meg kívánja óvni, a jövőben is az marad.

Irodalomjegyzék

- Bortúra Tipp: Emmausz-járás Húsvét hétfőn a bolyi pincefaluban. In.: Borászportál.hu 2008.
[www.boraszportal.hu http://www.boraszportal.hu/?p=cikk&id=1310](http://www.boraszportal.hu/?p=cikk&id=1310) (2013. 09. 22.)
- MINORICS TÜNDE: A maszk mögött: a mohácsi busójárás és a busók világa. Pécs, Pannon Kultura Alapítvány, 2010.
- SZABÓ Géza: Területi márkák Baranya megye és a Dél-Dunántúl turizmusában. In.: AUBERT, A.: *Desztináció-építés és -menedzsment*. Pécs, Dél-Dunántúli Regionális Fejlesztési Bizottság, 2006.
- Szellemi kulturális örökség a mohácsi busójárás. In.: UNESCO.HU. Kultúra. 2009.
<http://www.unesco.hu/kultura/szellemi-kulturalis> (2013. 09. 22.)
- Szellemi kulturális örökség Magyarországon. www.szellemiorokseg.hu
http://www.szellemiorokseg.hu/index.php?menu=nyomtatvany&jny_id=54&m=nemzeti
 (2013. 09. 22.)
- Újabb három elemmel bővült a szellemi kulturális örökség nemzeti jegyzéke. In.: UNESCO.HU. Kultúra. 2011. <http://www.unesco.hu/kultura/ujabb-harom-elemmel> (letöltési dátum: 2013. 09. 22.)

KALMÁR ANDREA

A magyar hanghasználati karakter

Bevezető*

„Az alkalmazott fonetika egyik legizgalmasabb kérdése, hogy vajon a beszéd mennyire jellemző az emberre” fogalmazza meg Gósy Mária. (Gósy, 2001) Ahogyan a kommunikáció verbális útja összeköti az embereket, úgy egyben meg is különbözteti őket egymástól. A beszéd agyunk idegi szerveződésének terméke, amely bár spontán módon fejlődik ki (erőfeszítés és célzott tanítás nélkül), nem szabad figyelmen kívül hagyni a személyiséget és a környezetet, mely nélkül nem alakulna ki a beszédre való készítés és a helyes hangképzés, a nyelv helyes használata. Amikor beszélünk az egész személyünk jelen van, minden apró tulajdonságunkkal, lelki habitusunkkal, vérmelegletünkkel együtt. Az ember egyediségét épp úgy kifejezi beszédével, hangjával, mint öltözködésével, stílusával, érdeklődési körével, tevékenységeivel, ugyanis a beszéd egy olyan kifejező tevékenység, amely által a lelki tartalmak külső jelekben – beszédhangok sorozatában – fejeződnek ki, melyet a környezet érzékel. (Subosits, 2002)

A beszéd azonban nem csak belső érzelmi világunkat tükrözheti. Gocsál a beszéd akusztikumában megjelenő egyéni jellemzőket Traunmüller alapján két fő csoportra osztja, az organikus és az expresszív tulajdonságokra. Organikus például az életkor és a nem, expresszív pedig az érzelmi állapot és a személyiségjegyek. (Gocsál, 2010) Tehát nem vizsgálhatjuk a hangot anélkül, hogy ne vennénk figyelembe a hang tulajdonosának, a beszélőnek fiziológiai és személyiséglélektani tulajdonságait egyaránt.

Vajon a beszéd során mennyit, hogyan és mire használjuk a hangunkat? Elégedettek vagyunk a hanghasználatunkkal? Mitől függ az, hogy milyen a hangunk? Milyen hangképzési problémáink adódhatnak? Ezek hogyan változnak az életkor függvényében? Tudjuk kezelni ezeket? Tudjuk-e hova fordulhatunk problémáinkkal? Képesek vagyunk-e megváltoztatni a hangunkat, ha erre patológias vagy egyéb okok „kényszerítenek” bennünket?

Téma indoklása, aktualitása

Témám a hangképzési zavarok logopédiai szempontú megközelítése, amelyet a felnőttkori logopédiai ellátás szabályozatlansága és kiépületlensége ihletett. Kutatásom célja a felnőtt hanghasználók önértékelésének és hangképzési zavarainak felderítése. Valamint a magyar hanghasználati karakter jellegzetességeinek

* A 2013-as OTDK-n a Tudásmenedzsment folyóirat publikációs különdíját nyerte a szerző. A dolgozat rövidített változatát közöljük.

leírása. Terveim között szerepel a magyar felnőtt népesség logopédiai hangterápiás szükségleteinek feltárása, valamint a felnőttek hanghigiénés tájékozottságának feltérképezése.

Irodalmi áttekintés

A hanghasználat kutatása a huszadik század utolsó évtizedeiben kezdett kibontakozni. A 80-es évektől az alkohol, a dohányzás, a gyógyszerek (Wendler, 1983) és a pszichés tényezők hatását (Frint-Surján, 1982) vizsgálták a hanghasználatra. Kicsit később az időskor hanghasználati kérdése került előtérbe. (Balázs, 1993) A 90-es évektől az allergia (Stepper, 1999) és a hormonműködés (Mészáros - Kovács, 1999) összefüggéseit vizsgálták. A foglalkozásokról, mint szervi ártalomról Frint beszél először. (Frint, 1991) A foglalkozás és hangképzési zavarok vizsgálata Svédországban is előtérbe került. Egy foniátrián kezelt 1212 beteg közül legtöbbször női tanárok, szociális munkások, ügyvédek és papok voltak. (Fritzell, 1996) Az utóbbi 20-25 évben egyre inkább a stressz, a környezetszennyezés (Balázs, 2008), életkor és a hanghasználat összefüggéseire mutattak rá. Ezek a vizsgálatok azonban elsősorban a foniátriái gyakorlatra épülő kutatások voltak. Utah, Kentucky államban 117 idős, 65 év feletti személyt vizsgáltak, 47%-uknál az időskor volt a fő ok a hangképzési zavarok hátterében, ráadásul 29%-uknak a kutatás idején is fennállt hangképzési zavar. (Roy et. al, 2007) Magyarországon az orvosi vizsgálatokon kívül elsősorban fonetikai kutatások indultak. (Gósy, 2008) Az utóbbi néhány évben az ELTE BGGYK Fonetikai és Logopédiai Tanszékének egyre több foniátriái és logopédiai szakdolgozati kutatása indult a pedagógusok hanghasználatára illetve foglalkozás és hanghasználat témakörében. (Fischborn, 2010, Weisz, 2011, Túri, 2011, Udvarhelyi, 2009)

Az ELTE Neveléstudományi Doktori Iskolájának Gyógypedagógiai alprogramjában is folyik PhD kutatómunka a foniátriái betegek beszédállapotának vizsgálatáról. (Fábiánné, 2009)

Ember és hang

„A beszédre minden embernek szüksége van, bármilyen környezetben él és dolgozik. A beszéd gondolataink kifejezésének eszköze. Érthető tehát, hogy a civilizált társadalomban, a szocializáltság magas fokán az interperszonális kapcsolatok beszéd nélkül nem alakulhatnak megfelelően” írja teljesen jogosan Balázs Boglárka egyik cikkében. (Balázs, 2009. p 20.). A fonáció az egyén személyiségkifejezésének egyik módja, így természetes, hogy a neurózis a hangképzés zavarában is megnyilvánulhat. A beszédorvoslás gyökerei a messzi múltba tekintenek vissza. Az embert az emeli ki minden élőlény közül, hogy beszélni tud, vagyis a gondolatait szavakban ki tudja fejezni. Maga a *person* szó, a *per sono* összefüggésből alakult ki, ez magyarul annyit jelent, hogy „hang által”. A beszédgyógyítás is kétoldalú dolog, hiszen bizonyos esetekben a gyógyítás orvosi munka, bizonyos esetekben viszont tanári feladat, fogalmazza meg a kitűnő szakember. (Balázs, 2009) Ugyanerre vetít rá már száz évvel korábban Hegedűs Gyula: „...nem tanítják a beszélést, amit pedig lehet, és mindennek felett kell taní-

tani. Fundamentum kell, hogy tovább tudjunk építeni” (Fischer idézi Hegedűst, 1955. p. 7.).

Hang és nem

Egyes embereknek magas a hangja, másoknak mély. Ez attól függ, hogy milyen hosszúak a hangszalagok. Minél hosszabbak, annál lassúbb rezgést végeznek, vagyis akinek hosszú a hangszalagja, az mély hangú, akinek rövid az pedig magas hangú. A gyermekek hangja ezért magasabb a felnőttekénél. A nők méretei mindig kisebbek, mint a férfiaké, ezért az ő hangjuk magasabb. Ezt természetesen valamilyen szinten tudjuk befolyásolni, mélyíteni vagy magasítani de csak egy bizonyos határon belül. (Montágh, 2001)

Hangfajokat tekintve a férfihangot basszus, bariton és tenor hangra oszthatjuk a nőit, pedig alt, mezzo és szopránra. A hangfajt a szín dönti el, nem pedig az, hogy milyen magasan vagy mélyen beszélünk.

Hang és életkor

A mutáció befejeztével a hang az öregkorig változatlan marad, ha működését nem befolyásolja a szervezet általános egészségi állapotának romlása vagy hormonális diszfunkciója. Időskorban a női és a férfihang differenciáltsága egyre kevésbé kifejezett. A nők természetes beszédhangfekvése sokszor mélyebb lesz, a férfiaké magasabb, vagy a nőké virilizálódik a férfiaké pedig feminizálódik, a magas hangok képzésének képessége pedig beszűkül.

A öreg hang háttérben élettani-morfológiai változások sora áll, melyek az egész hangképző szervet érintik. A gége ízületeinek merevsége, a porcok fokozott meszesedése és a hangképző izmok tónusának csökkenése a hang gyengüléséhez, szaggatottságához vezet. A légzés kevésbé folyamatos és sima, s a hangnak tremoló jellege van. Az időskori hang, presbyphonia komplex pszchofizikai történésen alapul és a már említett klimaktériummal kezdődik. A nemi mirigyek működése megváltozik és ezzel párhuzamosan a mellékvesekéreg-funkció túlsúlyba kerül, így a korral előrehaladva kialakul a vox senium, agykori hang. A vocalis izomzat atrophíája miatt a hangrész záródási ideje csökken. Ezenkívül csökken még a hangtartási idő, a hangerő és a hangszín fátyolossá válik. Megfigyelhető még a nyálkahártya atrophíája, ami nemcsak a géget, hanem a garat és egyéb rezonátor üregrendszereket is érint. Csökken a nyáktermelés, amely a nyálkahártyák szárazságát, diszkomfort érzést vált ki a garatüregben. (Pap - Lampé, 1993)

Hang és személyiség

„Szólalj meg és megmondom ki vagy!” visszacseng fülünkben a mondás, de vajon tényleg így van ez? Az biztos, hogy személyiségünk egész megjelenésünkben tükröződik. Ahogyan járunk, ahogyan tarjuk magunkat, ahogy öltözködünk, ahogyan megjelenünk, amilyen gesztusokat, mimikákat használunk, és ahogyan beszélünk, az mind együttesen alkot rólunk egy képet.

Magában a beszédünkben is tükröződik a személyiségünk. Ezt először az 1920-as években vetette fel Edward Sapir. (Sapir, 1971) Amikor valamit köz-

lünk, akkor akarva vagy akaratlanul is önmagunkat ábrázoljuk. Pillanatnyi pszichikai állapotunk az a beszédünk belső forrása. Hangunkat továbbá befolyásolják jellembeli tulajdonságaink, vérmelegletünk és aktuális érzelmi állapotunk. Épp e tulajdonságokból kifolyólag Subosits „pszichikai lakmusz”-ról beszél, vagyis a beszéd egy olyan indikátor, mely kifejezi személyiségünket. A magyar nyelvben először Fónagy Iván mutatott erre rá, amikor arról értekezett, hogy a verbális üzenet mellett a beszéd a beszélő személy más belső, lelki tartalmait is megjeleníti, melyek a beszéden belül mintegy második szótartalmat képezve értelmezik, módosítják, felerősítik, vagy éppen gyengítik a verbális nyilatkozatot. (Fónagy, 1957)

Hang és önkép

Amikor beszélünk, visszahalljuk hangunkat. Így kialakul másokban is és magunkban is egy kép a saját hangunkról. Véleményt alkothatnak mások arról, hogy milyennek hallják hangunkat, és ugyanígy mi is elmondhatjuk, hogy milyennek halljuk azt. A visszajelzési információk több forrásból érkehetnek, melyek a következők: külső hallási visszajelzés, belső hallási visszajelzés, tapintás és az izomérzés. A külső hallási visszajelzés Subosits szerint a beszédkörnyezet ingerhatásaihoz van kötve. Ez ahhoz is kell, hogy elsajátítsuk a hibátlan beszédet.

A belső hallási visszajelzés során a beszélő saját hangjáról kap hangérzetbeli információkat. A hallás útja csontvezetétes, melynek során a hangrezgések a koponyacsontokon keresztül a hallójárat és a hallócsontocskák megkerülésével jutnak el a belső fülhöz. Ehhez köthető az is, hogy beszédünket felvételtől visszahallva idegennek halljuk, legalábbis másnak, mint amit belülről hallunk.

A központi idegrendszerünknek köszönhetően a saját hangunk által kiváltott hangérzetet akaratlanul is összehasonlítjuk a külvilágból jövő hangérzettel. Ha a kettő között jelentős különbség érződik, automatikusan korrigálni próbáljuk. Így lesz a fejlődés során egyre tisztább és helyesebb a beszédünk. A visszajelző információk harmadik csoportja a taktilis vagy tapintási receptoroknak köszönhető. Szerepük van a zöngés és zöngétlen hangok érzékelésében, és abban, hogy meg tudjuk különböztetni egymástól a hangokat képzési módjuk és helyük szerint. Az izmainkban, inakban, ízületekben így a hangképzéshez szükséges beszédsszervek izmaiban is receptorok vannak, melyek az izomérzést hozzák létre. A proprioceptív érzékelés által érzékeljük a beszédsszerveink elmozdulását, ez által meg tudjuk ítélni az izmok tónusát, feszültségét és a szervek térben elfoglalt helyét. (Subosits, 2002)

Gósy a visszajelző információk két fajtájáról beszél: A rejtett monitorozásról, vagyis a beszéd tervezése során végbemenő kontrollról és a felszíni monitorozásról, ami a saját kiejtett közléseink folyamatos ellenőrzése a beszédmegértés révén. (Gósy, 2008)

Hang és beszédtechnika

A beszélő elsősorban a beszéd hangzó oldalának tisztaságára figyel, ebből kifolyólag fontos számára a beszéd hangzásbeli alakja. Subosits így vélekedik róla

„a beszédképesség a beszédtechnikai eleme a jó magyar kiejtés (helyes beszéd, ortopédia) elveinek figyelembevételével való, tisztán artikulált, értelmesen tagolt és árnyaltan, kifejező hangsúlyozással mondott szóbeli megnyilatkozás” (Subosits, 2002. p. 13.).

A beszédtechnika szempontjából négy ismeretkört kell megemlíteni, mégpedig a kiejtés, a hangadás, a beszéd folyamat változásai és a beszéd hibái. A kiejtés alatt értjük az egyes hangok képzését, a hangkapcsolatok megoldását, a hangmagasságot, hanglejtést vagy dallamot, a hangszínezetet, a hangerőt, tempót, ritmust és a hangsúlyt. A hangadás magába foglalja a légzést, hangindítást és a testtartást. A beszéd folyamat változásai pedig azok a modulációk, melyek a hang magasságának, erősségének és színének változásában nyilvánulnak meg, ugyanígy a gyorsaság vagy tempó, ritmus váltásai és a hangtartás. (Subosits, 2002) Itt kell megemlítenünk a szép beszéd esztétikáját és etikáját. Az esztétikai mozzanatról így ír Balázs Géza: „az egészséges, természetes, jó rezonanciájú beszédhang rokonszenvenessé teszi a beszélőt továbbá az indulatmentes beszédben a középhangsávon ajánlott beszélni, melytől felfelé vagy lefelé – értelmi vagy érzelmi okokból térhetünk el”. (Balázs, 2000)

Hangképzés

A továbbiakban a hangképzésnek azokat a mozzanatait fogom bemutatni, amelyeknek ismerete feltétlenül szükséges a kutatás értelmezéséhez. Először a hang létrehozásának módját mutatom be, az ehhez szükséges légzés folyamatával.

A rekeszizomra támaszkodó levegőoszlop a kiindulópontja a hang megszo-
laltatásának. Az izmoknak köszönhetően a levegő a tüdőből a légcsövön kereszt-
tül a gégeig jut, ahol a hangszalag zsilipszerűen elzárja az utat. Ez egy tudatos,
akaratlagos működésünk. „A záró két hangajak között a levegő könnyebben,
vagy szorosabban jut keresztül és eközben a rugalmas hangjakat rezgésbe
hozza. Ez a rezgés (keresztrezgés) rezgésbe hozza a kiáramló levegőt (hosszanti
rezgés), és keletkezik a zöngé vagy más néven: a hang.” (Fischer, 1995. 32. p)
Kilégzésnél a tüdőben felhalmozott levegő keresztüláramlik a gégen is. Eközben
a hangszalagok állásától függően vagy akadálytalanul távozik, vagy az áramlás
rezgésbe hozza a hangszalagokat. Az utóbbi esetben hang keletkezik, olvashat-
juk Frint könyvében.

Hangképzéskor a hangszalagok rugalmas szelepként elzárják a levegő áram-
lásának útját. A légnyomás növekedése közben egy bizonyos határon túl, mikor
a hangszalagok már nem képesek zárva maradni, szétnyílnak, és utat engednek a
keletkezett résen a levegő kiáramlásának. Eközben a légnyomás csökken, így a
hangszalagok ismét képesek a rugalmas záródásra. Megakadályozván a levegő
kiáramlást, ismét kezdődik a nyomásfokozódás, s a jelenség ciklikusan követi
önmagát. A folyamat során periodikus töltődés-kisülés jelleggel relaxációs rez-
gések keletkeznek, ez a primer gégehang. Az öngerjesztett rendszereknél a rez-
gési frekvencia elsősorban a rezgő test tömegétől és rugalmasságától függ. A
hangszalagok tömege adott, így a rezgések frekvenciája, mely a beszéd- vagy
énekhang magasságát megszabja, elsősorban a hangszalagok rugalmas feszültsé-

gétől függ. A levegőnyomás erőssége csak kismértékben befolyásolja a hangmagasságot. A hang erőssége viszont attól függ, hogy milyen amplitúdóval rezegnek a hangszalagok. A nagyobb amplitúdó létrehozásához nagyobb levegőnyomásra, vagyis több levegőre van szükség. (Frint, 1982)

Hang és zavarai

A beszédhang létrehozásában, a gége képleteinek munkáját tekintve, nagyon sok kórélettani tényező szerepet játszik. A hangképző izmok természetellenes, fokozott használata ideig-óráig tünetmentes, további erőltetés következtében viszont az izom kifárad, és elégtelen működés következik be. A hangképzés zavarát organikus elváltozás is okozhatja, például hangszalag túltengés, hangszalagcsomó. És hibás lehet a hangképzés tisztán pszichés okokból, külső neurotizáló tényezők hatására.

A rekedtség napjainkban egyre gyakoribb jellemzője beszédhangunknak. Ez a hangminőség egy hallható elváltozása, hangunk tisztaságának zavara. Általában nem jár egyedül, így egy tünetegyüttesként diszfóniának neveződik. A tünetek között említhetjük a rekedt hangszínt, a rossz légvezetést, a nem megfelelő hangmagasságot, a görcsös nyakizomzatot, a hangerő csökkenését, a megrövidült hangtartást, a helytelen hangindítást, a krákogást, harákolást, és idegentest érzést a torokban. Tehát a rekedtség csak egy tünete az egész tünetegyüttesnek. A kiváltó okok között említhetjük a hangképzés automatizmusának zavarait, az általános megbetegedéseket, a hangképző szerv gyulladásos betegségeit, a külső neurotizáló tényezők befolyását, a hallászavar okozta ellenőrzés hiányát, és a zaj hatását a hangképzésre.

Két csoportra oszthatjuk az alapján, hogy milyen eredetű a diszfónia: organikus vagy funkcionális. *Organikus* lehet a veleszületett, a gyulladásos, daganatos, az ideg-, endokrin- vagy traumás eredetű. (Balázs, 2009) Ha a gége vizsgálat során semmiféle elváltozást nem észlelnek, akkor a rekedtség hátterében valamilyen funkcionális eltérés lehet. *Funkcionális* diszfónia a fonoponózis és a fononeurózis. Az előbbi a hang túlerőltetése és helytelen használata következtében alakul ki. Az utóbbi pedig egy neurotikus alapon kialakuló hangképzési zavar. (Balázs, 1990)

Hang és szakemberei

A beszéddel és az emberi hanggal számtalan tudományág foglalkozik, így a fiziológia, a fonetika, az akusztika, az audiológia, a nyelvtudomány, a lélektan, a filológia és a filozófia, a közléskutatás és a zenepedagógia stb. Azonban a felsorolt szakmák egyike sem hivatott a patológiás hang és a hibás beszéd kérdéseit megoldani. Ezzel a problémakörrel az egymástól függetlenül kialakult tudományág kezdett behatóan foglalkozni: a logopédia és a foniátria. (Hirschberg, 1979)

A logopédia a gyógypedagógia egyik ágaként a hang- és beszédhibák felismerésével, megelőzésével és javításával foglalkozik. A logopédus elsajátítva a patofiziológiai, pszichopatológiai és nyelvtudományi ismereteket, pedagógiai, pszichológiai és gyógypedagógiai jellegű metódusokat alkalmazva, az orvostu-

domány diagnosztikai megállapítására támaszkodva végzi munkáját. Hazánkban, a mai értelemben vett foniátria a különböző szakmájú orvosok, köztük fül-orr-gégészek, ideggyógyászok, fogorvosok, valamint gyógypedagógusok, nyelvész-fonetikusok, énekpedagógusok, pszichológusok, akusztikusok együttes munkája által jött létre (Hirschberg – Frint – Pataki, 1988) A foniátria az orvostudomány egyik ágaként a fül-orr-gégszetről eredt és a hangképzés gépei folyamatában tapasztalt eltérések megszüntetését végzi különböző hangterápiás eljárások által. A hangképzési zavarok megfelelő terápiája a két fő tudományág közreműködését feltételezné.

A kutatás

Előzetes tanulmányaim alapján és a szakirodalmi áttekintés folyamán a következő kérdések fogalmazódtak meg bennem. Vajon egy átlagos felnőtt hány órát beszél egy nap? Mennyire kíméljük, vagy terheljük túl a hangunkat? Milyenek gondoljuk, halljuk hangunkat? Mennyire jellemez az bennünket? Hangunk kifejezi-e a személyiségünket? Milyen hangképzési zavarokkal találkozunk egy átlagos felnőtt a mindennapokban? És hogyan orvosolja azt? A továbbiakban ezekre a kérdésekre próbálok választ találni.

Hipotézisek

Hipotéziseim a magyar lakta területek (magyarországi és határon túli magyarok) felnőtt korosztályának hang-önkép és hang terheltséggel kapcsolatos kérdéseire vonatkoznak.

- Legfőbb hipotézisem, hogy a vizsgálati csoport válaszai által megrajzolódik egy olyan nemi hangkarakter, amely megfelel a közép-európai női és férfi ideálnak, azaz meg fognak jelenni a nőies nő és a férfias férfi közép-európai hangjellemzői. A „hangkarakterológia” mint kutatási terület Fónagy Iván tollából származik, aki a személyiségvonások és a beszédakusztikai paraméterek összefüggéseit vizsgálta. (Fónagy, 2005) A beszélő neme, hétköznapi tapasztalataink alapján is, differenciálja a beszéd akusztikai jellegét, különösen az alaphang magasságát - írja Gocsál. (Gocsál, 2010)

Egyben azt is feltételezem, hogy az életkori csoportok függvényében is körvonalazódnak azok a speciális jellemzők, amelyekből egy korosztályi profil megrajzolható. Fujimura kijelentette, hogy a hanghullámok a nyelvi információk mellett bizonyos fizikai tulajdonságokról is hordoznak információkat. (Fujimura, 1972) Hozzá hasonlóan Gocsál az életkor és a hang összefüggését kutatva megállapította, hogy életkorunk befolyásolja hangunk milyenségét. (Gocsál, 1998) A hang tulajdonságai az élettani és morfológiai változások következtében az életkor előrehaladtával megváltoznak. (Pap – Lampé, 1993)

- Következő hipotézisem a hangszalag terhelhetőségére vonatkozik. Előfeltételezésem szerint az felnőttek többsége legalább három, de legfeljebb 6 órát beszél egy nap. Feltételezésem szerint a legtöbbet a fiatalabbak fognak beszélni. És egy átlagos napot tekintve a dolgozó illetve tanulói és dolgozói státuszban is lévők használják huzamosabb ideig a hangjukat. Továbbá feltételezem, hogy a nők átlagosan többet beszélnek a férfiaknál. (Macrae, 2006)

- Feltételezem, hogy a nagyvárosban vagy fővárosban több hangképzési zavarban érintett személy fogok találni. Ez a nagyvárosok szmog és zajártalmaival magyarázható, melyről több kimutatást is végeztek már. (Pap, 2002, Balázs, 2008) Valamint feltételezem, hogy a fiatalabbaknak több hangképzési deficitjük lesz, mint az idősebbeknek. Illetve, azok, akik dolgoznak, vagy tanulnak, illetve tanulás mellett dolgoznak, azok több hangképzési gonddal küzdenek, mint a nyugdíjasok, vagy a munkanélküliek, hiszen ők több rizikótényezőnek vannak kitéve.
- Utolsó hipotézisem, hogy a hangképzési zavarok kezeléséhez szükséges szakember kiválasztása a lakóhely függvényében változik, vagyis, azok a személyek, akik faluban vagy városban laknak, nem feltétlenül tudják, hogy ki az a szakember, akihez fordulhatnak fonációs problémájukkal. Ők azok, akik inkább nem is akarnak senkihez sem fordulni, míg ezzel szemben a nagy- illetve fővárosi válaszadók sokkal szélesebb körű megoldási lehetőségeket ismernek hangképzési zavaruk gyógyítására. Feltételezem még, hogy iskolai végzettség és a szakemberek megkeresése között összefüggést fogok találni, azaz minél alacsonyabb iskolai végzettségű valaki, annál kevésbé fog szakemberhez fordulni.

Módszer

Kutatásomhoz az írásbeli kikérdezés módszerét választottam, melynek lényege, hogy egy kutatás keretében kérdések segítségével információkat gyűjtünk és azok alapján következtetéseket vonjunk le. Az írásbeli kikérdezés eszközének összeállítása során több tényezőre is tekintettel kell lenni. Például a kérdezettek tematikus kompetenciájára, érdeklődésére, teherbíró képességére – írja Nádasi. Mindezek befolyásolják a tartalmat, a nyelvi színvonalat, a hangnemet és a terjedelmet. (Nádasi, 1993) Mivel nagy tömeget terveztem megkérdezni egy adott témával kapcsolatban, így az írásbeli kikérdezésen belül az egyéni kikérdezés által a kérdőíves felmérést választottam. Ez az egyik legelterjedtebb kutatási mód, mellyel rövid időn belül sok adatot lehet gyűjteni különböző nézetekre, véleményekre, motívumokra, szokásokra, munka- és életfeltételekre vonatkozóan.

Kutatás menete

Az írásos kikérdezés módszeréhez egy 18 kérdésből álló online kérdőívet készítettem a Google Dokumentumok űrlap készítő funkciójának segítségével. A kérdések között nyílt és zárt típusúak egyaránt szerepeltek. Az elején néhány fontosabb demográfiai adatra kérdeztem rá, mint a nem, életkor, végzettség stb. Ezután jöttek a témát összefogó célzott kérdések. Több esetben a válaszadóknak egy kötött listából kellett egy vagy több rájuk jellemzőt kiválasztani. Elsősorban családom, barátaim, ismerőseim, évfolyamtársaim körében osztottam meg, arra kérve mindenkit, hogy ha csak teheti, küldje tovább ismerőseinek. Ezen kívül több internetes portálon, közösségi oldalon népszerűsítettem, levelezőlistákra, különböző csoportokat összefogó címekre továbbítottam felkérésemet. A kitöltés feltétele csupán a 18. életév betöltése volt.

Vizsgálati csoport

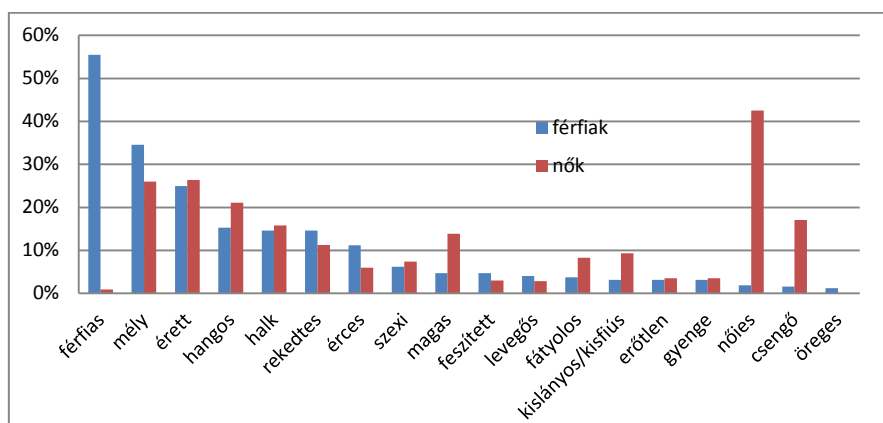
Vizsgálati csoportomat véletlenszerűen választott 18 év feletti önkéntes kitöltők alkotják. A kérdőívet 2011 szeptembere és 2012 márciusa között 890 személy töltötte ki. Nemek szerinti eloszlást tekintve 569 nő és 321 férfi szerepel a mintában.

Életkor szerint a legtöbben 18 és 30 év közöttiek voltak, átlagos életkoruk pedig 30,22 év. A legfiatalabb kitöltő 18 a legidősebb pedig 73 éves volt. A válaszok alapján a legtöbben az év legnagyobb részét a fővárosban töltik (43%), további 31% kisvárosban, a maradék 14% illetve 12% pedig nagyvárosban vagy faluban lakik. Legtöbben dolgozói státuszban vannak, iskolai végzettségüket tekintve pedig érettségizett esetleg alapképzést vagy főiskolát végzett felnőtt.

Eredmények

Az általános eredmények után szeretném bemutatni hipotéziseim bizonyítását.

Legfőbb hipotézisem a hang-önkép meghatározására vonatkozott. Bizonyításaim során azt próbáltam feltárni, hogy az, hogy milyennek gondoljuk általánosságban a hangunkat tükrözi életkorunkat és nemünket. Az eredményeket a következő ábrák szemléltetik. Láthatjuk, hogy a férfiak általában férfiasnak, mélynek, érettnak és hangosnak gondolják hangjukat. Ezzel ellentétben a nők nőiesnek, csengőnek, szintén érettnak, magasnak, és ami nagyon érdekes, a nők több mint 20%-a mélynek és hangosnak érzi hangját. Ezt magyarázhatja Vértés feltételezése még 1979-ből, amikor azt mondta, hogy a nők hangfekvése mélyült. (1979) A nemeket összehasonlítva a férfiak inkább hallják rekedtesnek és ércesnek a hangjukat, mint a nők. (lásd 1. ábra)

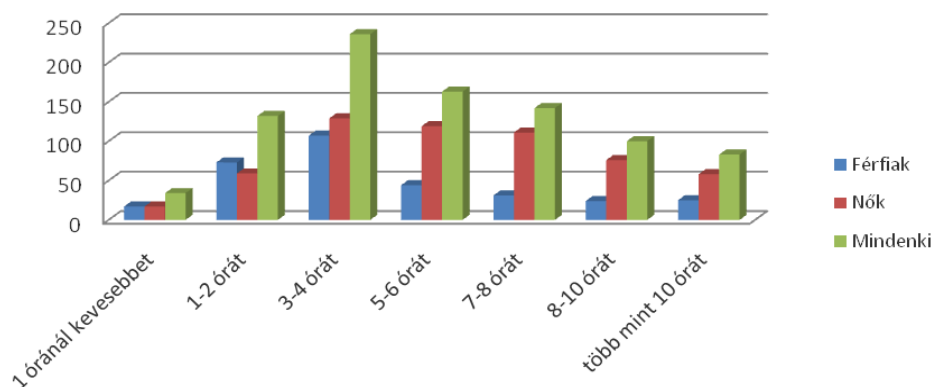

1.ábra: Hang-önkép a nemek függvényében

Életkor szerint 5 csoportra osztottam a válaszadókat: 18–20, 21–30, 31–40, 41–50, és 50 felett. Az 41 év felettiiek jellemzően érettnak, hangosnak és rekedtesnek találják hangjukat. A fiatalabbak körében megoszlanak a vélemények. Ami említésre méltó, hogy a 18-20 évesek válaszolták legtöbben azt, hogy magas és érces a hangjuk. A 41 és 50 évesek közöttiek esetében kimagasló a gyen-

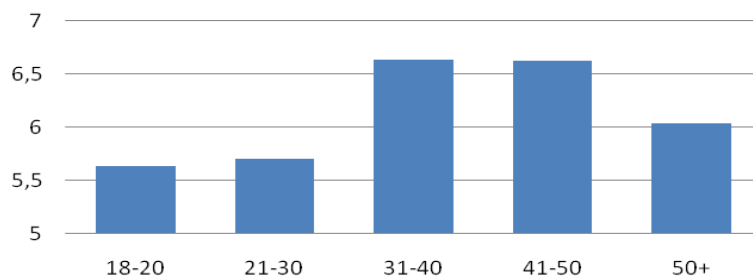
ge és erőtlén válaszadások száma, ez jól tükrözi az életkor előrehaladtával bekövetkező változásokat a hangképzési apparátusban.

A következő feltételezésem a hang kihasználtságára vonatkozott. Ennek több összehasonlítási kísérletét végeztem el. Elsősorban a nemek szerinti csoportosítást alkalmaztam, amely során egyértelműen kiderült, hogy a nők többet beszélnek, mint a férfiak. Vagyis a nők többsége 3-4 vagy annál több órát beszél egy nap, míg a férfiak többsége 3-4 órát vagy kevesebbet használja a hangját. (lásd 2. ábra)

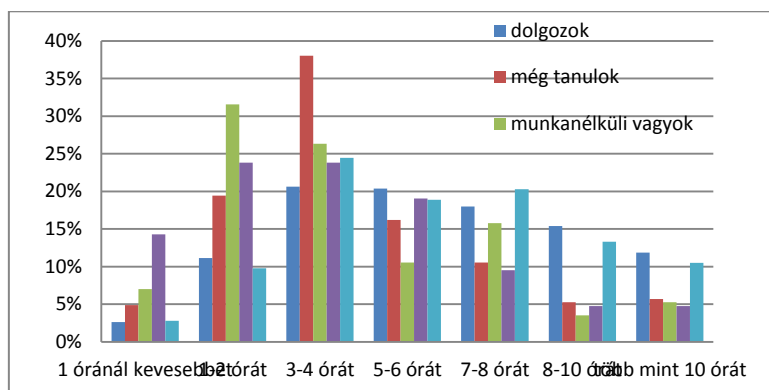
1. ábra: Beszélt órák száma naponta a nemek függvényében

Az életkor tekintetében a feltételezésem szerint a fiatalabbak beszélnek legtovább. Ezt a 3. ábra megcáfolja. Ugyanis jól látható, hogy a 30 és 50 év közöttiek beszélnek legtovább. Ezután következnek az 50 év felettiek. Majd a 30 évnél fiatalabbak.

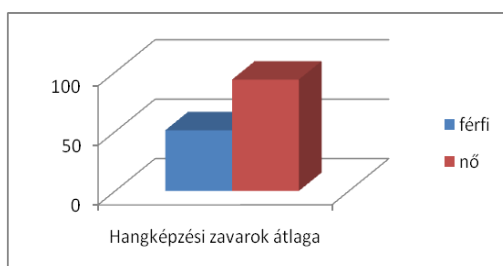
2. ábra: Beszélt órák száma naponta az életkor függvényében

A legszemléletesebb eredményeket a következő ábra (4. ábra) mutatja, ahol láthatjuk, hogy azok akik dolgoznak és mellette tanulnak legalább 3-4 órát vagy annál többet beszélnek egy nap. A munkanélküliek és a nyugdíjasok többsége viszont legtöbb 4 órát, de inkább csak 1-2 órát terhelik naponta a hangjukat.

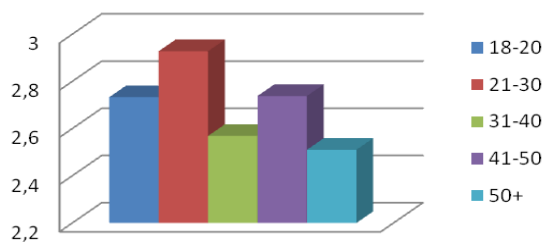
3. ábra: Beszélt órák száma a státusz függvényében

Harmadik hipotézisem a hangképzési zavarok előfordulásának gyakorisága köré épült. Az eredmények a következő képpen alakultak. Nemek tekintetében a nőknek sokkal több hangképzési zavara van, mint a férfiaknak, ami a beszélt órák számából adódóan is várható volt. (lásd 5. ábra)

4. ábra: Hangképzési zavarok átlaga a nemek függvényében

Valamint életkor függvényében a fiatalabbak találkoznak több hangképzési zavarral. Ezt a 6. ábra bizonyítja, melyen jól látható, hogy a 30 év alattiak körében van legtöbb probléma.

5. ábra: Hangképzési zavarok összpontszámának megoszlása az életkorok függvényében

Lakóhelyek szerint két nagy csoportra osztottam a vizsgálati személyeket. Az egyik csoportban azok voltak, akik faluban vagy kisvárosban élnek, a másikban pedig azok kerültek, akik nagyvárosban vagy a fővárosban töltik az év nagy részét. Minden hangképzési zavar esetében a nagyobb helységben élők több zavarral találkoznak.

A következő szempont az állampolgári státusz volt. Itt is bebizonyosodott az eredmény, miszerint azok, akik dolgoznak, vagy tanulnak és melette dolgoznak több hangképzési zavarral találkoznak.

Utolsó hipotézisem arra a kérdésre keresi a választ, hogy a vizsgálati személyek hova fordulnának hangképzési gondjaikkal. Legtöbben orvoshoz vagy fül-orr-gégészhez fordulnának, orvoshoz leginkább a faluban vagy nagyvárosban élők, fül-orr-gégészhez pedig a fővárosiak. Továbbá nagyon magas azok száma, akik senkihez sem fordulnának. Elsősorban a kisvárosiak jelölték meg ezt a választ. A fővárosiak többsége logopédust vagy foniátert keresne fel. Az „egyéb” választ a fővárosiak közül jelölték legtöbben, és a következő válaszokat írták: „énektanárhoz fordulnék”, „megnézném az interneten”, „megoldanám önmagam”, „hangképző tanárt keresnék fel”, „spirituális megoldást keresnék”, „kineziológushoz fordulnék”, illetve „pszichológus véleményét kérném”. Jól látható, hogy nagyobb helység lévén több lehetőség adott és ismert a problémák megoldására. Végül iskolai végzettség alapján a következő válaszok alapján a legalacsonyabb és a legmagasabb végzettségűek leginkább senkihez sem fordulnának. Logopédust leginkább a főiskolai illetve egyetemi végzettségűek (BA, MA) keresnének fel.

Összefoglalás

Kutatásommal a magyar nyelvet használó felnőtt korosztály hanghasználatáról alkotott véleményét szerettem volna feltárni. Online kérdőíves felméréssel közel 1000 tizennyolc év feletti felnőttet sikerült megkérdezni saját hangjával kapcsolatban. Véleményekre, tapasztalatokra, szokásokra kérdeztem rá felderítve az átlagos felnőtt korosztály hanghasználati szokásait.

Az eredményekből kiderült, hogy előfeltételezésem többnyire alátámasztást nyertek. A közép-európai nemi ideálok a hanghasználatban is tükröződnek. Női és női hangokkal és férfias férfihangokkal találkozhatunk. A felnőtt nők többet beszélnek és ezzel párhuzamosan több hangképzési zavarral küszködnek, mint a férfiak. Minél több dologgal foglalkozunk, vagyis dolgozunk és tanulunk egyszerre, annál nagyobb a hangunk mindennapi terheltsége. Ez rizikótényezőként hat és egyenesen arányos a hangképzési zavarokkal. Hangképzési gondjaink számát az is befolyásolja, hogy hol lakunk. Vagyis minél nagyobb településen élünk, annál nagyobb a valószínűsége, hogy hangunk károsodik, viszont több lehetőség tárulkozik elénk annak megoldására.

Lehetséges megoldások

Mint kiderült a magyar felnőtt nemzedék napi szinten legalább 4 vagy annál több órát beszél. Ennek függvényében kisebb vagy nagyobb mértékben, de mindenképp akadnak hangképzési gondjaik. Sajnos a megoldáshoz vezető út viszont

még kitaposatlan. Az eredmények igazolják, hogy a logopédiai, foniátriai ellátásnak helye lenne a magyar felnőtt társadalomban. Célszerű lenne ismeretterjesztő előadásokat tartani, illetve különböző hírportálokat bekapcsolni egy közös projektbe, melyben a hangképzési zavarok típusait ismertetnék és megelőzésének lehetőségeit népszerűsíték.

Abban az esetben, ha már kialakult problémáról van szó, fel kellene hívni a felnőttek figyelmét a hangképzési zavarok súlyosságának veszélyére. Arra, hogy melyek azok az intézmények és szakemberek, akikhez fordulhatnak gondjaikkal. A megfelelő ellátás biztosításában lényeges szempont a szakemberek együttműködése, melyet Hirschberg is hangsúlyoz, hisz a különböző beszéd- és hangképzési zavarok terápiájában és kezelésében több szakma együttes munkája nélkülözhetetlen. (Hirschberg, 1979) Külön figyelmet kellene fordítani a kisebb településen élő, alacsony iskolai végzettséggel rendelkezőkre, akikhez kevésbé jutnak el az információk. Nekik is lehetőséget kellene adni arra, hogy új ismereteket szerezhessenek a hangképzési zavarok megelőzésének érdekében.

Felhasznált irodalom

- Bagdy Emőke (2002) Reformátusok főlórja - 2002. július 10.
<http://reformatusoklevele.reformatus.hu/11text.html> - megtekintve 2012. Március 10.
- Balázs Boglárka (2008) A környezetszennyezés hatása a hangképzésre. In: Gyógypedagógiai Szemle. 36. évf. 3. szám. p. 171-176.
- Balázs Boglárka (2009) Diszfónia, a beszéd betegsége. In: Fejlesztő Pedagógia. 2009/1. p. 20-22.
- Balázs Géza 2000: A média nyelvi normája. In: Magyar Nyelvőr 124/1. 5-24.
- Falus Iván – Ollé János (2000) Statisztikai módszerek pedagógusok számára. Okker kiadó. Budapest. ISBN 963 9228 16 8
- Fischer Sándor (1955) Beszédtechnika. A színpadi beszéd technikája. Művelt nép. Tudományos és ismeretterjesztő kiadó. Budapest.
- Fónagy Iván (1957): A nyelvi jel sajátos jellegéről. NyK. 59. 151-160.
- Fónagy Iván (2005): A hangkarakterológia esélyei. ÁNyT XVIII. 23-41
- Frint Tibor – Dr. Surján László (szerk.) (1982): A Hangképzés és zavarai, beszédzavarok, Medicina Könyvkiadó, Budapest.
- Fujimura, O. (1972) Acoustics of speech. In: Speech and Cortical Functioning. Ed.: Gilbert, J.H. Academic Press. New York 1972, 107-165
- Gocsál Ákos (1998) Életkorbecslés a beszélő hangja alapján. In. Beszédkutatás '98. Szerk. Gósy Mária. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest 1998, 122-135.
- Gocsál Ákos (2010) A beszédakusztikai paraméterek és a beszélő személyiségjegyei közötti összefüggések vizsgálata. ELTE BTK Doktori értekezés tézisei. Témavezető: Prof. Dr. Gósy Mária DSc, egyetemi tanár
- Gósy Mária (2001) A testalkat és az életkor becslése a beszéd alapján. Magyar nyelvőr, 2001. (125. évf.) 4. sz. 478-487. old.
- Gósy Mária (2008) Önellenőrzési folyamatok a beszédben. In: Magyar Nyelv CIV/4. 2008. 402-426.
- Hirschberg Jenő – Frint Tibor – Pataki László (1988) A magyar foniátria története. In: Gósy Mária (szerk.) A magyar beszédgyógyítás 100 éve. Csoma Gyula OPI. Budapest.
- Hirschberg Jenő – Szabó Lászlóné (1979) Az emberi hanggal és beszéddel foglalkozó szakmák együttműködésének jelentősége a foniátria szemszögéből. In: Kovács Emőke – Mérei Ferencné (szerk.) (1979) Tanulmányok a logopédia köréből. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Montágh Imre (2001) Mondjam vagy mutassam?! Szó – Hang – Gesztus. Holnap Kiadó.
- Nádasi Mária (1993) A kikérdezés. In: Falus Iván (1993) Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe. Keraban Könyvkiadó. Budapest.

- Pap Uzonka – Lampé István (1993) Időskori változások a hangképzésben. In: Fül-Orr-Gégégyógyászat. 1993. 39. évf. 1. sz. p. 35-39.
- Pap János (2002) Hang-Ember-Hang. Rendhagyó hangantropológia CD-melléklettel. Vince Kiadó. Budapest.
- Ribári Ottó (1986) Fül-orr-gégészet. Medicina Könyvkiadó. Budapest.
- Sapir, E. (1971): Beszéd és személyiség. In: Az ember és a nyelv. Szerk.: Szépe György. Gondolat, Bp.
- Subosits István (2002) „Szép szónak nem szegikk szárnyát” A helyes beszéd. Logopédia Kiadó. Budapest.
- Vértés O. András 1979. A hang némely tulajdonságának történeti változásáról. Magyar Fonetikai Füzetek 3. 42–8.
- Fiona Macrae (2006) Women talk three times as much as men, says study. In: Daily Mail 2006. 11.28.

KRISZTIÁN BÉLA

Könyvrecenzió

*A nélkülözhetetlen kultúra*¹

Benne élünk a kultúrában, valljuk, hogy kulturáltak vagyunk, ugyanakkor számos olyan tény van, ami számos kulturális hiányt igazol. A kultúrának – bár gyakorlati hasznossága sokszor rejtve marad a közgondolkodás előtt – praktikusan fontos jelentősége van a szervezeti és társadalmi integrációban, a gyakorlat intézményesítésében, az egyének együttműködésében, az emberek személyi fejlődésében, önállóságának kibontakoztatásában, készségei, jártasságai, képességei és ismeretei gyarapodásában, az életmód minőségének javításában.

Maróti Andor mindig a kultúra éltetőjeként volt jelen az elméleti és gyakorlati munkában, akár a felsőoktatás akár a szélesebb értelemben vett társadalmi kultúra körét érintjük is. Szilárd meggyőződése, személyes tapasztalata a kultúra szükségességéről generációknak nyújtott alapot saját kultúrafelfogása továbbépítésében. Új könyvében, amely az osztrák united.pc kiadásában jelent meg, széles összefüggéseket feltárva, a kultúra kapcsolatai nagy ívét és a didaktikus megközelítéseket egyaránt megtaláljuk.

A nélkülözhetetlen kultúra című kötet fő fejezetei a kultúra átfogó érvényesülését tükrözik. *Ami az emberi kapcsolatokat összeköti és szabályozza, Ami a kultúra lényegét meghatározza, Amit róla a filozófiai és elméleti gondolkodás mond és Ami következtetésként levonható* – magatartási normákhoz vezet el az embert. A 163 tételes hivatkozás tárgybeli gazdagságán és az összefüggések megvilágításán túl, továbbgondolkodásra és másirányú tájékozódásra serkentenek.

Maróti Andor a felnőttképzésben érvényesülő kulturális tényezők között a felnőttek munkakörnyezetének kulturális befolyását is érintette korábbi munkáiban. Ebben a kötetben közvetetten ismét felmerülnek az ilyen feltételek – ez az emberi erőforrással gazdálkodó rendszerekben a kulturális gazdaság szerepének jelentőségét erősíti. A kulturális gazdaság a szervezet részeként erősen helyfüggő. Nincsenek olyan települési kötöttségei – nyersanyag, munkaerőforrás, logisztika – mint a tömegtermelő iparnak, mégsem rugalmas településű. Terméket bárhol elő lehet állítani, kulturális terméket azonban csak kevés helyen, ezért jelentős a kultúra magas szintű megalapozása, majd diffúziója a gazdasági szer-

¹ Maróti Andor : *A nélkülözhetetlen kultúra*. United p.c. Neckenmarkt. Ausztria. 2013.212. united p.c.kiadó. Kiadóház. A-7311 Neckenmarkt, Rathausgasse 73a, <http://www.united-pc.eu-20131114>.

vezetekben. Nem véletlen, hogy a gazdaságban, szervezetekben ma a kultúra annyiféle vonatkozásban létezik és meghatározó jelentőségű.

A dinamikus gazdasági ágak mindegyike sajátos – részben önálló – kultúrával rendelkezik, amelyek eredményességük és hatékonyságuk egyik feltétele. Általánosságban állítható, hogy a globális versenyben részvevő vállalatok kulturái agglomerálódnak, ennek következtében sajátos, egyedi jelekkel rendelkeznek. A globális kommunikációnak köszönhetően – olyan eddig helyi gazdasági kultúrák is ismertté és keresetté válhatnak, amelyek korábban a nemzetközi gazdasági kultúra fő áramlatain részben kívül rekedtek, illetve kevésbé voltak ismertek (pl. a BRIC országok).

A kulturális gazdaság fontos szerepet tölt be a versenyképesség alakításában. Egyrészt a hagyományokban gyökerezve vagy arra építve egyedi termékeket állít elő, másrészt a gazdag kulturális környezet vonzza a dinamikus tudásgazdaságot működtető, magasan kvalifikált munkaerőt. A kulturális gazdaság tehát egyfelől fontos része a gazdaságnak, másfelől más fejlett gazdasági ágakat is vonz. A kulturális gazdaság nem mindegyik ágára jellemző a koncentráció, többek között azért, mert e tevékenységekben nagy a kis- és közepes vállalatok szerepe, és nagy a hagyományok jelentősége. A hagyományos, kiváló minőségű, egyedi termékeket előállító, korszerű piacszerzésű kézműipar sikerrel beépülhet a globalizált gazdaságba. Ennek nyomán újjáéledhetnek az ipari tömegtermelés időszakában lecsúszó, pangó, többnyire kisvárosi régiók (ilyen pl. a „harmadik Itália” sokat emlegetett vagy a dán játék- és bútoripar ritkán idézett esete).

Befejezésként szerzőnk *Ami következtetésként levonható* fejezetében megismétli a kultúra meghatározó szükségességét – és az olvasóra bízva annak mindennapi képviselését, gyakorlását. A szervezetek, személyek ma folyamatosan kerülnek szembe a turbulens környezet más és más igényeivel. Ezek megoldása nagyrészt a kulturális magatartással függ össze. Maróti Andor műve ezt a magatartást tudatosítja az egyén és a szervezet érdemi hatékonysága érdekében.

Abstract

SÁNDOR OROSZI: Imaginary Report on a Population in Hungary. The unconventional interview focuses on the options of retirement aged public servants. It examines the optional benefits of the employment of elderly and the necessity of the rising of the retirement age. It focuses on the defaults of employment policy and the root causes of the low employment rate. Finally it covers the state of Hungarian higher education and the deficiencies of its competitiveness. 3.p.

GERGELY ARATÓ: The article compares quality assurance system of higher education in Hungary between 2005 and 2011, and the Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area. It examines four areas, which are particularly important in terms of higher education as well, where one can see a difference between the Hungarian practices and European principles. Such is the role of internal quality, relation between the external and internal quality assurance, criterias and participants of the rating and finally the role of student evaluations in the quality improvement system. 11. p.

ÉVA SEMEGINÉ dr. TARISZKA: The author deals with the systems questions of organizational communication. In the last few years she fulfilled the value-based analysis of the informal organizational systems. The paper examines informal organizations (groups which were formed spontaneously, non-official relationships between people, unregulated information channels, processes and cooperation modes evolved somehow and regulated by no-one). The knowledge and transformation of these promotes the organizational effectiveness. 24. p.

ÉVA PÓSFAYNÉ BAKOTA: The Network of Knowledge Innovation. The author deals with the questions of knowledge flowing as directional from the field of pedagogical leadership and knowledge transfer system. The network flowing of knowledge transfer happens between certain regularities. Not only the info-communication system of this can be revealed but the junctions and distributions evolved by spatial (geographical) relations and the elemental parts of knowledge sharing can be followed up as well. The knowledge of these affects the development of the knowledge system of different fields and the adjustment of the material and human elements of the developments in time and space. 32.p.

MATTHIAS MUNKWITZ: Good spirits of extravagance – Searching for a new relation to time. The article is a result of observation the own behavior of time over a period. And we see: there is no break at the end of the week on Sunday. It is just the same working day in the home office as the other days at the office at the university. First thesis: Expansion (of productivity) is the basis for time winning to use it for many other things. Second thesis: Speeding up is changing in time. If we don't produce more goods in a special time, the speed is slow down. If we take time – that we got through higher productivity – for idleness we are really productive. This is the engine for creativity. There is no wealth but life. It is very important for mentally workers. 45. p.

JUDIT LANGERNÉ BUCHWALD: Examination of Language Teaching Competences from Andragogical Approach. Significant fraction of language teachers finds employment in one of the fields of adult education instead of working in public education or undertaking part-time jobs as entrepreneurs: they work in language schools, in firms specialized on adult education or in businesses which have important role in the Hungarian economy and laying emphasis on the development of language competences of their work-colleagues. The article examines the phenomena by means of research. 57. p.

GYÖNGYVÉR VAMOSINÉ ROVÓ: The Role of Health Promotion and Recreation in Tourism. Tourism, especially medical tourism becomes an important part of the Hungarian economical system. For areas with limited industrial activities only the management of natural resources can be prevailing. The article focuses on the relevances of health-care and recreation in tourism's system, and represents its main concepts and institutions. 62. p.

BÉLA MIHÁLYLOVICS: The article overviews the housing problems of the roma minority in Hungary, and focuses on the chances of roma people living in segregated, poor and under-equipped settlements. 73. p.

KITTI BAUER– MIHÁLY TAMÁS FÖLDESI– ZSANETT VARRÓ: The emergence of Web 2.0 has overwhelmingly changed the life of young people by becoming part of their everyday lives. This experimental study explores how youngsters are able to handle it through an internet-based research on cultural behaviour appearing in a Social Networking System. 86. p.

TAMÁS BELINA: Emmaus Walk is a religious-based folk custom in the town of Bóly situated in the South-western region of Hungary. This study gives a report full of cultural-based argumentation whether it is possible to turn this custom into a cultural heritage which is similar to the Busó Walk both in significance and popularity. 98. p.

ANDREA KALMÁR: The voice character of hungarian adults. The subject of my research is the voice character of Hungarian adults the results are shown in a study in which I collected data from nearly a thousand people. The way I did my research was sending out online tests for the chosen subjects. The test was filled by people of different sex, age, habitat and educational level. The hypothesis of my study is that these properties effects the character of the subjects voice. The sex and the age correlate with the way of phonation and with some voice disorders. According to the answers we can group voice characters according to age, and gender .Women hears there voice as they are speaking in a velvety, sophisticated and feminine manner, while men think about their character of voice as manly, husky and bass. The study shows that women does in fact speak more than men. People who live in cities and are older has more problem with their voice, than subjects from the suburban area of young age. The correction and founding professional help for their problem with their voice depends on their education and their habitat. The survey look into only a specific category of the population. The test results show that the Hungarian adults talk at least 4 hour in a day and most of them has voice disorder. The correction of their problem would be a special speech therapy which is compiled for adults and their needs. With proper care and ensuring the cooperation with professional would be the essential way of solving these mainstream problem. 106. p.

BÉLA KRISZTIÁN: Review. The author writes an appreciation of Andor Maróti's book Indispensable Culture (United p.c. Neckenmarkt. Austria). Andor Maróti has always been presented in the theoretical and functional work as animator of culture in the field of higher education and in the sphere of the wider social culture alike. His firm belief and personal experience about the necessity of culture provided basis for generations in further development of their own cultural conceptions. 120. p.

Szerzőink

ARATÓ GERGELY tanár, volt oktatási államtitkár, 2011 és 2013 között a PTE FEEK oktatója

BAUER KITTI a PTE FEEK informatikus-könyvtáros alapszakán az Információs műveltség pedagógiája szakirány hallgatója

BELINA TAMÁS a PTE FEEK andragógia alapszak személyügyi szervező és munkavállalási tanácsadó szakirány végzős hallgatója

FÖLDESI MIHÁLY TAMÁS a PTE FEEK informatikus-könyvtáros alapszakán az Információs műveltség pedagógiája szakirány hallgatója

KALMÁR ANDREA az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Karán 2010-ben végzett gyógypedagógus logopédusként (BA). Két évvel később, ugyanitt gyógypedagógus terapeuta (MA) végzettséget szerzett. Jelenleg a Gyógypedagógiai Kar pszichopedagógia szakirányán végzős hallgató, valamint az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar Neveléstudományi Doktori Iskola, Gyógypedagógiai alprogramjának első hallgatója.

KOLLER INEZ ZSÓFIA, PhD a PTE FEEK Andragógia Intézetének adjunktusa. Kutatási területei: politikafilozófia, politikai kommunikáció, kutatómódszertan.

KRISZTIÁN BÉLA c. egyetemi tanár, PTE FEEK.

LANGERNÉ BUCHWALD JUDIT PhD, egyetemi tanársegéd, Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, Neveléstudományi Intézet.

MATTHIAS MUNKWITZ, Prof. Dr. oec. (1952); a közgazdaságtan és a Kultur und Management professzora, a Hochschule Zittau/Görlitz Management- und Kulturwissenschaften kar dékánhelyettese, egyúttal a PTE FEEK-kel közösen szervezett Dual Post Degree Kultur und Management / Kulturális mediáció MA képzés német szakfelelőse. 2012-től a PTE c. egyetemi tanára.

MIHÁLYLOVICS BÉLA a PTE „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola doktorandusza. (mihalylovics26@gmail.com)

PÓSFAYNÉ BAKOTA ÉVA ügyvezető igazgató, Kecskeméti TISZK Nonprofit Kiemelkedően Közhasznú Kft. (posvay@uw.hu)

SEMEGINÉ dr. TARISZKA ÉVA főiskolai docens, Közgazdasági, pénzügyi és menedzsment Tanszék, Szolnoki Főiskola. (tariszka@szolf.hu)

VÁMOSINÉ ROVÓ GYÖNGYVÉR: a PTE FEEK Szak- és Továbbképző Intézet egyetemi tanársegédje.

VARRÓ ZSANETT a PTE FEEK informatikus-könyvtáros alapszakán az Információs műveltség pedagógiája szakirány hallgatója